

ISSN 1694-8033

**ЖУСУП БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИНИН
ЖАРЧЫСЫ**

Ар бир кварталда чыгуучу илим-билим
жана маалымат журналы

**ВЕСТНИК
КЫРГЫЗСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА
имени ЖУСУПА БАЛАСАГЫНА**

Ежеквартальный научно-образовательный
и информационный журнал

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных журналов и изданий,
рекомендованных Высшей

аттестационной комиссией Кыргызской Республики, Постановлением
Президиума ВАК КР

№ 126 от 26.05.2016 г.

в систему Российского индекса научного цитирования (РИНЦ),
(Лицензионный договор № 03.01.2016г. от 13 января 2016 г.)

2020 №4 (104)

Бишкек – 2020

«Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы» журналынын редакциялык коллегиясы

Башкы редактор

Садыков К. Ж. – Ж. Баласагын атындагы КУУнун ректору.

Башкы редактордун орун басары

Чекеев А. А. - илимий иштер боюнча проректор.

Редколлегия:

Артыкбаев М. Т. - КР УИАнын корр. - мүч., филос. жана полит. илим. д-ру, проф.;

Асанканов А. - КР УИАнын корр. - мүч., тарых илим. д-ру, проф.;

Ахметова Н. А. - пед. илим. д-ру, проф.;

Борубаев А. А. – КР УИАнын акад., физ-мат. илим. д-ру, проф.;

Ботобеков. А. - экон. илим. д-ру, проф.;

Галиева. З. И. – тарых илим д-ру, проф.;

Жайнаков А. – КР УИАнын акад., физ-мат. илим. д-ру, проф.;

Карабаев С. О. – хим. илим. д-ру, проф.;

Мамбетакунов Э. – КР УИАнын корр-мүч., пед. илим. д-ру, проф.;

Молдоев Э. Э. – юрид. илим. д-ру, проф.;

Панков П. С. – КР УИАнын корр-мүч., физ-мат. илим. д-ру, проф.;

Сманалиев К. М. – юрид. илим. д-ру, проф.;

Суранаев Т. Дж. - экон. илим. д-ру, проф.;

Тиллебаев С. А. - филол. илим. д-ру, проф.;

Токтомышев С. Ж. - КР УИАнын акад., техн. илим. д-ру, проф.;

Чет өлкөлүк мүчөлөрү:

Ахунбаев А.- Евразия Өнүгүү Банкынын изилдөө секторунун башчысы (Dr. PhD)

Бешимов Р. Б.- М. Улугбек атын. улуттук Өзбек уни-ти, физ-мат. илим. д-ру, проф.;

Бородкин Л. И.-М. В. Ломоносов атын. ММУнун проф., т.и.д. РАЕН корр-муч.;

Ковальская Л. А.-биол. илим. д-ру, ВНИИТИБП лаб. башчысы;

Козлов К. Л.-М. В. Ломоносов атын. ММУ, физ-мат. илим. д-ру, проф.;

Перегудин С. И. – Санкт-Петербург мамлекеттик уни-ти, физ-мат. илим. д-ру, проф.;

Садовничий Ю. В.- М. В. Ломоносов атын. ММУ, физ-мат. илим. д-ру, проф.

Редакциялык-басма бөлүм:

Галиева З.И. - бөлүм башчы;

Кожомкулов К. Е. – редактор;

Мирболотова М.М. – жетектөөчү адис.

Уюштуруучу:

Жогорку кесиптик билим берүүчү мамлекеттик мекеме

Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

**Редакционная коллегия журнала «Вестник
КНУ им. Ж. Баласагына»**

Главный редактор

Садыков К. Ж. - ректор КНУ им. Ж. Баласагына.

Заместитель главного редактора

Чекеев А. А. - проректор по научной работе.

Редколлегия:

Артыкбаев М. Т. - чл.-корр. НАН КР, д-р филос. и полит. наук, проф.;

Асанканов А. - чл.-корр. НАН КР, д-р ист. наук, проф.;

Ахметова Н. А. – д-р пед. наук, проф.;

Борубаев А. А. - акад. НАН КР, д-р физ-мат. наук, проф.;

Ботобеков А. - д-р экон. наук, проф.;

Галиева З. И. - д-р ист. наук, проф.;

Жайнаков А. - акад. НАН КР, д-р физ-мат. наук, проф.;

Карабаев С. О. - д-р хим. наук, проф.;

Мамбетакунов Э. - чл.-корр. НАН КР, д-р пед. наук, проф.;

Молдоев Э. Э. - д-р юрид. наук, проф.;

Панков П. С. - чл.-корр. НАН КР, д-р физ-мат. наук, проф.;

Сманалиев К. М. - д-р юрид. наук, проф.;

Суранаев Т. Дж. - д-р экон. наук, проф.;

Тиллебаев С. А. - д-р филол. наук, проф.;

Токтомышев С. Ж. - акад. НАН. КР, д-р техн. наук, проф.;

Зарубежные члены редакционной коллегии:

Ахунбаев А. - зав. сектором исследования стран Евразийского Банка Развития (Dr.PhD);

Бешимов Р. Б. - д-р физ-мат. наук, проф. Национального университета Узбекистана им. М. Улугбека;

Бородкин Л.И. - д-р ист. наук, проф. МГУ им. М.В Ломоносова, чл.-корр. РАЕН;

Ковальская Л. А. - д-р биол. наук, зав. лаб. ВНИ и ТИБП, г. Щелково, Моск. обл.;

Козлов К. Л. – д-р физ-мат. наук, проф. МГУ им. М. В. Ломоносова;

Перегудин С.И. - д-р физ.- мат. наук, проф. Санкт-Петербургского Государственного Университета;

Садовничий Ю. В. – д-р, физ-мат. наук, проф. МГУ им. М. В. Ломоносова.

Редакционно-издательский отдел КНУ:

Галиева З.И. – зав. отделом РИО КНУ;

Кожомкулов К. Е. – редактор;

Мирболотова М.М. – ведущий-специалист.

Учредитель:

Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования,
Кыргызский национальный университет имени Ж.Баласагына

**Мазмуну
Содержание
Content**

Гуманитарные науки

Педагогика

Бердиева О. А., Нужный В. А. Проблемы изучения успешной успеваемости учащихся.....	7
Дүйшөналиева С.А., Узекеева Ж.Ш. Студенттердин өз алдынча ишмердүүлүгүн калыптандыруунун жолдору.....	13
Кудайбердиева Г.К. Качество образования и его характеристики.....	17
Сооданбекова А.С., Бронникова К.О. Применение мультимедийных средств обучения на уроках биологии (из опыта телеуроков).....	23

Филология

Думанаева М.Г., Каролова А.М. Жеңижоктун чыгармачылыгындагы педагогикалык жана философиялык ой жүгүртүүлөр.....	30
Заипова Т. Ф., Азыгалиева Б. К. Особенности оценивания знаний по иностранному языку.....	37
Касымбекова Н. Ж., Алымбаева З.А. “Манас” эпосундагы нумеративдер....	46
Кулбачаев Д.К. Оозеки кептин жалпы изилдениши жана теориялык маселелери.....	53
Окулич-Казарина А.В., Акназарова Г.А. Фразеологизмы семантической области «Умственные способности человека» в сопоставительном аспекте (на материале русского и кыргызского языков)	58
Сагындыкова К. Teaching English idioms related to weather.....	66
Сыдыков Н. Ли Бонун поэзиясы.....	73
Шайжигитова Б.А. “Орфографиялык сөздүктөгү” медициналык терминдер..	77

История

Карыева А.К., Кадыралиева Н. Ш. Развитие исторического факультета Кыргызского государственного университета в 1970-1991 гг.....	85
Тохириён А.Ш. Педагогические аспекты формирования исторического сознания и исторической памяти в научной интерпретации.....	94
Чодолдоева Г. Ж. Теңир-Тоо кыргыздарынын мал чарбачылыгы (XVIII-XIX кк).....	105

Общественные науки

Журналистика

Джумагазиева Н.К., Алымбекова М.Т. Жанровое и стилистическое своеобразие экологической публицистики Кыргызстана.....	112
Жапаркулова А.Ж. Басма сөз беттеринде социалдык көйгөйлөрдүн чагылдырылышы.....	119
Кабатаева Г.Е. Азыркы учурдагы диний басылмалардын медиасистемадагы орду (“Ислам маданияты” гезитинин жана “Umma” журналынын мисалында).....	125
Калчаева Л.Д. Алдашова Г.М. “Азаттыктын” теледолбоорлорунун Кыргызстандын медиа чөйрөсүндөгү ролу жана орду.....	134
Керимова Б.Ж. «Биринчи радионун» программаларынын жанрдык ар түрдүүлүгү.....	144
Мамышева Ж.А., Жапаркулова А.Ж., Кабатаева Г.Е. Журналисттик коопсуздук жана кесиптик этика маселелерин чагылдыруудагы ишмердүүлүк.....	153
Осмонова К.Ш. Улуттук маданияттын азыркы жарнамаларда чагылдырылышы.....	161

Политология

- Акилова П.О., Базаркулова Г.С., Усенбаева Ж.Р.** Сотрудничество КНР и Кыргызстана: особенности реализации в современном Кыргызстане (лингвистическое измерение)168
- Тургунбаева А.М.** Постконфликтная реконструкция..... 174

Социалогия

- Айтымбетова Д.А., Молдобекова К. Ж.** Кыргызстанда бүгүнкү жаштардын социалдык көйгөйлөрү.....181

Естественные науки

Химия

- Бообекова С. Б., Качикеева А. Б.** Определение загрязнения почвы города Бишкек тяжелыми металлами187

Физика

- Бейшекеева Г.Дж., Кенешова Г., Атанаев А.А.** Рудалык минералдардын маалымат базасын жана аны талдоочу автоматташтырылган колдонмо программасын даярдоо.....193
- Сведения об авторах.....201

УДК 371. 263

Бердиева О. А., Нужный В. А.
КНУ им. Ж. Баласагына/
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Berdieva O. A., Nuzhnyi V.A.
KNU J.Balasangyn

Проблемы изучения успешной успеваемости учащихся
Окуучунун ийгиликке жетишүүсүн изилдөө проблемалары
Problems of studying successful schoolboy achievement

***Аннотация:** Основное внимание в данной статье уделяется исследованию средств, способствующих успешной образовательной карьере. Аналитическая деятельность исследования основана на концепциях, которые возникли в ходе эмпирических исследований, касающихся успеваемости в процессе обучения.*

***Аннотация:** Бул макаланын негизги багыты ийгиликтүү билим берүү үчүн өбөлгө түзүүчү каражаттарды изилдөөгө арналган. Изилдөөнүн аналитикалык шимердүүлүгү окуучунун окуу жетишкендигине байланыштуу эмпирикалык изилдөөлөрдөн келип чыккан түшүнүктөргө негизделген.*

***Abstract:** The main focus of this article is on the study of the means that contribute to a successful educational career. The analytical activity of the study is based on concepts that have arisen from empirical research regarding learning achievement.*

***Ключевые слова:** успех, достижение, успеваемость, успешность в учебе, академический успех, успешный обучающийся.*

***Урунттуу сөздөр:** ийгилик, жетишкендик, окуудагы ийгилик, окуу жетишкендиктери, академиялык жетишкендик, ийгиликтүү окуучу.*

***Key words:** success, attainment, academic success, academic performance, successful student.*

Анализ научных теорий, концепций и подходов, изложенных в психолого-педагогической литературе, показал, что понятие «успешность обучения» рассматривается в двух основных направлениях. С точки зрения психологического направления успешность обучения рассматривается как особое эмоциональное состояние учащегося, выражающее его личное отношение к деятельности и/или ее результатам. Представителями этого направления являются В.К. Вилюнас, Л.Н. Белопольская, С.Н. Лысенкова, Е.А. Никитина, С.Л. Рубинштейн и др. В педагогическом направлении успешность обучения рассматривается с точки зрения качества образования, в контексте проблемы эффективности и результативности обучения. Представителями педагогического направления являются Ю.К. Бабанский, В.В. Давыдов, Г.Д. Кириллова, В.В. Краевский, И.Я. Лернер, В.Ю. Питюков, Г.И. Щукина и др. [4 С. 1]

В научной литературе используются термины «учебная успешность», «успешность обучения», «эффективность обучения», которые близки, но не тождественны понятию «учебная успешность». Так, успешность обучения, по мнению Б.Рубина, Ю. Колесникова, в большей степени отражает качественную сторону, которая является компонентом успеха жизнедеятельности. Н.В. Кузьмина, И.А. Зимняя отмечают результативную сторону обучения, выраженную в оценке. В понятии «учебная успеваемость» акцентируется внимание на степени усвоения знаний по учебным предметам (В.П. Беспалько, В.М. Блинов, К.М. Хоруженко, В.А. Аверин, Н.М. Пейсахов). [10]

«Успешность» в словаре русских синонимов стоит в ряду таких понятий, как «благополучность», «спорость», «удачность», «благополучие», «небезуспешность».

«Успех» в словаре русских синонимов стоит в ряду понятий достижение, победа, удача, завоевание, триумф, счастье, признание, фурор, свершение, торжество, счастливый конец, лавры, шаг вперед, результат [4].

Проблемы успешности и успеха встречаются во многих исследованиях, в той или иной степени связанных с проблемами личности. В философии и психологии к личному успеху непосредственно причастны В.Л. Бакштанский, О.И. Жданов, С.В. Ковалев, М.Е. Литвак, В.Н. Панкратов и другие. «В практическом плане» Р. Ассаджиоли, М. Аткинсон, Р. Бэндлер, Дж. Грэм, У. Джеймс, Д. Дьюи, Д. Карнеги, А. Маслоу, К. Роджерс и другие.

При оценке результативности своей учебной деятельности М.Р. Шабалина предлагает использовать термин «академический успех». Несмотря на многочисленные изучения обучающихся высшего и среднего профессионального образования по проблеме учебной успешности (В.А. Аверин, Н.И. Мешков, А.А. Рин, С.Д. Смирнов, В.А. Якунин и др.) по отношению к другим академическим категориям недостаточно было проведено исследований, направленных на само эпистемологический анализ понятия «академический успех». Кроме того, теоретическое исследование проблемы успешности в педагогической литературе позволяет говорить о замене понятия «успех» понятием «академическая успеваемость», что фактически стимулирует обучающихся стремиться к достижению любых образовательных целей; поддерживает мотивы конкуренции и соперничества, не подкрепляя достигнутые результаты их важностью для личного развития. А это в определенной степени представляет угрозу с точки зрения внутреннего переживания удовлетворения человеческой деятельностью, потому что человек достигает и переживает первые социально значимые достижения в период обучения. [9]

Идея о том, что здоровый мозг нуждается в каком-либо искусственном вмешательстве, чтобы заставить его работать должным образом, является странной идеей, но эта причудливая запутанная идея кажется стандартной условностью, на которой строится процесс обучения. Из-за этой странной международной

признанной идеи пригодность и эффективность обычного учебного процесса часто можно сравнить с процессом дефибриляции совершенно здорового сердца, чтобы обеспечить успешное избиение, или с процессом подключения совершенно здорового молодого человека к механическому вентилятору для нормализации дыхания.

Это может показаться безумием, основанном на фактических данных, но представление о том, что обучение должно осуществляться через учебное заведение, является общепринятой нормой. Например, в рамках реформы образования одна из основных целей, поставленных в новой национальной учебной программе, гласит, что она способна «дать возможность всем молодым людям стать успешными учениками». В самом ли деле? Несомненно, такие утверждения являются либо результатом неосторожной формулировки, либо основаны на ложном предположении. Будем надеяться, что это всего лишь первое, поскольку второе, по-видимому, предполагает, что школьники идут в школу, не научившись ходить, говорить, одеваться, бегать, играть и т. д. Предполагается, что, не имея опыта изучения учебной программы раньше, поступая в школу, они не смогут успешно выучить эти знания или что-то еще в этом отношении.

С рациональной, основанной на доказательствах точки зрения, само представление о том, что учебная программа способна дать возможность всем молодым людям стать успешными обучающимися, явно неверно, однако она красуется на плакатах на стенах школы, практически каждой классной комнаты и учительской. Учебная программа может дать возможность некоторым людям научиться некоторым вещам, но она никогда не позволит всем молодым людям стать успешными учениками, потому что все молодые здоровые люди уже являются успешными еще до того, как они поступят в школы и ВУЗы. И, конечно, далеко не все молодые люди пойдут поступать в ВУЗ.

Усердный труд для получения хорошего образования долгое время считался правильным занятием, потому что образование - ключ к успеху. Но почему? Усердный труд в школе и переход к дальнейшему уровню образованию уже давно поощряется родителями и учителями на протяжении многих поколений, поскольку большинство людей считает, что образование является ключом к успеху.

Борец за гражданские права Мартин Лютер Кинг-младший однажды сказал: «Функция образования - научить человека интенсивно мыслить и мыслить критически. Интеллект плюс характер - вот цель настоящего образования». Его слова актуальны и сегодня. Даже на уровне старшей школы учащихся поощряют за их умения анализировать тексты, числа и тенденции, чтобы они могли увидеть общество в новом свете. Это расширяет кругозор и помогает им по-новому взглянуть на мир. Но есть много других причин, по которым осознается, что образование полезно для всех, и во многих отношениях оно может стать ключом к профессиональному успеху.

Задача педагога состоит в том, чтобы связать знания с интересами личности; помочь обучающимся занять активную позицию в коллективе и заполнить образовательный процесс личностно, эмоционально-окрашенными событиями; придать общественно-полезную направленность его индивидуальным увлечениям, способностям и потребностям; организовать совместную деятельность детей и взрослых; вызвать позитивные изменения в сознании воспитанников, проявляющиеся в эмоциональных реакциях, поведении, деятельности.

Мы считаем, что большинство педагогов и родителей знают, что те вещи, которые мы слишком часто оцениваем, в конечном итоге равняются успехам учеников в дальнейшей жизни. Имеется различие между хорошими оценками и успехами после окончания средней школы, но разве нет других более важных факторов, которые необходимы учащимся для достижения успеха? Если да, то почему мы не оцениваем эти факторы? Это действительно ключевой вопрос для школ. Что важнее?

Когда мы думаем об «успешных» учениках, нам не обязательно думать в первую очередь об оценках. Много из того, о чем мы думаем, - это факторы не академического характера, такие как уметь быть хорошим другом, быть настойчивым и иметь хорошие нравы, а также иметь способность решать проблемы и мыслить критически. Эти навыки, которые помогут человеку добиться успеха и в учебе и работе. Как только обучающийся получает свою первую работу, его средний балл практически не имеет значения.

Итак, что могут сделать учителя и школа, чтобы изменить акцент и оценить то, что мы ценим или что мы должны ценить? Вот несколько идей:

Определение успеха. Первый шаг - развить постоянную дискуссию об определении успеха. Это не мгновенный процесс - в школе должны быть показатели успеха и критерии того, что означает успех. Если успех означает, что учащиеся несут ответственность, как это должно выглядеть? Возможно, школа оценивает и отслеживает количество невыполненных заданий у каждого ученика. Этот тип оценивания сильно отличается от успеваемости или посещаемости, поскольку для того, чтобы сделать его правильным, требуется какой-то промежуток времени, в целях его определения. В разных школах будут разные определения того, что означает успех, поэтому может потребоваться согласование, чтобы все заинтересованные стороны двигались в правильном направлении и говорили по поводу оценивания успеха или успешности учащихся одинаково.

Когда показатели и критерии успеха и успешности установятся, после этого необходимо будет приступить к оцениванию успешности учащихся. Вот несколько общих направлений, на наш взгляд, которые могут помочь вам начать работу в классе или в школе.

Способность взаимодействовать. Это навык, который имеет решающее значение на ранних этапах нашей образовательной жизни, а затем, тогда, когда выпускники начнут работать. В наших исследованиях участвовали группа

учеников, проводилось наблюдение за их успехами постепенно за время их взросления. В результате исследования, было обнаружено, что ранние навыки взаимоотношений с одноклассниками, обмена опытом и способности сосредоточиться в отношениях внутри класса создавали благоприятные условия для обучения учащихся и оказывали морально-психологическое воздействие на их здоровье. Это само по себе не удивительно, но подчеркивает, насколько важны ранние социальные навыки для учащихся. Вместо интенсивной передачи информации младшим школьникам вначале нужно сосредоточиться на развитии взаимоотношений внутри класса и умения работать в команде. Большинство учителей сказали бы то же самое: учащимся нужно уметь ладить с другими и работать в команде, чтобы добиться общего успеха в учебе.

Оценка успешности: это могут оценить как учителя, так и ученики. Шкалы оценок сверстников в процессе обучения дают учащимся хорошие шансы на обратную связь в сотрудничестве и совместной работе. Учителя также могут отслеживать командные действия и давать отзывы о них. Стратегии командного образования и стратегии кооперативного обучения отличные инструменты, которые можно использовать для повышения способности учащихся к сотрудничеству.

Способность к самоконтролю. Когда учащиеся становятся взрослыми, они должны иметь возможность самостоятельно контролировать свое поведение. Есть несколько способов помочь учащимся в этом, и просто назначать больше домашних заданий - не главное. Учащийся, который может спланировать, организовать и довести работу до конца с течением времени, овладеет способностью самоконтроля делать то же самое в процессе обучения или в профессиональной деятельности.

Умение ставить цели. Постановка целей - одна из эффективных обучающих стратегий, которые мы находим в исследованиях различных зарубежных и отечественных ученых. Проводя исследование, мы выясняли, почему для учащихся важно ставить цели, чтобы добиться успеха.

Дело не в «оценке» того, насколько хорошо учащиеся ставят цели и достигают их, а в обратной связи и процессе. Имеются множества программ, которые позволяют учащимся отслеживать их прогресс, ставить выровненные цели и получать вознаграждение, когда они достигают своей цели, это - отличный инструмент для любой школы.

Вышеперечисленные не единственные навыки, которые нужны учащимся для достижения успеха, но на наш взгляд, они должны ориентировать обучающихся на то, что реально поможет им добиться успеха в учебе, а затем и в профессиональной деятельности.

Таким образом, в своих исследованиях, мы попытались раскрыть проблему, касательно понятий успеха и успешности, и рассмотрели некоторые вопросы, приводящие к успешной учебе учащихся.

Список цитируемых источников:

1. Абасов, З.А. От оценки учителя к самооценке ученика / З.А. Абасов // Директор школы. – 1999. – № 2. – С. 63–68.
2. Адамский, М.Я. Успешное обучение в общеобразовательной школе как организационно-педагогическая проблема: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Адамский Михаил Яковлевич. – Великий Новгород, 2005. – 201 с.
3. Батурин, Н.А. Психология успеха и неудачи: учебное пособие / Н.А. Батурин. – Челябинск: ЮУрГУ, 1999. – 99 с.
4. Биринина О.В. Понятие успешности обучения в современных педагогических и психологических теориях// Фундаментальные исследования. – 2014. – № 8-2. – С. 438-443; URL: <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=34575> (дата обращения: 31.10.2020).
5. Глассер, У. Школы без неудачников / У. Глассер. – М.: Прогресс, 1991 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://fpo.ru/files/study/k_785_5_176.htm (дата обращения: 09.01.2015).
6. Зайцев, А.Б. Индивидуально-психологические факторы успешности обучения современных студентов / А.Б. Зайцев // Вестник ЮУрГУ. Серия: Психология. – 2013. – № 2. – С. 65–70.
7. Куракина, В.Н. Взаимосвязь успешности обучения и уровня субъективного контроля / В.Н. Куракина, Е.В. Лагунская, Т.Е. Фазлутдинова // Обучение и воспитание: методики и практика. – 2015. – № 18. – С. 35–40.
8. Смолеусова Т.В. Здоровье младших школьников и реализация принципа успешности в образовании / Т.В. Смолеусова // Сибирский педагогический журнал. – 2007. – № 10 – С. 377–381.
9. Шабалина, М.Р., Педагогические условия повышения академической успешности студентов. М. 2009 // <https://www.dissercat.com/content/pedagogicheskie-usloviya-povysheniya-akademicheskoi-uspeshnosti-studentov>.
10. Фомина С.В., Педагогические условия формирования учебной успешности подростка в образовательном процессе. // <http://www.dslib.net/obw-pedagogika/pedagogicheskie-uslovija-formirovaniya-uchebnoj-uspeshnosti-podrostka-v.html>

Рецензент: *Токсонбаев Р.Н.* – доктор педагогических наук, профессор Академии физической культуры и спорта.

УДК:811.512.154

*Дүйшөналиева С.А., Узекеева Ж.Ш.
Ж.Баласагын атындагы КУУ/
КНУ им. Ж.Баласагына
Duishenalieva S.A., Uzekeeva J.Sh.
K.N.U J.Balasangyn*

**Студенттердин өз алдынча ишмердүүлүгүн калыптандыруунун
жолдору
Пути формирования самостоятельной деятельности студентов
Ways of forming students' independent activity**

Аннотациясы: Макалада кыргыз тили жана адабияты сабагы боюнча өз алдынча ишти уюштуруунун теориялык жана практикалык маселелерине арналган проблемалар талкууга алынган. Жогорку окуу жайда өз алдынча ишти жүргүзүүнүн жолдору жана функциялары көрсөтүлгөн. Ошондой эле өз алдынча ишти уюштуруунун окутуу процессиндеги орду жана ролу изилдөөгө алынган. Өз алдынча ишти уюштуруунун абалы, аларды өркүндөтүүнүн жолдору сунушталган.

Аннотация: В статье анализированы теоретические и практические проблемы организации самостоятельной работы по предмету кыргызского языка и литературы. Также рассматривались способы и функции проведения самостоятельной работы в высших учебных заведениях. В статье сделан расширенный анализ места и роли организации самостоятельной работы в учебном процессе. Были предложены пути по их совершенствованию.

Abstract: In this article were analyzed the theoretical and practical problem of independent organization works by discipline of the practical course of Kyrgyz language. Also in the educational process were considered the ways and functions of organization. There were suggested the ways for their improvement.

Урунттуу сөздөр: окутуу процесси, өз алдынча иштөө, компонент, интеллектуалдык деңгээл, рейтинг, ыкма.

Ключевые слова: учебный процесс, самостоятельная работа, компонент, интеллектуальный уровень, рейтинг, метод.

Keywords: educational process, independent work, component, intellectual level, rating, method.

Азыркы жогорку окуу жайлардагы окутуу процесси замандын талабына ылайык тынымсыз өзгөрүүнү баштан кечирип жаткан учуру. Билим берүүнүн негизги максаттарынын бири – билимдин сапатын камсыз кылуу. Акыркы жылдарда Кыргызстанда билим берүү сапаты төмөндөп бара жатканы тууралуу ар түрдүү пикирлер арбын айтылып келе жатат.

Билимдин, окутуунун сапатын жогорулатуу жана жакшыртуу боюнча жүргүзүлгөн иштер – студенттердин иштеринин өз алдынчалуулугуна, өзүн-өзү уюштурууга, өзүн-өзү тарбиялоого байланыштуу каралууга тийиш. Демек жогорку окуу жайдагы окутуу

процесси студенттердин билимин өз алдынча өнүктүрүүгө тактап айтканда, өз билимин өз алдынча өркүндөтүү ишмердүүлүгүн жогорулатышы абзел.

Азыркы учурда билим берүүнүн эң башкы артыкчылыктарынын бири – студенттердин билимди өзү таап, өз алдынча өздөштүрүүгө үйрөтүү болуп эсептелет. Билим берүү боюнча жогорку окуу жайлардын азыркы мамлекеттик стандарттары, окуу программалары окутуучуларды студенттердин алган билимдерин өз алдынча өркүндөтүү ишмердүүлүгүнө, өз алдынча билим алууга, өзүн өзү уюштурууга жана тарбиялоого милдеттендирет.

Студенттердин өз алдынча ишмердүүлүгүнө байланыштуу түшүнүктөр жыл санап кеңейип бара жатат. Өз алдынча билим алуунун мааниси тууралуу орус окумуштуусу В.М.Рогозинский өзүнүн «Педагогикалык эмгектин алиппеси» деген эмгегинде өз алдынча иштөөнү – студенттин конкреттүү натыйжага жетүү үчүн пландаштырылган, таануучулук, уюштуруучулук жана методикалык жактан багытталган, окутуучунун түздөн-түз жардамысыз ишке ашкан ишмердүүлүгү деп түшүндүргөн [5:112].

С.И.Архангельскийдин ою боюнча өз алдынча иштөө – бул керектүү маалыматты өз алдынча издөө, өз алдынча билимге ээ болуу жана бул билимдерди окуу, илимий жана кесиптик маселелерди чечүүдө колдонуу [2:55].

В.П.Тарантей окутуучунун тапшырмасын, өз алдынча иштөөнү студент окутуучунун жетекчилиги алдында, бирок аны түздөн-түз катыштырбай эле аткаруусу үчүн жүргүзүлгөн окуу ишмердүүлүгү деп мүнөздөйт [7:83].

Р.А.Низамов өз алдынча иштөөнү студенттердин окутуучунун түздөн-түз катышуусуз, бирок анын байкоосу астында жүргүзүлгөн, сабак учурундагы жана сабактан тышкаркы убакыттагы индивидуалдуу, топтук (группалык) таануучулук ишмердүүлүктөрүнүн ар түрлөрү катары түшүнүшөт [4:78].

Л.В.Жарова өз алдынча иштөөнү – педагогдун тапшырмасы жана анын жетекчилиги астында студенттер өз активдүүлүгүн жана аракеттерин көрсөтүп окуу маселелерин чечүүдөгү окутуунун методу катары катары эсептөөнү сунуш кылган [3:204]. Ал эми В.М.Толстова өз алдынча иштөөнү окутууну уюштуруунун формасы да, каражаты да жана студенттердин таанып билүүчүлүк чыгармачылыгынын компоненти катары да карайт [8:48].

Окумуштуулардын изилдөөлөрүнүн натыйжасында ар бир окумуштуунун өз алдынча иштөөнү изилдөөдө өз көз караштары бар деп жыйынтык чыгарсак болот.

Өз алдынча иштөө бул – студенттердин сабак учурунда же сабактан тышкаркы убакта, окутуучунун тапшырмасы жана анын жетекчилиги менен, бирок анын түздөн-түз катышуусуз аткарылган, пландаштырылган окуу, окуу-изилдөө иши экендиги кабыл алынган жана анын маңызы студенттердин өз алдынча иштөөсүн уюштурууда экендиги аныкталган.

Студенттердин өз алдынча иштөөсүн өнүктүрүүнүн эң орчундуу жолу катары ал ишти индивидуалдаштыруу эсептелет. Индивидуалдык тапшырмаларды иштеп чыгуу, студенттердин интеллектуалдык деңгээлинин ар түрдүүлүгүнө карата болот. Кээ бир студенттер кеч ойлонот, кеч түшүнөт. Кээ бирлери укмуштуудай идеяларга бай студенттер. Ал эми кээ бирлери индивидуалдуу иштөөнү жактырышса, кээ бирлери жаамат менен иштөөнү каалашат. Ар кандай мүнөздөр бирин-бири толуктап турушат, өз алдынча иштөөнү ишке ашырууда студенттерге өздөрүнүн мүнөздөрүндөгү кемчиликтерди жеңүүгө жардам берүү керек. Бул учурда окутуучулар ар кандай мүнөздүк сапаттарга ээ

болгон студенттерге индивидуалдуу мамиле табууга жардам берет. Өз алдынча ишти аткарууда ар бир студент өзүнүн мүмкүнчүлүгүнүн болушунча өздөрүнүнүн илим-билимдерин көтөрүшөт.

Өз алдынча иштөөнү жогорулатууга төмөндөгү негизги факторлорду кошууга болот:

1. Өз алдынча иштерди, баяндамаларды даярдоодо окуган көркөм чыгармалары, тарыхый инсандардын басып өткөн жолу, чыгармачылыгы, ийгиликтери алар жөнүндө жазылган эскерүүлөр даяр материал катары колдонула турганын билсе, анда тапшырманы аткаруу олуттуу түрдө жакшы жакка өзгөрүп, аткарылып жаткан иштин сапаты жогорулайт. Мында, студентти психологиялык жактан күүлөө керек;

2. Студенттердин чыгармачылык ишмердүүлүгүн өнүктүрүү. Белгилүү акындар, жазуучулар менен чыгармачылык кечелерге катышуу, театрларда өтүлүүчү эң мыкты спектаклдерге баруу, ал боюнча эссе жазуу жана баяндамаларды даярдоо;

3. Университеттин ичинде өтүлүүчү предметтик олимпиадаларга, илимий-практикалык конференцияларга даярдоо, катышуу;

4. Билимди баалоо. Топтолгон баалары, чогулткан баллдары, рейтинг, тесттердин жыйынтыгы үчүн эң мыкты студенттерге сыйлык берүү (мактоо, кошумча сыйлык баллдар, ардак тактага сүрөттөрүн илип коюу ж.б) көрсөтүлгөн убакыттан эрте тапшырган иштери үчүн баасын жогорулатып берүү, ал эми кеч тапшыргандыгы үчүн тескерисинче баасын төмөндөтүү.

Өз алдынча иштерди уюштуруу барынан мурда анын темалар боюнча рационалдуу пландаштырылышы жана өздөштүрүү убактысын талап кылат. Мындагы эң башкы максат студенттердин бардык учурда алган билимдерин өркүндөтүп баруу, улам жаңы билимге ээ болуу аракеттерин ойготуу болуп саналат. Студенттердин ой жүгүртүүсүнүн жогорку маданиятын калыптандыруу жана илимий-техникалык коомдук саясий жаңы информацияга маани берип, аларды өз бет алдынча жүргүзүп кетүүгө үйрөтүү орчундуу милдет болууга тийиш. Студенттердин өз алдынча иштеринин уюштурулушу контролдоонун ар кыл формаларынын пайда болушуна алып келет. Өз алдынча жумуштардын профессионалдык-педагогикалык багыты бар. Студенттердин билим алуу процессинде өз алдынчалуулугу болсо, анын ишмердүүлүгүнүн мүнөздөөчүсү активдүүлүктүн жогорку формасы болот. Өз алдынчалуулуктун белгилери төмөнкүлөр болуп эсептелет:

а) окутуучунун же башка бирөөнүн кийлигишүүсүз өз алдынча ой жүгүртүүгө аракет жасоо жана ал багытта тиешелүү ыкмаларга ээ болуу;

б) сунуш кылынган жаңы түшүнүктөрдү үйрөнүп гана жөн болбостон, аларды ачуунун жолдорун өздөштүрүүгө аракет кылуу;

в) башка ой жүгүртүүлөргө сын көз менен карай билүү;

г) жаңы маселелерди чыгаруунун өзүнө таандык жолун таба билүү [6: 73].

Кыргыз тили практикалык дисциплинасында студенттердин өз алдынча иштерин уюштуруу иштери учурдун талабына шайкеш келген профессионалдык жана универсалдуу компетенцияларды калыптандырууга, өз алдынча илимий ишти аткарууга, алган билимдерин чыгармачылык менен колдонууга багытталышы керек.

Өз алдынча тапшырмаларды студентте калыптандыруучу компетенцияларга же окуу процессинин максат милдеттерине жараша, төмөнкүчө классификациялоого болот:

Теориялык билимдерин тереңдетүү жана кеңейтүү багытындагы өз алдынча жумуштар;

окуу материалын өздөштүрүү максатында окуу китептеги, кошумча булактардагы белгиленген текстти окуп түшүнүү;

тексттин планын же ага карата суроолорду түзүү;

окуу материалынын логикалык-графикалык структурасын түзүү (кластер);

тексттин мазмунундагы түйүндүү ойлорду жазып алуу;

аудио жана видео формасындагы окуу материалдарын колдонуу;

интернет ресурстарын колдонуу [1:80].

Студенттердин өздүк ишинин эң негизги маселеси – бул илимий билимдин өз алдынча иликтеп өнүктүрүүсү. Демек өз алдынча иш сөзсүз түрдө өзүн өзү уюштуруу ишмердүүлүгүнө басым жасалышы керек. Тилекке каршы, көпчүлүк студенттер өз алдынча ишин кечигүү менен аткарышат жана аткарган иши канааттандыраарлык эмес. Ошол себептен студенттин өз алдынча иши окутуучу тарабынан ар тараптуу көзөмөлдөөгө алынышы керек.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Алимбеков А.А. Ысык-Көл университетинин Жарчысы, №38, 2014.
2. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. М.:1980.
3. Жарова Л.В. Учить самостоятельности. М.: 1993.
4. Низамов Р.А. Дидактические основы активизации и учебной деятельности студентов. К.: 1995.
5. Рогозинский В.М. Азбука педагогического труда. М.: 1990.
6. Садыкова Н.Б. ЖАМУнун Жарчысы, №1, 2014.
7. Тарантей В.П. Педагогика в вузе: самостоятельная работа студентов. Сов. педагогика 1990. №2.
8. Толстова В.М. Организация самостоятельной работы учащихся по иностранному языку. С.: 2004.

Рецензент: Жаңыбаева М.А. – филология илимдеринин кандидаты, Ж.Баласагын атындагы КУУнун доценти.

УДК 37.011

*Кудайбердиева Г. К.
КГУ им. И.Арабаева/
И.Арабаева атындагы КМУ
Kudaiberdieva G.K.
KGU I. Arabaeva*

**Качество образования и его характеристики
Билим берүүнүн сапаты жана анын мүнөздөмөлөрү
Quality of education and its characteristics**

***Аннотация.** В статье рассмотрена сущность понятия «качество образования», различные подходы к формулировке определения данного понятия. Отмечено, что в определении дефиниции понятия «качество образования», как комплексной характеристики образования, авторы обращаются к исходным работам общего понятия по качеству. Анализированы точки зрения авторов к постановке вопроса о качестве школьного образования. Изучены также мнения исследователей советской педагогики относительно показателей качества образования, по определению соотношения данного понятия с понятием «уровень усвоения».*

***Аннотация.** Макалада «билим берүүнүн сапаты» түшүнүгүнүн маңызы, бул түшүнүктүн аныктамасын берүүгө карата ар кандай мамилелер каралган. Бул түшүнүктүн дефинициясын аныктоодо, билим берүүнүн комплекстүү мүнөздөмөсү катары, авторлор сапат түшүнүгү боюнча баштапкы эмгектерге кайрылышканы белгиленген. Мектептик билим берүүнүн сапаты жөнүндө маселени коюу боюнча авторлордун ар кандай көз караштары анализденген. Билим берүүнүн сапатынын көрсөткүчтөрү, бул түшүнүктүн «өздөштүрүү деңгээли» түшүнүгү менен айкалышын аныктоо тууралуу советтик педагогиканын изилдөөчүлөрүнүн пикирлери дагы иликтөөгө алынган.*

***Annotation.** The article examines the essence of the concept of "quality of education", various approaches to the formulation of the definition of this concept. It is noted that in defining the definition of the concept of "quality of education" as a complex characteristic of education, the authors refer to the original works of the general concept of quality. The authors' points of view on the formulation of the question of the quality of school education are analyzed. The opinions of researchers of Soviet pedagogy regarding the indicators of the quality of education were also studied, and the relationship between this concept and the concept of "level of assimilation" was determined.*

***Ключевые слова:** образование, качество образования, уровень усвоения, обученность, показатель, уровень усвоения.*

***Урунттуу сөздөр:** билим берүү, билим берүүнүн сапаты, өздөштүрүү деңгээли, окугандык, көрсөткүч.*

***Key words:** education, quality of education, level of assimilation, training, indicator, level of assimilation.*

Образование рассматривается исследователями в первую очередь как система взаимосвязанных элементов, нацеленных на целостность. Взаимосвязанность и взаимозависимость элементов является основной характеристикой системы. Когда система приобретает вид нового качества, элементы порождают новые связи. Например, в Японии возникло понятие «культура качества». Культура качества – комплексное понятие, включающее «... качество сервисного обслуживания, качество отчетной документации, качество выполнения производственных операций и др.» [1, с.15]. Это означает, что элементы приобрели новые свойства, и эти свойства порождали новые элементы и связь между ними. Следует отметить, что качество образования также является системой. В этом случае в структуру образования включаются новые элементы, нацеленные на обеспечение качества. Эти элементы создали взаимозависимые связи с существующими элементами. По нашему мнению, при формулировке качества образования необходимо опираться на положение, выдвинутое Ю.А.Конаржевским: «Оценка качества преподавания отдельных предметов также невозможна без изучения основных сторон педагогического процесса» [2, с. 80]. С учетом того, что качество преподавания есть составляющая качества обучения, а качество обучения в значительной мере определяет качество образования, можно утверждать: для определения понятия качества, его измерения необходимо учитывать все стороны, все элементы системы образования.

Качество образования имеет различные аспекты: философский, аксиологический, метрический, экономический, нормативно-правовой и др. С философской точки зрения, «качество – это структурно не расчлененная совокупность признаков, свойств предмета. Оно выражает определенность вещи во всем ее чувственно конкретном своеобразии. Качество неотделимо от реального существования самого предмета. Исчезновение предмета является вместе с тем и исчезновением его качества. Качество проявляется лишь в системе отношений предмета с другими предметами... Качество есть первоначальная, фиксируемая в чувственном опыте, характеристика предмета» [3]. Рассматривая вопрос о знаниях в составе содержания образования и их качествах, И.Я.Лернер отмечает: «Качеством какого-либо объекта ... считаются его существенные, устойчивые свойства, благодаря которым он этим объектом является» [4, с.19]. Это понимание качества имеет чрезвычайно важное значение. Оно определяет семантическую, операциональную, аксиологическую стороны содержания образования, его организации и программно-методического обеспечения.

С метрической точки зрения, качество образования – это мера, соотношение. В кратком словаре по философии говорится, что «мера – единство количественных и качественных сторон предмета. Мера выступает прежде всего, как характеристика отдельного предмета, выделенного из системы отношений с другими предметами. Каждое качество, характеризующее свойства предмета в его отличии от других предметов, обладает некоторыми количественными значениями

... Мера ... обнаруживает, в каких границах изменение количества не ведет к изменению качества» [4, с. 171].

Рассмотрим, как трактуется понятие «качество образования» в научно-педагогической литературе.

1) Д.Ш.Матрос и др. считают, что качество образования – это соотношение цели и результата, мера достижения цели [5].

2) Качество, по мнению С.Е.Шишова и В.А.Кальней, как понятие имеет два аспекта: «первый - это соответствие стандартам или спецификации. Второй - соответствие запросам потребителя». «Качество образования определяется совокупностью показателей, характеризующих различные аспекты учебной деятельности образовательного учреждения: содержание образования, формы и методы обучения, материально-техническую базу, кадровый состав и т.п., которые обеспечивают развитие компетенций» [6, с. 71].

3) Если для формализации записи «уровень обученности обозначить (U_o), стандарт обученности (Co), то качество обученности, можно характеризовать отношением U_o к Co [7, с. 219].

4) Авторы работы «Управление качеством образования» исходят из понимания качества образования «как соотношения цели и результата, как меры достижения целей при том, что цели (результаты) заданы операционально и спрогнозированы в зоне потенциального развития школьника» [8, с. 198].

5) В Государственном стандарте среднего общего образования Кыргызской Республики дано следующее определение: «качество образования – степень соответствия результата образования ожиданиям различных субъектов образования (учащихся, педагогов, родителей, работодателей, общества в целом) или поставленным ими образовательным целям и задачам» [9, с. 90].

6) В.П.Панасюком «качество школьного образования» рассматривается как такая совокупность свойств, которая обуславливает его способность выполнять выдвинутые обществом задачи по формированию и развитию личности в аспектах ее обученности, воспитанности, выраженности социальных, психических и физических характеристик» [10, с. 28]

Приведенный анализ позволяет сделать вывод о том, что качество образования определяется двумя моментами: 1) в какой мере оно соответствует стандартам (нормам, правилам, условиям; 2) в какой мере оно удовлетворяет потребителя услуг, продукции.

Изучение работ авторов позволяет понять, что качество среднего общего образования представляет собой интегративную характеристику образования, включающую:

- 1) качество «входа»;
- 2) качество образовательного процесса;
- 3) качество обеспечения образовательного процесса;
- 4) качество «выхода»;

5) качество процесса управления.

Каждый из этих элементов в свою очередь в соответствии с принципом последовательной детализации включает совокупность процессов более низкого уровня. Например, качество образовательного процесса включает в себе процесс планирования обучения, наличия образовательных программ и учебного плана, профессионального качества учителей, методических и материально-технических обеспечений и т.д. Это обстоятельство имеет принципиальное значение и для оценки качества образования.

Данный вывод является теоретико-методологической основой построения модели качества образования. Качество образования само по себе не является конечным результатом. Оно лишь характеристика объектов (предметов, процессов), с помощью которой выявляется соответствие результата поставленной цели.

На наш взгляд, для введения градаций качества необходимо использовать понятие «уровень качества». Под уровнем, как отмечает Ц.Кадышев, необходимо понимать дискретное, относительно устойчивое, качественно своеобразное состояние материальных систем [7]. Категории качества – это градация качества объекта определенного вида, устанавливаемая при государственной аттестации продукции. Ее показатели должны соответствовать значениям, предусмотренным стандартами, и отвечать нормативно-техническим документам, по которым она выпускается [11]. В образовании понятия «категория», «уровень» используются при аттестации административного и педагогического персонала, при аттестации образовательных учреждений, оценке качества усвоения, качества преподавания.

Мы считаем, что уровень качества (входа, образовательного процесса, обеспечения образовательного процесса и т.д.) – это относительная характеристика объекта, основанная на сопоставлении значений показателей, характеризующих совершенство оцениваемого объекта с соответствующими стандартами (или «базовыми показателями, их значениями»). Уровень качества объекта позволяет осуществить градацию качества, задать его интервалы. Например, в качестве категории, определяющей качество образовательных результатов, В.П. Беспалько предложил понятие «уровень усвоения» и разработал показатели последовательных уровней усвоения знаний: I – ученический (деятельность по узнаванию), II – алгоритмический (решение типовых задач), III – эвристический (выбор действий), IV – творческий (поиск действий) [12]. При этом уровень усвоения задается тремя характеристиками (показателями) содержания образования во внутреннем плане: 1) усвоение объема; 2) усвоение сложности; 3) креативность (распознавание, воспроизведение, творчество).

Под оценкой уровня качества объекта (предмета, процесса) понимается сопоставление показателей качества оцениваемого объекта с критериальными (стандартными, базовыми, аналоговыми) значениями. При этом оценка может быть представлена в количественной и качественной форме.

Для сферы образования, где деятельность регулируется требованиями стандартов, использование базовых показателей является одним из направлений повышения качества образования. «Базовыми показателями, – утверждает В.Н.Фомин, – являются показатели, выбранные для сравнения. Как правило, это показатели аналогов продукции. Аналог – это продукция, имеющая функциональное сходное назначение» [13, с.27].

Использование аналогов широко представлено в традиционной практике среднего общего образования в форме распространения и внедрения педагогического опыта.

Значительное число недоразумений в педагогической науке и практике происходит от смешения понятий «показатель», «критерий», «признак» и т.д. Рассмотрим ряд определений понятия «показатель качества» [7; 11; 14; 15]:

показатель качества ... – количественная характеристика одного или нескольких свойств ..., составляющих ... качество;

свойства продукции количественно выражаются в показателях качества;

показатели качества продукции – количественное выражение свойств, формируемых в процессе производства и характеризующих полезный эффект данной продукции в потреблении (эксплуатации);

показатель качества - это количественный признак, который дает числовую оценку одного или нескольких свойств продукции применительно к заданным условиям производства, эксплуатации или потребления.

Можно отметить, что показатель качества объекта, предмета или процесса – это характеристика объекта, измеряемая для получения качественного или количественного значения в тот или иной момент времени. Каждый показатель может детализироваться до признаков, индикаторов. Часто используют понятие «параметр». На наш взгляд, параметр – это количественный показатель, имеющий математические связи и отношения с другими показателями.

Важно учитывать, что показатели качества могут быть единичными или комплексными. Единичный показатель качества характеризует одно из свойств продукции, а комплексный – некоторую совокупность ее свойств. В общем случае качество объекта характеризуется системой показателей качества.

Можно согласиться с мнениями С.Е.Шишова и В.А.Кальней, считающих, что качество образования определяется совокупностью показателей, характеризующих различные аспекты учебной деятельности образовательного учреждения: содержание образования, формы и методы обучения, материально-техническую базу, кадровый состав и т.п., которые обеспечивают развитие компетенций [6]. В данном утверждении качество образования рассматривается, что чрезвычайно важно, как комплексная характеристика образования, однако вызывает несогласие сведение качества образования к аспектам учебной деятельности образовательного учреждения.

Список цитируемых источников:

1. Управление качеством: учебник для студентов вузов, обучающихся специальностям экономики и управления / под ред. С.Д. Ильенковой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юнити-ДАНА, 2009. – 352 с.
2. Конаржевский Ю.А. Педагогический анализ учебно-воспитательного процесса и управление школой. – М., 1986. – 144 с.
3. Определенность – вещь. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.ai08.org/index.php/term>
4. Лернер И.Я. Знания в составе содержания образования и их качества // Качество знаний учащихся и пути его совершенствования / Под ред. М.Н.Скаткина, В.В.Краевского. – М.: Педагогика, 1978. – 240 с.
5. Матрос Д.Ш., Полев Д.М., Мельникова Н.Н. Управление качеством образования на основе новых информационных технологий и образовательного мониторинга. – М, 1999. – 95 с.
6. Шишов С.Е., Кальней В. А. Мониторинг качества образования в школе. – М.: Педагогическое общество России, 1999. – 352 с.
7. Кадышев Ц. Структурные уровни и определение некоторых категорий, связанных с развитием // Развитие концепции структурных уровней в биологии. – М., 1972. – 267 с.
8. Управление качеством образования: Практико-ориентированная монография и методическое пособие / Под ред. М.М.Поташника. – М.: Педагогическое общество России, 2000. 448 с.
9. Государственный стандарт среднего общего образования Кыргызской Республики / В Книге Настольная книга работника образования Кыргызской Республики. – Бишкек, 2015. – С. 89-106.
10. Панасюк В.П. Системное управление качеством образования в школе: монография. – Санкт-Петербург: Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена, 2000. – 239 с.
11. Акинфеева Н.В. Квалиметрический инструментарий педагогических исследований // Педагогика. – М., 1998. – №4. – С. 30-35.
12. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
13. Фомин В.Н. Квалиметрия. Управление качеством. Сертификация: курс лекций. – М.: ТАНДЕМ; ЭКМОС, 2000. – 320 с.
14. Лернер И.Я. Качества знаний учащихся. Какими они должны быть? – М.: Знание, 1978. – 48 с.
15. Калдыбаев С.К., Эркинбаев А.А. Характеристики качества образования // Известия вузов Кыргызстана. – Бишкек, 2011. – №4. – С. 272-273.

Рецензент: Калдыбаев С.К. – доктор педагогических наук, профессор
Международного университета Ала-Тоо.

УДК 37.018.43

Сооданбекова А.С., Бронникова К.О.
*КНУ им. Ж. Баласагына/
Ж.Баласагын атындагы КУУ*
Soodanbekova A.S., Bronnikova K.O
J. Balasagun KNU

Применение мультимедийных средств обучения на уроках биологии (из опыта телеуроков)
Биология сабагын окутууда мультимедиялык каражаттарды колдонуу
(телесабактардын тажрыйбасынан)
Using of multimedia teaching tools in biology lessons (from the experience of televised lessons)

Аннотация: В статье рассматриваются телевизионные уроки в качестве мультимедийного средства и то, как применение средств мультимедиа при трансляции телевизионных уроков влияет на восприятие учебного материала.

Аннотация: Макалада телесабактар каралат жана телесабактарды сабак учурунда колдонуу окуу материалын кабыл алууга кандай таасирин тийгизээри жөнүндө сөз болот.

Abstract: Using of the televised classrooms are considered in the article as multimedia tools and using this method influences on the appreciation of educational material.

Ключевые слова: педагогическая технология, мультимедийные средства, телеурок

Урунттуу сөздөр: педагогикалык технология, мультимедиялык каражат, телесабак

Keywords: pedagogical technology, multimedia tools, televised classroom

Педагогическая технология – это упорядоченная система действий, операций и процедур, обеспечивающих достижение прогнозируемого результата в изменяющихся условиях образовательного процесса [1, с. 329].

Важнейшим средством активизации процесса обучения является применение инновационных педагогических технологий. В последнее время большое значение приобретает использование в педагогическом процессе информационных технологий, заметно повышающих интерес обучающихся к изучаемому предмету, мотивацию к учебе и успеваемость. Как известно, в процессе проведения уроков биологии важную роль играет демонстрационный материал, и большие возможности для этого открывает применение компьютерной техники и использование мультимедийных приемов. [2, с. 158].

Телевидение – самый доступный способ трансляции учебного материала в ходе обучения. В процессе обучения в реальном времени для объяснения материала учителя часто используют видеоматериал для облегчения восприятия учебного

материала учащимися. В условиях дистанционного обучения существует проблема отсутствия живого слова учителя для объяснения темы, отсутствие взаимодействия учителя и ученика. Для решения этой проблемы появилась необходимость в трансляции телевизионных уроков, используемых в качестве мультимедийного средства, на которых ученики видят учителя при объяснении нового материала. Однако в ходе онлайн обучения, и исходя из опыта, встает другая проблема - это *проблема восприятия* учащимися полученной информации при просмотре телеуроков из-за отсутствия обратной связи, в результате чего формируется установка пассивного восприятия и из-за сложности, объясняемых тем.

При исследовании телеуроков была поставлена **цель** - проследить применение средств мультимедиа при трансляции телевизионных уроков и то, как использование данных средств влияет на восприятие учебного материала. А также были определены следующие **задачи**:

- 1) проанализировать серию телеуроков по предмету биологии;
- 2) выделить мультимедийные средства, применяемые для объяснения новой темы посредством телетрансляции урока;
- 3) привести примеры использования таких мультимедийных средств в телеуроке, которые позволяют лучше усвоить изучаемый материал.

В ходе написания статьи были просмотрены и проанализированы уроки по программе биологии, транслируемые для учащихся старших классов, а именно для учащихся девятого - одиннадцатых классов. Выбор анализа уроков именно для данной возрастной категории обусловлен тем, что, начиная с девятого по одиннадцатый класс, учащиеся изучают *общую биологию*, а также, являясь выпускниками, многие ученики выбирают на экзаменах предмет «Биология» в качестве предмета по выбору. В связи с этим особенно важно, чтобы подача нового материала была доступной, так как для учащихся девятого класса - это *новый раздел* предмета биологии. Что касается одиннадцатых классов, то им необходимо за последний год повторить *весь курс общей биологии*, начиная с программы девятого класса.

Трансляция телевизионных уроков проходит в соответствии с типовой программой по биологии для общеобразовательных школ. Однако в силу того, что невозможно показать весь объем уроков по биологии, так как учащиеся разных классов должны посмотреть уроки по всем предметам, и время трансляции ограничено, то по телевидению показывают только *половину часов в четверти от общего количества часов*. Для эксперимента в ходе написания статьи были проанализированы 7 телеуроков по общей биологии.

Телевизионный урок используется как средство мультимедиа в условиях дистанционного обучения, и внутри, в структуре телевизионного урока тоже используются мультимедийные средства, такие, как *слайдовая презентация и видеотрейлер*, которые используются в качестве иллюстративного материала.

Рассмотрим на примере просмотренных уроков в первую очередь то, как мультимедийные средства применяются в процессе обучения, то, как они помогают понять учащемуся изучаемую тему и какое влияние оказывают на восприятие.

Урок биологии 9 класс по теме: «Наследование признаков у организмов». В данном уроке используется **слайдовая презентация** 1) для объяснения определений, а также 2) для демонстрации решения задачи. При демонстрации решения задачи используются графические символы. В данной презентации включены три **видеофрагмента**. В начале урока учитель обозначил основные вопросы по теме и после каждого вопроса, который озвучивает сам учитель, используя слайды, появляется видеоматериал в качестве демонстрации строения генетических структур и демонстрации процессов, происходящих при реализации наследственной информации. В первом видеофрагменте продемонстрировано строение молекулы ДНК, дано понятие о генах, а также о структуре генетического кода. Данный видеоматериал был удачно применен, так как у учащихся складывается в голове образ реальной картины о строении молекулы ДНК.

По второму вопросу, который рассказал учитель, также был представлен видеоматериал, в котором была отражена информация о строении хромосом, хромосомном наборе, рекомбинации генов, определении пола. (Рис. 1)

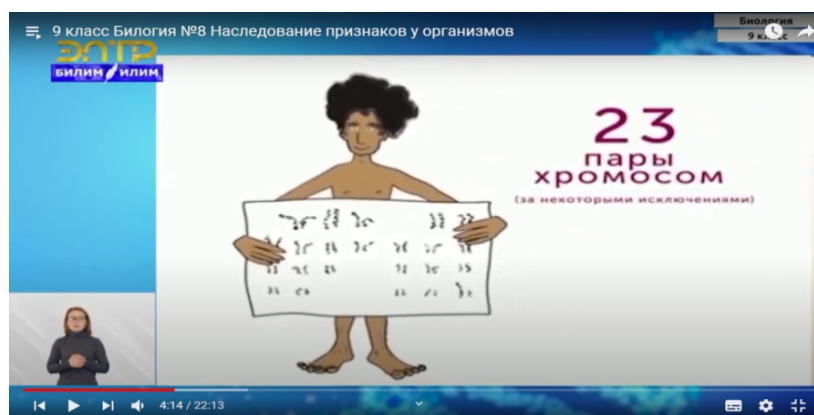

Рис.1 - Фрагмент №1, объяснения вопроса хромосомный набор клетки из урока «Наследование признаков у организмов»

В третьем видео отражена информация об определении генома и использовании методики «CRISPR». Это видео сложное для восприятия, так как содержит много медицинских и научных терминов, не используемых в школьном курсе биологии. При демонстрации подобного видео требуется *пояснение учителя*. Помимо видеофрагментов, текстов с определениями и схем учитель в презентации также демонстрирует изображения портретов ученых – создателей генетической теории наследственности. По окончании урока тезисно проводится закрепление урока. При анализе вышеприведенного урока хочется отметить, что данный

телеурок очень сложен для восприятия: во-первых на уроке было дано большое количество определений как в слове учителя, так и используемых в видеофрагментах, во-вторых видеоматериал дается не в качестве закрепления слова учителя, а как дополнение и как продолжение к объяснению материала. С точки зрения использования наглядности урок очень насыщенный, и применение большого потока демонстрационных материалов, следующих один за другим, без закрепления из-за ограниченного времени, к концу урока вытесняет из кратковременной памяти, полученную информацию в начале урока.

Урок биологии 9 класс по теме: «Образование половых клеток. Половое размножение у растений». В данном уроке в качестве мультимедийных средств используется *слайдовая презентация*, которая сопровождается лекционным материалом учителя, а также *видеофрагменты*. На уроке использовалось пять видеофрагментов, отличающихся по структуре. В первом видео показан лабораторный опыт размножения улотрикса. Остальные видеофрагменты отличаются по структуре – это не снятые на камеру видео, как в случае демонстрации опыта с улотриksom, это не компьютерная графика, как в случае с демонстрацией строения молекулы ДНК, а это **видеопрезентация**, в которой под аудиозапись появляются изображения. В данных видеопрезентациях была отражена информация о жизненном цикле кукушкиного льна, мхов, папоротников, семенных растений. Выплывающие под аудиозапись изображения, отражающие каждую составную часть жизненного цикла растений, позволяют наглядно усвоить новый материал, без лишних терминов и, не отвлекаясь от сути темы. Урок содержательный, доступный для восприятия, поскольку нет большого количества терминов, и между видеофрагментами есть поясняющее слово учителя, что обеспечивает плавный переход от одного вопроса к другому.

Урок биологии 9 класс по теме: «Самовоспроизведение организмов». При объяснении данной темы учитель применяет *слайдовую презентацию* и один *видеофрагмент*. В презентации учитель отражает определения, необходимые для объяснения темы, а также схемы, коротко показывающие способы размножения. В телеуроке использован один видеоматериал, в котором продемонстрировано деление клетки, на примере инфузории–туфельки. Учитель данным видеофрагментом продемонстрировал наиболее простой способ размножения, тем самым сделал акцент на один из вопросов, что хорошо остается в памяти после просмотра данного урока. (Рис. 2)

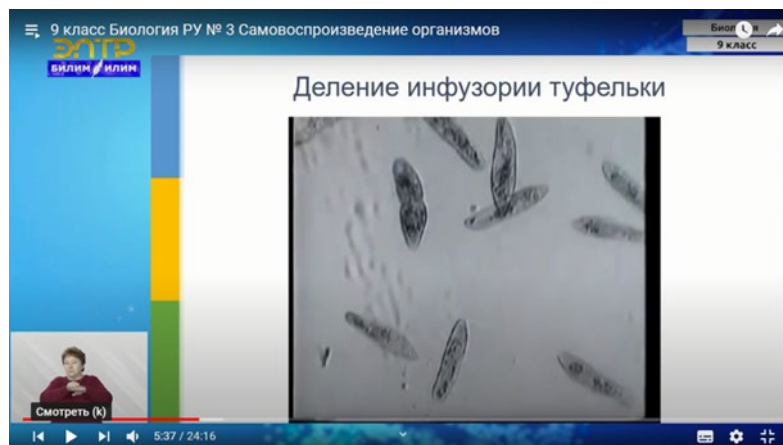

Рис. 2 -Фрагмент-видео №2, объяснения процесса деления клетки на примере деления инфузории из урока «Самовоспроизведение организмов»

В качестве сравнения подачи материала и применения мультимедийных средств в телевизионных уроках можно привести урок биологии в десятом классе по похожей теме: «Размножение организмов, гаметогенез». (Рис. 3)

Рис. 3 - Фрагмент №3 начала телеурока «Формы размножения организмов»

В телеуроке в качестве мультимедийного средства используется только **слайдовая презентация**, которая весь урок сопровождается речью учителя. Учитель в слайдах демонстрирует определения, схемы, рисунки. (Рис. 4)

Рис. 4 - Фрагмент №4 презентации по вопросу образования зиготы из урока «Формы размножения организмов»

По такому же принципу строится и ряд других уроков: таких, например, как урок биологии для десятого класса по теме: «Деление клетки митоз и мейоз», или урок биологии для одиннадцатого класса по теме: «Абиотические факторы среды».

Большинство уроков для учащихся десятого и одиннадцатого класса объясняются при использовании слайдовой презентации и речевого сопровождения словом учителя. Однако в потоке определений, схем и рисунков нет остановок между вопросами, обозначенными в начале урока, а в конце урока опять же применяется тезисное закрепление. На наш взгляд, необходимо учитывать, что при трансляции телеурока на канале отсутствует возможность остановить урок, именно для того, чтобы ученик мог сконцентрироваться на каждом вопросе. Сменяющийся без остановки видеопоток - картинок, изображений, где и сам учитель в видеоуроке - тоже **подвижная картинка** для ученика-зрителя, все это затрудняет восприятие, так как не позволяет выделить основные вопросы по изучаемой теме.

Можно также отметить и положительную сторону мультимедиа, которая заключается в том, что, если учащийся не успел посмотреть трансляцию телеурока по телевидению, он может посмотреть данный урок в ютуб. Однако здесь необходимо учитывать, что не у всех учащихся есть возможность пересмотреть урок в интернете.

Также необходимо помнить, что восприятие учащимися информации длится около 20 минут. Это означает, что даже если видео останавливать или включать повторно, все равно запомнится малое количество информации по уроку. Кроме того, стоит отметить, что презентация, сопровождающаяся только непрерывной речью учителя, без остановок на подведение итогов по озвученному вопросу, тоже трудна для восприятия. Должно быть **время для внутреннего осмысления**

учеником-зрителем после каждого момента в просмотренном материале в ходе 20-минутного видеоурока. Этого этапа, к сожалению, нет во времени-пространстве видеоурока.

В условиях коммуникативного аудирования текст предьявляется однократно и как необратимый, однонаправленный речевой поток, поэтому единицей восприятия и понимания звучащего в таких условиях текста должно стать не слово, а некий звуко-мыслительный комплекс. Без умения сворачивать единицы информации в смысловые блоки, отсекаать второстепенное, случайное, лишнее при коммуникативном аудировании не обойтись. [3, 7]

Таким образом, можно сказать, что в условиях дистанционного обучения широко применяются телевизионные уроки в качестве мультимедийного средства при объяснении новой темы. В телевизионных уроках также можно выделить применение мультимедийных средств в качестве иллюстрационного и дидактического материала. Но, в силу того, что в условиях дистанционного обучения время урока сокращено, объяснение новой темы посредством телевидения проходит очень насыщенно (даже перенасыщается), а это сильно затрудняет (и даже может блокировать) восприятие учащимися новой учебной информации.

Список цитируемых источников:

1. Сластенин, В.А. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, А.И.Мищенко, Е.Н.Шиянов. – М.: Школа-Пресс, 1997. - 512 с.
2. Каримова С.А., Шмелев Н.А. Опыт применения мультимедийных средств на уроке биологии Академическая публицистика 2 /2019 (февраль 2019)
3. Маслова М.В. Трудности понимания звучащего текста: Методический аспект В сборнике: Человек в информационном пространстве: понимание в коммуникации. Сборник научных трудов: в 2 томах. Под общей редакцией Н.В. Аниськиной, Л.В. Уховой. 2017. С. 346-354.
4. <https://www.youtube.com/channel/UCFyQ3A-ocPKSnu6zum-oLtA> (ЭЛТР канал илим - билим)

Рецензент: Караева Р.Р. – кандидат биологических наук, доцент КРСУ.

Филология

УДК 821.512.154

*Думанаева М.Г., Каролова А.М.
Ж.Баласагын атындагы КУУ/
КНУ имени Ж.Баласагына
Dumanaeva M.G., Karolova A.M.
KNU J.Balasagyn*

**Женижоктун чыгармачылыгындагы педагогикалык жана философиялык
ой жүгүртүүлөр
Педагогические и философские мысли в творчестве Женижока
Pedagogical and philosophical thoughts in the work of Zhenizhok**

Аннотация: Акын ааламдын жаралышы, өнүгүүнүн ар түрдүү кырдаалы, айлана-чөйрөдөгү кубулуштар, адеп-ахлак жана турмуш-тиричилик, каада-салт маселелери жөнүндө кеңири ой жүгүртүп, философиялык маанайдагы көлөмдүү, көркөм мурас калтырды. Өз доорунун тубаса ойчулу чыгармаларында дүйнөнүн келип чыгышы, аны таанып билүүнүн жолдору жөнүндө баяндап, инсандын тагдырына, алардын өз ара карым-катнашына өзгөчө көңүл бурган. Ал эмгек адамын, анын адеп-ахлактык жетишкендиктерин, кең пейилдигин, айкөлдүгүн улуулап, даңктап ырдаган. Бул макалада акындын чыгармаларындагы педагогикалык, философиялык, социалдык, гуманисттик идеяларын ачып берүүгө аракет кылдык.

Аннотация: Поэт оставил богатое философское и художественное наследие, размышляя о сотворении Вселенной, различных условиях развития, явлениях окружающей среды, нравственности и повседневной жизни, обычаях и традициях. В произведениях прирожденного мыслителя своего времени описываются происхождение мира, способы его познания. Женижок также уделял особое внимание судьбе человека и его взаимоотношениям. Он воспевал человека труда, его моральные достижения, его щедрость. В этой статье мы пытались отметить в произведениях поэта педагогические, философские, социальные и гуманистические идеи.

Abstract: The poet left a rich philosophical and artistic heritage, reflecting on the creation of the Universe, various conditions of development, environmental phenomena, morality and everyday life, customs, and traditions. His works described the origin of the world and the ways of discovering it. Zhenishok also paid special attention to the fate of a person and his relationships. He praised the man of labor, his moral achievements, his generosity. In this article, we tried to reveal pedagogical, philosophical, social and humanistic ideas in the writings of the poet.

Урунттуу сөздөр: нускоочу акын, насаатчы, көрөгөч, тарбиялык маани, философиялык көз караш, курч ойлор, сабаттуу, элдик мурас.

Ключевые слова: поучительный поэт, учитель, дальновидный, воспитательное значение, философский взгляд, критическое мышление, грамотный, народное наследие.

Keywords: instructive poet, teacher, forward-looking, educational value, philosophical view, critical thinking, competent, folk heritage.

Жеңижок акын дүйнөнү, аалам кеңдигин, андагы болуп жаткан кубулуштарды, адам тагдырын, анын турмуштагы орду, жашоо шарты, жүрүм-турум этикасы, адеп-ахлагын таасын сүрөттөп, аларды көркөм сөз касиети менен айкалыштырып, бүт ааламды көкүрөгүнө батырып ырдаган акындардын бири болгон. Учурунда улуу акын Токтогул: “Ырга калганда, жаактуудан ага пенде түт келеби? Жеңакен деген дүйнөнүн төрт түркүгү: жер, суу, жел, от санатын санжыргалап айткан киши да!”, - деп өз баасын берген экен.

Жеңижок - баа жеткис рухий казынанын жаратуучуларынын бири. Анын чыгармалары, айткан нуска кептери муундан-муунга өтүп, адам баласынын асыл оюн азыктандырып турган табылгыс казына болуп саналат.

Сынчы А. Токтогулов: “Жеңижок - тарбиялык мааниси терең, уккан элдин акылына уюй турган кептерди санаттап айткан нускоочу чоң акын, калк алдында бетме-бет чыга келгенде эч кимден жеңилбеген айтыш өнөрүнүн устаты, оозунан ыр куюлган төкмө, өз заманынын окуй билген, жаза да билген билимдүү, түшүнүктүү адамы болгон”, - деп баалаган.[4]

Адеп башы - элдик мурастарда деп бекеринен айтылбаса керек. Уламадан улап, курамадан курап отуруп пайда болгон элдик мурастар, көркөм сөз өнөрү, элдик поэзиянын жорго сөзү, бүгүнкү күндө жашап жаткан элибиздин кайгы-кубанычын, үмүт-тилегин камтыган, алдыга жетелеген ак таңдай акын Жеңижоктун көркөм дүйнөсү, философиялык, педагогикалык ой чабыты, акыл тамчылары, адептик ойлорунун өзөгү тууралуу баяндайбыз.

Элдик тарбиянын уюткусу, жүрүм-турум эрежелери, адеп-ариетке байланышкан орошон ойлор, нуска кептер акындын чыгармаларында абдан көп. Ойчулдун поэтикалык чыгармаларында өсүп келе жаткан жаш муунду тарбиялоонун жана окутуудагы элдик педагогикалык ойлорду камтыган, жашоо-турмуштун бардык чөйрөлөрүнөн алынган билимдер менен адаттар чагылдырылган. Өз угармандарына билимдин жарыгын жайылтып, өсүп келе жаткан жаш муундарды тарбиялап, жакшылыкка үндөгөндүгү - акындын эл ичинен чыккан “элдик педагог” экендигинен кабар берет.

Ал эми “Элдик педагогика” алды менен элдин жашоо-тиричилигинин тартибинде сакталган, элдик оозеки чыгармачылыкта, акындардын насааттарында, салт-санаа, үрп-адаттарында чагылдырылган педагогикалык билимдердин жана тарбия берүү тажрыйбаларынын жыйындысын түшүнүүгө болот.

Кыргыз элинин рухий турмушунда тажрыйбага, социалдык түзүлүшкө болгон себептик-натыйжалык көз карандылыкка жараша акындардын педагогикалык идеялары көрүнүктүү орунду ээлеп келет. Элдин ой-тилеги, келечектен күткөн үмүтү, бардык жат көрүнүштөргө каршы күрөшү, асыл сапаттарды арттыруу үчүн жүргүзгөн аракети көркөм сөз өнөр ээлеринин чыгармалары аркылуу даңазаланган.

Бардык улуттун элдик педагогикасында жеткилең адамдын идеалы, түшүнүгү да бар. Кыргыздарда бул түшүнүк өзүнө ак ниеттик, эр жүрөктүүлүк, чынчылдык, жөнөкөйлүк, жолдошчулук сыяктуу белгилерди камтыган. Алар өздөрүнүн насааттары менен коомдогу терс көрүнүштөрдү токтотууга аракет кылышкан жана гуманисттик мазмундагы жашоонун принциптерин эске алып, сындашкан. Тактап айтканда, кыргыз акындарынын чыгармалары басма сөздүн, театрдын, теленин, кинонун ролун аткарып, кыргыз элине билим жана тарбия берүүнүн энциклопедиясы болгон.

Жеңижоктун сабаттуу акын болгону жалпыга белгилүү. Анын ырлары Адам Ата, Обо Энеден тартып, канат-бутагы тонолуп, жалгыз калган талга чейинки дүйнө, тиричилик кеңдигинен жаралган жандуу, тирүү, канаттуу ырлар. [2]

Акын өзүн жана чыгармачылыгын элсиз элестете алган эмес. Бала кезинен бечаралар менен бирге турмуштун азап-тозогун көргөн. Бирөөнү эзип, зомбулук көрсөткөндөргө каршы туруп, өзүнүн зиректиги, акыл-сезиминин курчтугунун аркасында Жеңижок чыгармачылыкты адеп кесип туткандан баштап эл тарабында болгон. Эли-журтунун кызыкчылыгын көздөп, бай-манаптан тартынбай ырдаган:

Элиң келсе көргөнү,

Эсил жаның бир чакта

Эл кумарын таркатат.

Ээликтirse бузуку,

Элиңдин алгын алкышын,

Элинен киши жат болот, - деп насаатын айтып, калың катмарлуу калк арасында сый-урматка татып, элдик ырчы катары элдик багытта чыгармачылыгы өнүккөн. Даанышмандын насааттары менен нуска кептери качан, каерде болбосун, турмуш чындыгы менен жуурулушуп, жаштарды туура жолго багыттап, асыл сапаттарга үндөп турары талашсыз.

“Адал менен арамды ылгай билген, жакшы менен жаманды сынай билген” замананын адилетсиздигин акын:

Бийлиги бар манапка,

Карышкырды койлорго,

Кул сураттың замана.

Ыркыраттың замана.

Колунда жок кедейге,

Алдууларга алсызды,

Пул сураттың замана.

Чыркыраттың замана,

- деп карапайым элдин караңгылыкка кептелип, жарды-жалчылардын оор заманга туш болгонун айтат.

Жеңижок акын эл ичинен чыгып, эл менен жашап, турмуштун ысык-суугунда дайым бирге болгон. Ошондуктан өзүнүн акындык чеберчилигинин булагын элден таап, элден гана издеген. Элди бай, бектер менен бир катарга койгон ырчылардан айырмаланып, Жеңижок эл деп кедейлерди, карапайым эмгекчилерди атаган. Анын чыгармачылыгында эл массасы дайыма эле социалдык түйшүктөр менен басынтылган макулук эмес, жаратылышка жан киргизүүчү зор күч катары төмөндөгүдөй сүрөттөлөт:

Заман өтөт, калк калат.

Калктын камын ойлогон,

Эл оозунда айтылып,

Касиеттүү шер калат.[3, 77]

Эрдик кылган эр калат.

Акын ааламдын жаралышы, өнүгүүнүн ар түрдүү кырдаалы, айлана-чөйрөдөгү кубулуштар, адеп-ахлак жана турмуш-тиричилик, каада-салт маселелери жөнүндө кеңири ой жүгүртүп, философиялык маанайдагы көлөмдүү, көркөм мурасын калтырды. Өз доорунун тубаса ойчулу чыгармаларында дүйнөнүн келип чыгышы, аны таанып билүүнүн жолдору жөнүндө баяндап, инсандын тагдырына, алардын өз ара карым-катнашына өзгөчө көңүл бурган. Ал эмгек адамын, анын адеп-ахлактык жетишкендиктерин, кең пейилдигин, айкөлдүгүн улуулап, даңктап ырдаган. Ошондой эле өмүр менен өлүм, жаштык менен карылык, жаман менен жакшы өңдүү түбөлүк келишпес түшүнүктөр жөнүндө терең ой калчап, өз түшүнүгүн ырларында чагылдырган.[4]

Ал эми Жеңижоктун санат ырлары идеялык-көркөмдүк жактан чоң чеберчиликте иштелген, өз алдынча айырмаланып турган, адам баласын ички руханий жан дүйнөсүнүн ыймандык тазалыгына үндөгөн этнопедагогикалык, этнопсихологиялык, философиялык ой-толгоолор, башкача айтканда “кут табуунун илими” деп койсо болот.[3]

Жеңижок даанышман акын катары адеп-ахлак темасындагы бир топ ырларды жаратты. Алардын бири - “Үй-бүлө” чыгармасы. Акын үй-бүлөнү адам жашоосундагы эң маанилүү, негизги баалуулук катары карап, маданияттын, тарбиянын, адептин, сүйүүнүн, сулуулуктун башаты деп билген. Ырда алгач аялдын жакшы-жаманын айтып, андан соң уулдун, ага-ининин, жамааттын жакшы-жаманын таамай мүнөздөйт:

<i>Алганың жакшы болгон соң,</i>	<i>Беркелүү тамагы”.</i>
<i>Кирсең үйүң ордодой,</i>	<i>Алганың жаман болгон соң,</i>
<i>Көңүлүңдү куш кылат,</i>	<i>Кирсең үйүң кепедей.</i>
<i>Кымбат баа жоргодой.</i>	<i>Тапканыңдын бардыгы,</i>
<i>Ачык болот кабагы,</i>	<i>Быркырап сынат көздөй.[3,</i>
<i>Барды, жокту байкатпай,</i>	<i>130,131]</i>

Ал эми уулдун жакшы-жаманы тууралуу:

<i>Уулуң жакшы болгон соң,</i>	<i>Алладан жардык көргөндөй.</i>
<i>Кымбат баа, жакут таи,</i>	<i>Уулуң жаман болгон соң,</i>
<i>Кызыган базар коргондой.</i>	<i>Кылганынын дайыны жок,</i>
<i>Көңүлү ачык жаркырап,</i>	<i>Уулум бар деп ойлонбо,</i>
<i>Атасы менен энеси,</i>	

Мөмөсү жок дарактай, - деп мүнөздөп келип, ушундай эле мааниде ага-ининин, андан ары жалпы жамааттын жакшы-жаманын ырга салып, акылы тунук, ар ишке жөндөмдүү, жүрүм-туруму тартиптүү, орду менен сүйлөп, ыймандуу өсүп жаткан адамдын карама-каршысы менен салыштырат:

<i>Үй-бүлөң жаман болгон соң,</i>	<i>Мындайлардын так өзүн</i>
<i>Он сегиз болсо пайда жок.</i>	<i>Дагы айтамын мен өзүм,</i>
<i>Чуркураган көп иттей,</i>	<i>Жараткан теңир эрикпей, - деп</i>
<i>Жабалактап туш-туштан,</i>	<i>чыгармасын жыйынтыктайт.</i>
<i>Талап кирет кемиктей.</i>	

Ата-эне: “Балам кайрымдуу чыгып, эс тартканда нуска сөзүбүздү эки дебей түшүнө угуп, тиричилигибизге көмөк көрсөтсө, үй-бүлөсүнө карамдуу болуп, элине ак кызмат өтөсө, жамандыгын түк көрсөтпөсө, тукумубузду улап кетсе” – деп тилек кылышат. Эл ичинде: «ата-эненин кадырын билген уул – эл багар», «атаң барда жер тааны», «атаны көрүп уул чоңоёт, энени көрүп кыз чоңоёт» деген накыл кептер бекеринен айтылбаса керек. Эси бар уул-кыз оболу эненин сүтүн актаганга дилгирленет. Дүйнөдөгү чоң күнөө – ата-энеге акаарат айтып, көңүлүн калтыруу, ак сүтүн актабоо, акыбетин кайтарбоо, жер каратуу болуп саналат.

Кыргыз эли да өзүнүн көп кылымдык тарыхында тажрыйба гана топтоп чектелбестен, жаш муундардын акыл-эсин, адептик аң-сезимди өнүктүрүүнүн ыкмаларын, жол-жоболорун иштеп чыгышкан жана тарбия, тартип, ыймандык маселелериндеги чоң философияга көңүл бөлүшкөн. Байыртадан эле аталар балдарына таасирдүү таалим-тарбия үлгүлөрүн, нарктуу накыл кептерин, осуят,

аманат, керээз сөздөрүн калтырышкан. Мына ушунун өзү - тарбиянын чоң философиясы.

Чындыгында адамзаттын жамааттык жашоо образынын концепциясын үй-бүлө, уруу, коом, эл түзөт. Ал эми ата-эне, кеп нускалуу карыялар, манасчылар, жомокчулар, акындар, санжырачылар – булар элдик тарбиячылар болуп саналат. Ушундан улам, акындын ар бир айткан кеби – жаштарга берээр насыкат, үлгүгө тартаар нуска десек болот.

Жарык дүйнөгө көз жарып келген перзенттин эрезеге жетип, мыкты адам болуп калыптанышы – үй-бүлөдөн, чөйрөдөн, түгөйдөн, кесиптен жана ата-тегинен берилген тукум куучулук факторунан көз каранды экендиги талашсыз чындык. Жакшыдан жакшы туулушу үчүн, үй-бүлө курууда генетиканын эреже тартиптери так сакталышы зарыл болгон. Кыргыздар адамдын ата-тегине басым жасоо менен: “адам түбүн тартат”, “жакшыдан жакшы туулат, жамандан жаман туулат”, “балапан уяда эмне көрсө, учканда ошону алат”, “аккан арыктан суу агат”, “алма дарагынан алыс түшпөйт”, “казанда болсо, чөмүчкө чыгат” - деген накыл кептеринде таасын туюнтуп келишкен. “Тектүү жердин уулу, тектүү жердин кызы” дешип, өмүрлүк жар тандап, куда-сөөк күтүүдө санжырага таянып, ата-тегин сүрүштүрүп, акылдашып, анан бир бүтүмгө келишкен.

Акын турмушка, анын оош-кыйышына, жакшы-жаманына болгон түшүнүгүн, көптү көрүп, көптү билгендигин, билгичтик менен ыр саптарына сыйдыра алган.

Анын эстетикалык идеалы - социалдык көйгөйлөр аркылуу абстрактуу түрдө кабылданган индивид эмес, адептүү, гумандуу тазалыктын жандуу, конкреттүү ээси. Ошол адам бийик адептүүлүк талаптарды алып жүргөн, эмгек менен өмүрдү, жакшы менен жаманды, адал менен арамды, ак менен караны ажырата билип, адамдардын сырткы келбетине эмес, руханий жан дүйнөсүнө караган, кедей-кембагалдарга көмөктөшүп, ырайымдуу, кайрымдуу, адилеттүү мамиле кылган, ата-энесин, жубайын, балдарын урматтап-сыйлаган инсан болуусу керек деп эсептейт.[8] Акын пендеге жогоруда аталган бийик талаптарды коюп, аларга жетишүүгө үндөп гана тим болбостон, жеке турмушунда өзү да ошол чен-өлчөмдөрдүн нугунда жашап өткөндүгү баарыбызга маалым. Анын өмүрлүк жары Көксулуу - атына заты жарашкан, жанда жок сулуу, ары акылдуу, ары назик, тектүү жердин кызы болгон. Экөө ээрчишип, бактылуу өмүр сүрүшкөнү эл оозунда айтылат, бирок “кем дүнүйө” дегендей, тагдырдын сыноосуна моюн сунуп, баласыз өткөнүнө арман кылган. Сезимтал, ойчул акын бала - үй-бүлөнүн тиреги, туткасы, ата-эненин гана эмес, бүтүндөй журтгун кайра жаралуусунун, өлбөстүгүнүн, өсүп-өнүгүшүнүн шарты экенин түшүнүп турса да, бул өмүрдөн баласыз өткөнүнө ичтен сызып:

Артыңда балаң калбаса,

Арман эмей эмине?..

Өзүңдөн бала болбосо,

Арман эмей эмине? – деп арман кылганы менен, жары

Көксулууга жасаган сый, аяр мамилеси калың элди суктандырган.

“Балалуу үй - базар” – дегендей, кыргыз элинде амандашуу сыпатынын башкы темасы да бала жөнүндө болуп келген. Адатта, адамдар бири-биринин ал жайын, турмушун, балдарынын бакубат өсүп чоңоюп жатканына байланыштуу карашкан. Ушундан улам, учурашуу, саламдашуу учурунда: “Бала-бакыраң жакшыбы, аман-эсен

чоңоюп жатабы?” - деп сурашса, ал эми коштошоордо: “Балдарың аман болсун, жүзүнөн өөп кой”, - деген аруу сезимин, ак тилегин, каалоосун билдиришкен.

Даанышман акын адам баласы канча жашта болбосун, бекем үй-бүлө, перзент адамзаттын тарыхындагы эң маанилүү баалуулук экендигин түшүнүп, өмүрү баласыз өтүп жатканына арман кылып:

Кудайым менде не жазык?..

Беш колумда муунум жок,

Бел кыла турган уулум жок.

Оң колумда муунум жок,

О дүйнө көздөй жол тартсам,

Ордумду басар уулум жок!

Түндүктүү дүкөн үйүмө,

Түркүк болор уулум жок.

Карманып оокат кылаарга,

Кадырлап баккан уулум жок!

...Эгер уулум болгондо:

Каттаганда – кан жолум,

Кармаганда – оң колум,

Сүйлөгөндө - таңдайым,

Сүйүнгөндө маңдайым, - деп ырга салат.

Даанышман акын жашоону -жарык менен караңгынын, бакыт менен кайгынын, күлкү менен ыйдын, бийик менен пастыктын, жаратуу менен кыйроонун, өлүм менен өмүрдүн, адилет менен жалгандын, ак пейил менен наадандыктын элдешпес күрөшү экенин жакшы түшүнүп, өз чыгармаларында карама-каршылыктарды жогорку көркөмдүүлүк менен элестүү бере алган.

Жеңижок - элдик поэзиянын өкүлү, ал адамдардын жүрөгүнүн тереңинде жаткан, көкүрөгүн өйүгөн ойлорду таап, айрыкча жаштарды туура жолго, ынтымак-ырашкердикке тарбиялап, жакшы-жаман, адал менен арам жөнүндөгү түшүнүктү толук ажырата албагандарга насаатын айтып, туура жолго багыттаган.

Тогузу болгун жылдыздын,

Туйгуну болгун кыргыздын!

Жетиси болгун жылдыздын,

Жетиги болгун кыргыздын.

Учу болгун кылычтын,

Улуу болгун кыргыздын, - деп акындын кылым аша жашаган

ыры накыл кепке айланып, элдик салтты бийик сактоого, бүгүнкү күндүн учур талабына ылайык, эр жигиттин улуттук аң-сезимин ойготууга, ар намысын козгоого өбөлгө түзөт.

Жыйынтыктап айтканда, Жеңижок акындын чыгармалары - чоң казына, бүтүндөй бир философия экендиги талашсыз. Анын талант табиятына, чыгармачыл ой жүгүртүүсүнө, акындык чеберчилигине, дүйнө таанымына тиешелүү маселелер адабият таануу илими менен гана чектелбестен, философия, этика, этнопедагогика, социология, психология, тарых ж.б. илимдер тарабынан кеңири изилденүүгө тийиш деп эсептейбиз.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Акындар сериясы. Залкар акын – Жеңижок. Бишкек, Шам басмасы, 1999.
2. Айтматов Ч. Ак таңдай акындын мурасы. Жеңижок. Ырлар, Бишкек, 2004.
3. Жаныбеков Ж. Даанышман ойчул. Бишкек, 1991.
4. Жеңижок. Ырлар. Бишкек 1982.
5. Жусупбеков А. Жеңижок. Бишкек, 2006.
6. Жусупов К. Кыргыз поэзиясынын антологиясы. 1-том. Бишкек, 1999.
7. Мурас. Түзгөн Абдылдаев М. / Фрунзе. Кыргызстан. 1990.

-
-
8. Субанов К. Женижоктун чыгармачылыгындагы эстетикалык ой жүгүртүүлөр. Бишкек, 2008.
 9. Иптаров С., Н.Кулматов. Адеп билими. Усулдук колдонмо. Бишкек, 2001.
 10. Элдик педагогиканын берметтери. Түзгөн: Койчуманов Ж. Бишкек, 1998.

Рецензент: Шейшенбаева А.М. – философия илимдеринин кандидаты, К.И. Скрябин атындагы КУАУнун доцентинин милдетин аткаруучу.

УДК: 811,1:371.3

Заипова Т. Ф., Азыгалиева Б. К.
КНУ им. Ж. Баласагына/
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Zaipova T.F., Azygalieva B.K.
KNU J.Balasagyn

Особенности оценивания знаний по иностранному языку
Чет тили боюнча билимди баалоо өзгөчөлүктөрү
Features of the assessment of knowledge in a foreign language

Аннотация: Важной составляющей в преподавании является оценивание знаний. В статье рассматриваются основные инструменты оценивания знаний при обучении иностранным языкам. Оценке знаний подлежат все лингвистические компетенции: понимание устного и письменного текста, устное и письменное воспроизводство. Для каждой компетенции существуют свои способы оценивания и критерии оценок. Особое внимание уделяется такому инструменту оценивания как тесты, которые используются в основном для оценки понимания устной и письменной речи. Для оценки речи в письменной и устной форме используются таблицы с разработанными критериями.

Аннотация: Октуунун маанилүү түзүүчүсү билимди баалоо болуп саналат. Макалада чет тилдерди окутууда, баа берүүдөгү негизги компетенттүүлүк каралат. Билимди баалоодо баардык лингвистикалык компетенциялар камтылууга тийиш: оозеки жана жазуу түрүндөгү текстти түшүнүү, колдонуу. Ар бир компетенция үчүн баа берүү жана баалоо критерийлери бар. Өзгөчө көңүл баа берүү инструментти тесттер катары баа берүүгө бурулат, алар негизинен оозеки жана жазуу жүзүндөгү түшүнүү үчүн колдонулат. Оозеки жана жазуу жүзүндөгү сүйлөөнү баалоо үчүн иштелип чыккан критерийлер менен таблицалар колдонулат.

Abstract: An important component in teaching foreign languages is the assessment of knowledge. The article discusses the main tools for assessing knowledge in teaching foreign languages. All linguistic competencies are assessed: understanding of oral and written text, oral and written reproduction. Each competency has its own assessment methods and criteria for assessment. Particular attention is paid to such an assessment tool as tests, which are used mainly to assess the understanding of oral and written speech. To assess speech in written and oral form, tables with developed criteria are used.

Ключевые слова: оценивание; лингвистические компетенции; тесты; текущий контроль; итоговый контроль; критерии оценки; объективность; понимание письменного текста; понимание устного текста; устное воспроизводство; письменное воспроизводство.

Урунттуу сөздөр: баалоо; лингвистикалык компетенциялар; тексттер; учурдагы контроль; жыйынтыктоочу контроль; баалоо критерийлери; объективдүүлүк, жазуу жүзүндөгү текстти түшүнүү; оозеки текстти түшүнүү; жазууда колдонуу; жазуу жүзүндө ишке ашыруу.

Keywords: assessment linguistic competencies; tests; current control; final control;

assessment criteria; objectivity; understanding the written text; understanding the oral text; oral reproduction; written reproduction.

Обучение иностранному языку предусматривает развитие лингвистических компетенций, таких как: понимание устной и письменной речи, а также умение высказываться в устной и письменной форме, т.е. обучение различным видам речевой деятельности. Для развития этих компетенций используются многочисленные методы преподавания иностранных языков. В настоящее время наиболее распространенной методикой является коммуникативный подход, в котором основное внимание уделяется практике общения в устной и письменной форме и преодолению языкового барьера. Следует отметить, что эта методика весьма отличается от других методик, где аудированию и говорению уделяется минимум внимания [1]. С применением коммуникативного метода в преподавании иностранных языков, изменились не только цели и задачи преподавания, но и правила оценивания знаний по иностранному языку.

Оценивание знаний обучающегося осуществляется в виде постоянного контроля и является важным аспектом в преподавании иностранных языков. Существуют следующие формы контроля: текущий, промежуточный и итоговый. Эти формы контроля используются на всех этапах обучения [2]. Если речь идет о среднем образовании, то это четверти, если высшее образование, то это семестры. Кристин Таглиант, руководитель отдела оценивания знаний по иностранным языкам международного центра педагогических наук и автор книги «L'évaluation» отмечает 3 функции оценивания. Прогностическая, диагностическая и сертифицирующая. Прогностическая функция призвана определить уровень владения иностранным языком при помощи уровневых тестов, а также является источником основной информации относительно сильных и слабых сторон ученика. Диагностическая функция функционирует в течение всего периода обучения. Основная роль данной функции — это анализировать знания и умения учащегося в тот или иной период обучения и находить способы улучшения результатов освоения материала учеником. Благодаря этой функции преподаватель может проверять степень достижения поставленных целей, а также регулировать преподавание т.е. заново объяснить тему, закрепить ее или же преподать ее в более углубленной форме [3].

Инструментарии оценивания знаний достаточно разнообразны и многочисленны. Кроме известных инструментов, преподаватель может использовать свои собственные. Классическими являются: тесты, тексты с пробелами, вопросы открытые и закрытые и т.д. Инструмент оценивания выбирается и используется в зависимости от того, какие лингвистические компетенции следует оценить: понимание письменного и устного текста или умение говорить и писать.

I. Тестовая форма оценивания является простой и эффективной. Тесты позволяют проверить степень усвоения изучаемого материала и определить уровень знаний на том или ином этапе обучения. Кроме этого, при помощи тестов можно выявить пробелы обучающегося по тестируемой дисциплине. Тем не менее, тесты не могут быть объективным показателем языкового уровня, по двум причинам: во-первых, существует вероятность дать правильный ответ наугад и, во-вторых, знание грамматики и лексики не говорит о том, что ученик умеет правильно излагать свои мысли [1]. Существуют различные виды тестов:

1. Вопрос с двумя предлагаемыми ответами.

Преподаватель может использовать такие элементы ответов как: «да» «нет», «правда» «ложь» «?» «за» «против» «?», «согласен» «не согласен» «?»

Пример:	Глагол «звонить» переходный	да	нет
Exemple:	Le verbe “téléphoner” est transitif	vrai	faux
Пример:	Франция находится в Восточной Европе	согласен	несогласен
Exemple:	La France se trouve en Europe Orientale	d'accord	pas d'accord

2. Вопрос с тремя или более предполагаемыми ответами.

Пример: Синонимы — это слова, имеющие

- а) одинаковые значения
- б) противоположные значения
- в) близкие значения

Exemple : Les synonymes sont des mots ayant

- a) les mêmes significations
- b) des significations opposées
- c) des significations rapprochées

Пример: Национальный гимн Франции

- а) Жаворонок
- б) Марсельеза
- в) Под небом Парижа

Exemple: L'hymne national français est

- a) Alouette
- b) La Marseillaise
- c) Sous le ciel de Paris

Составление тестов очень трудоемкая и серьезная работа, в которой необходимо следовать определенным правилам:

1. Не включать абсурдные варианты ответов, так как это облегчает задачу тестируемого и выбор правильного ответа становится очевидным.

Например: Вы не понимаете объяснение преподавателя. Вы ему говорите:

- а) Я не пойму
- б) Я не понял
- в) Поймите меня.

г) Который час?

Exemple: Vous ne comprenez pas l'explication du professeur. Vous lui dites:

- a) Je ne comprends pas
- b) Je n'ai pas compris
- c) Comprenez-moi
- d) Quelle heure est-il?

2. Не включать одинаковые по смыслу ответы: «Токио- столица.....»

- a) Японии
- б) Страны восходящего солнца
- в) Островной страны

Кроме тестов в оценивании знаний обучающегося используются тексты с пробелами. Из текста извлекаются слова, это могут быть только существительные, только глаголы, предлоги и союзы. Другим видом текста с пробелами является текст, из которого удаляют 5,6 или 7 слов. Этот инструмент оценивания позволяет оценить знания лингвистического типа.

Le soir quand il chez lui, il est tellement, fatigué qu'il tombe dans un..... devant la télé. Il essaie de son journal souvent il car il tellement

rentre, fauteil, lire, baille, fatigué

Часто, для оценки знаний, преподаватели используют такой тип задания, в котором необходимо объединить по смыслу две части предложения.

1. Мы пойдем в горы -----	а) день чудесный
2. Мороз и солнце -----	б) если будет хорошая погода
3. Каждый день после обеда -----	в) ты получишь хорошую
оценку	
4. Если ты выучишь урок -----	г) проводят конференцию в
онлайн режиме	

Кроме перечисленных инструментов оценивания лингвистических знаний можно использовать такие как «Поставить в логическом порядке предложенные предложения» или «Написать пропущенные реплики в диалоге».

Пример:

1. Эти сообщения появились не вчера и не только в 20 веке.
2. Среди людей, наблюдающих НЛО, есть и такие, в чьей правдивости трудно усомниться.
3. Воображение миллионов любопытных землян тревожат сообщения об НЛО и контактах с энлонавтами.
4. Рассказы о небесных «колесницах», «кораблях», «летающих тарелках» и их пассажирах встречаются в литературе всех времен.
5. Есть даже область исследований – уфология.

Exemple:

A: Comment t'appelles –tu?

B:

A : Tu as quel âge ?

B :

A : Tu vas à quelle école ?

B :

A : Et tu aimes aller à l'école ?

B :

Следует отметить, что в последнем типе оценки знаний, необходимо оценивать не только степень понимания услышанного или прочитанного текста, но и правильность выбора языковых средств в ответе.

Вышеперечисленные тесты используются для оценивания таких лингвистических компетенций как: понимание устной речи и понимание письменного текста. Каким образом оценить две другие компетенции: устное воспроизводство или говорение и письменное воспроизводство или письмо?

Как известно, в коммуникативном методе преподавания иностранного языка особое внимание уделяется развитию устного воспроизводства, т.е. говорению, как средству общения между людьми и способу выражения своих мыслей.

Для осуществления устной формы общения у обучающегося должно быть:

во-первых, желание говорить;

во-вторых - то, что он хочет выразить в устной форме;

в-третьих- лингвистические средства для выражения своих мыслей.

Оценивание устной речи является сложной и кропотливой работой.

Оцениванию подлежат такие умения как:

- Воспроизводство реплик одного из говорящих в диалоге;

- Представление своей точки зрения относительно какой-либо темы;

- Высказывание своей точки зрения, аргументация;

- Представление информации, содержащейся в письменном документе (текст, картинка, аудиозапись);

- Изложение краткого содержания текста;

- Подготовка синтеза нескольких документов в форме критического высказывания;

- Правильность использования языковых средств (лексика и грамматика) устного высказывания;

- Соблюдение норм произношения иностранного языка (ударение, интонация) [4].

Для оценивания устной речи рекомендуется использовать следующую таблицу оценивания.

Понимание условия	0	1	2			
Выполнение условия	0	1	2			
Фонетика: нет ошибок				3		
Ошибки, которые не очень мешают пониманию			2			

Ошибки, которые очень мешают пониманию		1				
Ошибки, из-за которых невозможно понять	0					
Язык: Морфология	0	1	2	3	4	5
Синтаксис	0	1	2	3	4	5
Лексика	0	1	2	3	4	5
Обоснованность, убедительность, уместность акта речи	0	1	2	3	4	5
Высказывание своей точки зрения	0	1	2	3	4	5
Соответствие высказывания заданию	0	1	2	3	4	5
Спонтанность высказывания	0	1	2	3		
Невербальное поведение	0	1	2	3		
Оригинальность высказывания	0	1	2	3	4	5
					итого	48

Можно также обратиться к таблице оценивания лингвиста Harris, который предложил следующую таблицу оценивания лингвистических знаний обучающегося в устной речи [5].

	5 баллов	4 балла	3 балла	2 балла	1 балл
Понимание	Понимает все отлично	Хорошо понимает почти все, хотя иногда необходимо повторить	Понимает большую часть, когда говорят, медленно прибегая к повторению и перефразированию	Испытывает трудности в понимании. Необходимо использовать простые фразы, повторять, перефразировать	Не может понять даже элементарные фразы
Легкость, непринужденность в общении	Говорит с легкостью, свободно как носитель языка	Разговор несколько замедлен из-за отсутствия достаточных лексических и грамматических знаний	Говорение очень затруднено из-за проблем лингвистического характера. Требуется концентрация у собеседника	Часто молчит, с трудом подбирает слова. Слушающий должен прилагать усилие чтобы понять	Речь фрагментарна, использует обрывки фраз, что делает ее практически непонятной

Произношение	Почти нет акцента, говорит как носитель языка.	Произношение понятное, несмотря на специфический акцент	Испытывает трудности в произношении, что затрудняет понимание	Очень трудно понимать из-за произношения. Часто просят повторить	Из-за плохого произношения речь практически непонятна
Грамматика	Практически нет ни одной грамматической ошибки	Несколько ошибок, влияющих на понимание	Грамматические ошибки, мешающие пониманию	Грамматика и порядок слов делают трудным понимание	Грамматические ошибки такие серьезные, что речь практически непонятна
Лексика	Использует очень разнообразную лексику, идиоматические обороты как носитель языка	Использует соответствующую лексику	Использует ограниченную лексику словарь, иногда использует слова, неподходящие по контексту. Разговор ограничен из-за недостатка лексики	Разговор очень ограничен, понимание затруднено	Лексика до такой степени ограничена, что беседа практически невозможна

Оценивание письменного воспроизводства является одной из трудных задач в процессе преподавания иностранных языков, будь – то простое приглашение, официальное письмо, письмо другу, или же высказывание своего мнения в письменной форме относительно той или иной темы. Традиционно, оценивание письма осуществляется подсчетом грамматических и орфографических ошибок. Современная методика оценивания письменного воспроизводства предусматривает оценивание целого ряда лингвистических компетенций. Это: объем высказывания, способность рассказывать или описывать, способность выразить впечатление, лексико-грамматические компетенции, связность письменного высказывания. Каждый преподаватель имеет право разрабатывать свои критерии оценок и свою систему распределения баллов.

Рассмотрим пример оценивания письменной работы с применением нижеприведенной таблицы. Студенту, изучающему кыргызский язык и имеющему второй уровень владения кыргызским языком, предлагается написать работу на тему: «Вы путешествуете во Франции», во время вашего пребывания вы пишете

письмо вашему другу/подруге, вы рассказываете ему/ей то, что вы делали, что вы открыли для себя, ваши впечатления о регионе. Напишите письмо из 100 слов.

Соблюдение условия выполнения задания: Соблюдение условия относительно объема	0	0,5	1	1			
Способность рассказывать и описывать: Способность описывать события в настоящем и в прошедшем временах, аспекты повседневной жизни(люди, вещи, места)	0	0,5	1	1,5	2	2,5	3
Способность выражать личные впечатления	0	0,5	1	1,5	2		
Лексика, орфография Способность использовать лексику, соответствующую заданной теме	0	0,5	1	1,5	2		
Морфология и синтаксис: Способность использовать грамматические формы и структуры, соответствующие данной теме.	0	0,5	1	1,5	2	2,5	
Связанность текста, использование коннекторов	0	0,5	1	1,5			

Салам досум!

Мен аман-эсен учуп келдим Францияага. Саякатаб мен гордум гөп жерлерди кооз, мисалы: Эйфель башнясын, Лувр музейин. Мен гөп француздар менен таанышам, алар менен ДОС болдум. Алар абдан меймандуу. Алар мени ресторанга чагырышты. Мен француз тамак ашын ооз тийятам.

Абасы нымдуу Франциянын, жамгыр көп жайт экен.

Менин мейманканам жайгашат Атлантикалык океандын жанында. Эртенден баштап француз тили курсуна барып журом.

Мен түштүм абдан көп сүрөткө, көп алам белектерди, келгенде көрсөттом сага баарын. Бул жак жагыватат абдан мага.

Көрүшкөнчө досум аман бол!

Соблюдение условия выполнения задания: Соблюдение условия относительно объема	1/0,5
Способность рассказывать и описывать:Способность описывать события в настоящем и в прошедшем временах, аспекты повседневной жизни (люди, вещи, места)	3/1,5
Способность выражать личные впечатления	2/1,5

Лексика, орфография. Способность использовать лексику, соответствующую заданной теме	2/0,5
Морфология и синтаксис:Способность использовать грамматические формы и структуры, соответствующие данной теме.	2,5/1
Связанность текста, использование коннекторов	1,5/1
Итог:	12/6

В данном случае объектом оценивания является письменная работа учащегося. Преподаватель использует разработанные им критерии оценок, которые позволяют объективно оценить работу. Тем не менее, существуют некоторые экстралингвистические факторы, которые влияют на оценку письменной работы.

1. Усталость проверяющего. Поэтому рекомендуют проверять письменную работу утром, на свежую голову.

2. Эффект последовательности. Посредственная работа может получить большее количество баллов, если ее проверяют после плохой работы и наоборот если она проверяется после отличной работы, то она рискует получить меньшее количество баллов.

3. Эффект любимчика. Если работа не анонимна, то преподаватель может поставить необъективно хорошую оценку ученику, несмотря на большое количество ошибок [6].

На каком бы этапе не проводилось оценивание знаний, какие бы инструменты не использовались при оценивании, преподаватель должен быть объективным и соблюдать единство требований ко всем обучающимся, при выставлении оценки, для того чтобы основная цель обучения была достигнута.

Список цитируемых источников:

1. www.start2talk.ru
2. lyceum-16.ucoz.ru>1.pdf.Современные критерии оценивания знаний учащихся.
3. Caroline Veltcheff, Stanley Hilton «L'évaluation en FLE» Hachette Livre 2003 Paris
4. <https://moluch.ru/conf/ped/archive> Особенности оценивания знаний по иностранному языку
5. Christine Tagliante Techniques de classe «L'évaluation» стр. 113 CLE International 1991 Paris
6. стр. 27 «L'évaluation» CLE INTERNATIONAL 1991 Paris, Cristine Tagliante

Рецензент: Мукашева Р.М. – кандидат филологических наук, доцент
Дипломатической академии МИД КР им. К. Дикамбаева.

УДК 81-42

*Касымбекова Н. Ж.,
И.К.Ахунбаев атындагы КММА/
КГМА имени И.К. Ахунбаева
Алымбаева З.А.
Жусуп Баласагын атындагы КУУ/
КНУ им. Ж.Баласагына
Kasymbekova N.Zh.,
KSMA I.K.Akhunbaev
Алымбаева З.А.
КНУ J.Balasygn*

**“Манас” эпосундагы нумеративдер
Нумеративы в эпосе “Манас”
Numeratives in the epic Manas**

Аннотация: Макалада “Манас” эпосунда кездешкен нумеративдик сөздөр талдоого алынат. Мындай тилдик бирдиктер кыргыз тил илиминде С. Кудайбергенев, Н. Чечейбаева, Э. Нуруев ж. б. окумуштуулардын эмгектеринде изилденген. Аталган окумуштуулардын тажрыйбаларына таянып, алардын топтук бөлүштүрүүлөрүндө кездешипеген нумеративдер эске алынып, эпостон алынган 410 лексема 12 маанилик топко бөлүштүрүлдү: мезгил бирдиктери, жааш куракты билдирүүчү бирдиктер, көлөм бирдиктери, узундук, аралык бирдиктери, болжолдуу санак бирдиктери, салмак, сыйымдуулук бирдиктери, топ-топ болуп эсептөө, бийиктик, аянт-айлана бирдиктери, жоондук бирдиктери, акча, нарк, байлык бирдиктери, бүтүндүн бөлүгүн билдирген бирдиктер. Нумеративдердин курамындагы лексемалар да талдоого алынды.

Аннотация: Статья посвящена анализу нумеративов, встречающихся в эпосе «Манас». Опираясь на работы таких ученых, как С.Кудайбергенев, Н.Чечейбаева, Э.Нуруев и других, а также принимая во внимание нумеративы не вошедшие в их групповое распределение, 410 лексем, встречающиеся в эпосе, проведена классификация счетных конструкций на группы: единицы времени, возраста, длины и расстояния, высоты, площади, веса, окружности, объема, толщины, стоимости, единицы денег и богатства, части целого и т.д. Также проведен анализ числовых лексем, входящих в состав нумеративов.

Abstract: Article analyzes the numerative words found in the epic "Manas". Such linguistic units are used in Kyrgyz linguistics by S. Kudaibergenov, N. Checheybaeva, E. Nuruev and studied in the works of other scientists. Based on the experience of these scientists, taking into account the numeratives not found in their group distributions, 410 lexemes found in the epic were divided into 12 meaning groups: units of time, units of age, units of volume, length, distance, approximate units of weight, unit of weight, capacity. There are units of height, area, circumference, thickness, money, value, unit of wealth, part of a whole. Numerical lexemes were also analyzed.

Урунттуу сөздөр: нумеративдер, соматикалык аталыштар, орнитологиялык аталыштар, фитонимдик аталыштар, космогониялык аталыштар, зоонимдик аталыштар.

Ключевые слова: нумеративы, соматические имена, орнитологические имена, фитонимические имена, космогонические имена, зоонимические имена.

Keywords: numeratives, somatic names, ornithological names, phytonymic names, cosmogonic names, zoonymic names.

Бүгүнкү күндө улуттун этникалык баалуулуктарын маданий очоктун алп үлгүсү – “Манас” эпосунан издөө тенденциясы күч алды. Изилдөөнүн объектиси катары кыргыздын жана коңшулаш элдердин руханий дүйнөсүнүн мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн көркөм чагылдырган баалуу эстеликтин тандалып алынышы да бекеринен эмес. “Манас эпосу” – кыргыз элинин тарыхын гана эмес, анын турмушунун, жашоо-тиричилигинин түрдүү катмарын: этникалык курамын, чарбасын, күндөлүк тиричилигин, салт-санаасын, адеп-ахлагын, эстетикалык табиятын, жүрүм-турумунун жол-жобосун, адамдык оң-терс сапаттар жөнүндөгү бааларын, айлана-чөйрөгө, жаратылышка карата мамилесин, көз карашын, диний түшүнүгүн, астрономиялык, географиялык жана башка билимдерин, элдик поэтикасын жана тилин кеңири арымда чагылдырган нукура эпикалык чыгарма. Жалпылап айтканда, ал – “кыргыз элинин пансофиясы – бардык акыл билимдеринин жыйындысы” [11, 128-б.], этностун эс тутумун аңдап-түшүнүүнүн жана аккумуляциялоонун каражаты, кыргыз элинин миңдеген жылдарга созулган тарыхынын чыныгы күбөсү [7, 72-б.], салттуу кыргыз маданиятын системага салуучу интегратор, “өзүбүздү өзүбүзгө тааныткан улуу зат, ар бир урпак үчүн руханий кубат” [8, 98], этносоциалдык эс тутумдун үлгүсү, коомдук аң-сезимдин бардык тарабын камтыган рухий капиталы, улуттук-генетикалык коду [7, 112-б.] кыргыз иденттүүлүгүн тастыктоочу жана идеологиялык бир бүтүндүккө топтоочу фактор [1, 56-б.]. Доорлор оошкон сайын адамдын көз карашы да өзгөрөт, бирок байыркы кыргыздын бай руханий казынасынын мүлдө асылдуулугун өзүндө топтоп алып жүргөн «Манас» эпосуна атайын азыктаныш үчүн кайрылуу – мыйзам ченемдүү көрүнүш.

Бүтүндөй элдин маданиятын жазуу-сызуусу жок сактап калган “Манас” эпосун изилдеген окумуштуулардын ириси Р. З. Кыдырбаева “анын тексттериндеги материалдарга, кошумча археологиялык, этнографиялык, лингвистикалык булактарга таянуу менен, байыркы кыргыздардын дүйнө таанымын аңдап, алардын көркөм ой жүгүртүүлөрүнүн айрым этаптарын талдоого болот,”-дейт [5, 17-б.]. Белгилүү илимпоз, лексикограф К. Карасаев «Манас» эпосу – тил жагынан козголо элек дың» деп бекеринен айтпаса керек. Кыргыз этнолингвистикасына чыйыр салган окумуштуулардын бири Т.С.Маразыков “Манас” эпосун этнолингвистикалык мурас катары иликтөөлөр али алдыда, - десе [9, 135-б.], п.,и.,д., профессор А.Алимбеков “Манас” сыяктуу дастандарда катылган салттуу

түшүнүктөр жана терминдер купуя сырларды илимий жактан объективдүү чечмелөөнүн ачкычы”, - дейт. Буларды сыймыктануу менен атаганыбызга карабай, чыгарманы этнолингвистикалык багытта изилдеген эмгектер өтө аз. «Манас» эпосу – тилдик бай фактыларды бере турган, лексикалык материалдардын молдугу менен тилдик изилдөөлөрдүн актуалдуулугун жараткан чыгарма.

“Манас” эпосундагы эпикалык универсалиялар – сандар, чен-өлчөм бирдиктери, мезгилдик-мейкиндик континуумдагы түшүнүктөр, космогониялык түшүнүктөр – калың катмарды түзүп, чыгарманын тулку-боюна сиңип, белгилүү семантикалык милдет аткарган жана башка көркөм тилдик бирдиктердин арсеналын байытып турган микросистема. Алардын арбын колдонулушу – эпикалык семантикасынын маани-маңыздуулугунун көрсөткүчү. Сан-өлчөм түшүнүктөрүн аныктоо, жыштык анализ жүргүзүү, көркөм-эстетикалык милдеттерин, семантикалык мыйзам ченемдүүлүктөрүн талдоо “Манастын” тилинин поэтикалык өзгөчөлүктөрүн жана ата-бабалардын дүйнө таанымын, элдик психологиясын, үмүт-кыялдарын жеткилең түшүнүүгө, мындан тышкары белгилүү бир доордогу болмуштун тилдик картинасын түзүүгө көмөктөшөт.

«Манас» эпосунда сан категориясына кирбеген, бирок тигил же бул мааниде санак менен байланышкан сөздөр бар. Алар лингвистикалык адабияттарда ар түрдүү терминдер менен аталып келет: “санакты билдирүүчү сөздөр” (Виноградов), “өлчөм жана салмак бирдиги” (Шахматов), “нумеративдер” (Есперсен). Булар – адамдын рухий жана материалдык дүйнөсүн камтыган, буюм-тайым жана кубулуштардын чоңдугун, көлөмүн, сандык, сапаттык катышын мүнөздөөчү көп кырдуу категория. Белгилүү бир этнос тарабынан түзүлгөн чен-өлчөмдү алып жүрүүчү жана сактоочу жамааттык эс тутум – бул тирүү система, эталондук түшүнүк. Тил ааламындагы сан-өлчөм бирдиктери аркылуу улуттун бейнесин, болмушун толук жана негиздүү иликтөөгө, ар тараптуу таанып-билүүгө болору белгилүү. Ошондуктан сан өлчөм түшүнүгүнүн этнолингвистикалык маанисин улуттун рухий жүзүнүн борбору, «ядросу», «улуттун генетикалык коду» катары караса болот. Улуттун маданий жана коомдук тажрыйбасынын «кодун» жандырып, сырын ачуу – көп пландуу процесс.

Чен-өлчөм бирдиктери – айрым лингвистикалык адабияттарда ал сан атооч+зат атооч сыяктуу конструкцияларды түзүү үчүн колдонулуучу лексикалык-грамматикалык топ болуп саналат деп мүнөздөлөт [10, 6-б.]. Алар башка толук маанилүү сөздөр сыяктуу эле тилибизде кеңири тараган жана өз алдынча милдеттерди аткарат. Алар заттардын, жалпы эле заттык маанидеги түшүнүктөрдүн ченин, санын, салмагын, аралыгын, бүтүн нерсенин бөлүгүн аныктоо үчүн колдонулган жалпы бирдиктердин жыйындысы болуп саналат [10, 3-б.]. Кыргыз тилиндеги нумератив сөздөр жөнүндө жалпы маалымат С. Кудайбергенов тарабынан “Кыргыз тилинин грамматикасы” аттуу эмгегинде берилген. Ал эми окумуштуу Н. Ө. Чечейбаева алардын лексикалык маанилерине карай, төмөнкүдөй топторго бөлүп караган:

1. Заттын жеке-жеке даанасын билдирүүчү нумеративдик сөздөр;
2. Салмакты, өлчөмдү, бүтүндүн бөлүгүн билдирүүчү нумеративдик сөздөр;
3. Мезгилди, убакытты билдирүүчү нумеративдик сөздөр;
4. Узундук өлчөмүн билдирүүчү нумеративдик сөздөр;
5. Аянттын өлчөмүн билдирүүчү нумеративдик сөздөр;
6. Көлөмдү билдирүүчү нумеративдик сөздөр [12, 38-б.].

Ал эми Э. Нуруев “Кыргыз тилиндеги нумеративдер” деген китебинде нумеративдик сөздөр келип чыгыш теги, функционалдык милдети боюнча бир кылка эместигине токтолуп, алардын айрымдары байыртадан эле байыркы түрк элдеринде кеңири колдонулуп келсе, көпчүлүгү кийинчерээк башка тилдерден өздөштүрүлгөндүгүн, тарыхый жактан алганда кээ бирлери белгилүү мезгил аралыгында эскирген сөзгө айланып кеткендигин белгилейт. Анын ою боюнча, нумеративдик сөздөр көп кырдуу милдетти аткарат. Ал нумеративдик сөздөрдүн тарыхый калыптанышын, функционалдык өзгөчөлүктөрүн, лексикалык-семантикалык маанилерин талдап, төмөнкүдөй топторго ажыратат: 1) төл жана өздөштүрүлгөн нумеративдик сөздөр; 2) эскирген жана учурда колдонулуп жаткан нумеративдик сөздөр; 3) нагыз жана функционалдык нумеративдик сөздөр [10, 65-б.].

Окумуштуу Э. Нуруев тажик, өзбек, орус, каракалпак, казак, уйгур тилдериндеги нумеративдик сөздөргө мүнөздөмө берүү менен, кыргыз тилиндеги нумеративдик сөздөрдү төмөнкүдөй семантикалык топторго ажыратып карайт:

1. Мезгилдин, убакыттын ченемин билдирүүчү нумеративдер;
2. Узундуктун, аралыктын ченемин билдирүүчү нумеративдер;
3. Аянт ченемин билдирүүчү нумеративдер;
4. Салмак өлчөмүн билдирүүчү нумеративдер;
5. Көлөмдүн, сыйымдуулуктун өлчөмүн билдирүүчү нумеративдер;
6. Бүтүндүн бөлүгүн, катарын, кабатын билдирүүчү нумеративдер;
7. Топ боюнча жамдап эсептөөнү билдирүүчү нумеративдер;
8. Жашты, куракты билдирүүчү нумеративдер;
9. Затты, нерселерди жуптап көрсөтүүчү нумеративдер;
10. Акча наркын билдирүүчү нумеративдер;
11. Предметтерди, нерселерди жекелеп эсептөөгө байланыштуу нумеративдер;
12. Адам ишмердигине байланышкан нумеративдер;
13. Табият кубулуштарына тиешелүү нумеративдер.

Бул *изилдөөнүн жаңычылдыгы* болуп, кыргыз тил илиминде биринчи жолу “Манас” эпосундагы чен-өлчөм бирдиктеринин колдонулуу жыштыгынын иликтениши саналат. Демек, *изилдөөнүн предмети* – “Манас” эпосундагы чен-өлчөм бирдиктери.

“Манас” эпосунан жалпы **410 сан-өлчөмдүк лексема** жыйналды. *Изилдөөнүн максаты* – жогоруда аттары аталган окумуштуулардын топторго ажыратуу үлгүсүнө таянып, чыгармадагы нумеративдик лексемалардын лексикалык-семантикалык түрлөрүн топторго бөлүштүрүү. Натыйжада 9 даяр конструкциялар тандалып алынып, мындагылардын бирине да ылайык келбеген мисалдар болгондуктан, жаңы 3 топ кошулуп, топтолгон тилдик бирдиктер лексикалык-семантикалык жана функционалдык өзгөчөлүктөрүнүн негизинде 12 топко бөлүштүрүлдү.

1. **Мезгил, убакыт бирдиктери.** Бул топтогу тилдик бирдиктер мисалдардын көп бөлүгүн ээлеп, **34%** түздү. Курамындагы лексемаларга карата, **астрономиялык аталыштар** (ай батканча, ай мезгили толуптур, Жетиген жылдыз батканча, таң сөгүлүп атарда, күн уяга батарда ж.б.), **соматикалык (“сома” грек сөзү “дене” дегенди туюндурат) аталыштар** (айтып оозду жыйгыча, көз ирмемде, сөөгү сөпөт болгуча, кайран баш жерге киргенче ж.б.), **зоонимдик аталыштар** (ат кара тил болгондо, ат жалын тартып минген кезде, төө кыядан өткөнчө, бака мандабай калган учур, бээ саам ж.б.), **фитонимдик аталыштар** (былкылдак куурай бышканча, мыйзамдын гүлү учканча, кызгалдак бышып чөп болгон кез ж.б.), **диний аталыштар** (кыямат кайым болгуча, таңда магшар күнүндө, Нук пайгамбар тушунда ж.б.), **тамак-ашка байланыштуу аталыштар** (эт бышым, чай кайнам ж.б.) ж. б. деп бөлүүгө болот.

2. **Жаш курактык бирдиктер** нумеративдик аталыштардын **20%** ээледі. Алар адамдын, жаныбардын, канаттуу-куштардын жашын аныктоодо колдонулат. Колдонулуу табиятына карата, **антропологиялык аталыштар** (ымыркай, балтыр бешик бала, ат минген учур, эрешен тартып эр болуу, беш көкүл кыз), **зоонимдик аталыштар** (кулун, тай, жабагы, асый, сүт бото, тайлак, чебич ж.б.) **орнитологиялык аталыштар** (муз мурут бүркүт, барчын, кузгундун жашы ж.б.) деп бөлүүгө болот.

3. **Көлөм бирдиктери** кездешүү жыштыгы боюнча, 3-орунду түзүп, **11%** түздү. Колдонулган лексемаларга карата, **зоонимдик аталыштар** (ат башындай, уйдай, жаткан төөдөй ж.б.), **соматикалык аталыштар** (тырмактын агындай, бөйрөктөй, бармактай, муштумдай ж.б.), **үй-тиричилик буюмдарынын аталыштары** (чөйчөктөй, жан аяктай, чүкөдөй, көөкөрдөй ж.б.), **орнитологиялык аталыштар** (куркулдайдын уясындай, бөдөнөдөй ж.б.) ж.б. деп бөлүүгө болот.

4. **Узундук, аралык бирдиктери** да **11%** түздү. Колдонулган лексемаларга карата, **соматикалык аталыштар** (кырк кадам, карыш, сөөм, кулак угуп, көз көрбөгөн жер ж.б.), **зоонимдик аталыштар** (ит өлгөн жер, ат туягы жетер жер, кой көчүм ж.б.), **диний аталыштар** (кутпа жагы, Медийандын беш бурчу ж.б.), **үй-тиричилик буюмдарынын аталыштары** (бир учук жип ж.б.) ж.б. деп бөлүүгө болот.

5. **Болжолдуу санак бирдиктери** 5-орунду ээлеп, **7%** түздү. Колдонулган лексемаларга карата, **зоонимдик аталыштар** (кара курттай, уй түгүндөй, жүнүн жейт ж.б.), **табият кубулуштарынын аталыштары** (мөндүрдөй, селдей, жамгырдай ж.б.), **орнитологиялык** (кара таандай ж.б.) ж.б. деп бөлүүгө болот.

6. **Салмак, сыйымдуулук бирдиктери** кездешүү жыштыгы боюнча **6%**ды түздү. Колдонулган лексемаларга карата, **соматикалык аталыштар** (кочуш, кош ууч, уучтап, чеңгелдеп, чымчым ж.б.), **үй-тиричилик буюмдарынын аталыштары** (бир кумура,

челек толо, калмакча көөкөр менен, табактай, чөйчөктөй, жан казандай, жан аяктай ж.б.), **зоонимдик аталыштар** (тай туяктай ж.б.) деп бөлүүгө болот.

7. **Топ-топ боюнча эсептөө бирдиктери** колдонулуу жыштыгы боюнча 3% түздү. Бул топтогу лексемалардын баары дээрлик аскер санагында колдонулган сөздөр (он башы, элүү башы, жүз башы, миң башы, азар, илек, милек, түмөн, зубун ж.б.) болуп саналат.

8. **Бийиктик бирдиктери** колдонулуу жыштыгы боюнча 3% түздү. Колдонулган лексемаларга карата, **үй-тиричилик буюмдарынын аталыштары** (эшик бою, камчы бою, бута бою, аркан бою), **соматикалык аталыштар** (шыйрагына чейин, киши бою) ж.б. деп бөлүүгө болот. Колдонулган лексемаларга карата, **соматикалык аталыштар** (алакандай, томуктай), **үй-тиричилик буюмдарынын аталыштары** (алачыктай), **табият кубулуштарынын аталыштары** (ноот көлдөй) ж.б. деп бөлүүгө болот.

9. **Аянт, айлана бирдиктери** кездешүү жыштыгы боюнча 2% түздү. Колдонулган лексемаларга карата, **соматикалык аталыштар** (алакандай, томуктай), **үй-тиричилик буюмдарынын аталыштары** (алачыктай), **табият кубулуштарынын аталыштары** (ноот көлдөй) ж.б. деп бөлүүгө болот.

10. **Жоондук бирдиктер** колдонулуу жыштыгы боюнча 1% түздү. **Соматикалык аталыштар**: кулач, билектей, сандай ж.б.

11. **Акча, нарк, байлык бирдиктери** жалпы тилдик бирдиктердин 0,7% түздү. Лексемалар (билге жүктөлгөн дилде, жамбы, тай туяк, мыскал, сандыгы толо сары алтын ж.б.) кирет.

12. **Бүтүндүн бөлүгүн, катарын, кабатын билдирүүчү бирдиктер.** Бул топтогу сөздөр эң аз катмарды түзүп, 0,5% түздү: жарты, жалкы, үчтөн бир ж.б.

Жыйынтык. “Манас” эпосундагы нумеративдерди топторго бөлүштүрүү иш-аракетинин натыйжасында, дээрлик бардык топтордо соматикалык аталыштардын кездешкенин белгилеп коюу зарыл. Бул ата-бабалар убакытты болсун, салмакты болсун, көлөмдү болсун өздөрүнө ченеп кабылдагандыгын айгинеледи. Чен-өлчөм бирдиктери эпикалык мезгил жана мейкиндикти аныктоо кызматын аткарат. Алар чыгарманын композициясын түзүүдө көркөм-стилдик роль ойнойт.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Акмолдоева, Ш. Б. “Манас” – форма духовного освоения действительности древними кыргызами/ Ш.Б.Акмолдоева. –Бишкек. 1998. –168 с.
2. Виноградов, В. В. Русский язык. Грамматическое учение о языке/ В.В.Виноградов. –М.: Русский язык, 2001. –720 с.
3. Карымшакова, А. Т. Кыргыз тилиндеги нумеративдер /А.Т.Карымшакова // Түрк тилдери жана адабияты. Бишкек 2003, 129-137 б.
4. Кудайбергенов, С., Кыргыз тилиндеги сөз өзгөртүү системасы/ С.Кудайбергенов. –Фрунзе.: Китеп, 1957, 120 б.).

-
-
5. Кыдырбаева, Р. З. Генезис эпоса “Манас» / Р.З.Кыдырбаева. –Фрунзе., 1980. –147 с.;
 6. Манас. I китеп. С. Каралаевдин варианты/ С. Каралаев / . –Бишкек: Турар, 2010. –1005 б.;
 7. Молдобаев, И. Б., “Манас” – историко-культурный памятник кыргызов/ И.Б.Молдобаев. –Бишкек: Кыргызстан, 1995. –311 б.;
 8. Молдобаев, К.К. К исследованию национальной идентичности и этносоциальной памяти // Социальная память: сущность, место и роль в обществе. Сборник материалов республиканской научной конференции. –Бишкек., 2004, 112-115 б.;
 9. Мусаева, З. Б., Маразыков Т. С. Эпос “Манас” как этнолингвистическое наследие // Эпос «Манас» как историко-этнографический источник. Тезисы научного симпозиума. – Бишкек.,1995, 93-94 с.;
 10. Нуруев, Э., Кыргыз тилиндеги нумеративдер / Э.Нуруев. –Б., 2002. – 128 б.
 11. Ормонов, Т. Педагогическая пансофия кыргызского народа // Советская педагогика. 1978. №1, 128-134 с.;
 1. Чечейбаева, Н. Ө. Кыргыз тилиндеги сан атоочтор / Н.Ө Чечейбаева. – Фрунзе., 1978. –320 с.

***Рецензент:** Укүбаева Л.У. – филология илимдеринин доктору, Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин профессору.*

УДК 371.3:811.512.154

Кулбачаев Д.К.
Ж.Баласагын атындагы КУУ/
КНУ им. Ж.Баласагына
Kulbachaev D.K.
KNU J.Balasagyn

Оозеки кептин жалпы изилдениши жана теориялык маселелери
Общие теоретические и практические вопросы устной речи
General theoretical and practical issues of oral speech

Аннотация: Макалада оозеки кептин изилдениши тарыхы, ага байланыштуу теориялык маселелер жана бул тууралуу изилдеген окумуштуулардын көз караштары айтылган. Ошондой эле сүйлөшүүнүн негизги оозеки гана формада болбостон жазуу формасынын да өз орду бар экендигин айрым окумуштуулардын пикирине таянуу менен айта алабыз. Оозеки жана жазуу формасы илимий теориялык жактан да такталып берилет.

Аннотация: В статье излагается история изучения устной речи, теоретические вопросы, связанные с ней, и взгляды ученых, изучавших ее. Также, опираясь на мнение некоторых ученых, можно сказать, что разговор имеет место не только в основной устной форме, но и в письменной. Научно-теоретические обоснования устной и письменной форм.

Annotation: The article describes the history of the study of oral speech, theoretical issues related to it, and the views of scientists who studied it. Also, based on the opinion of some scientists, we can say that the conversation takes place not only in the main oral form, but also in writing. Scientific and theoretical substantiation of oral and written forms.

Урунттуу сөздөр: сүйлөшүү, оозеки кеп, жазуу формасы, окумуштуулар, тил илими, жазуу кеби, пикир алышуу.

Ключевые слова: разговор, устная речь, письменная форма, ученые, лингвистика, письменная речь, общение.

Keywords: conversation, oral speech, written form, scientists, linguistics, written speech, communication.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тили жөнүндө 1989-жылдын сентябрындагы мыйзамына ылайык статуска (укукка) ээ болгондон баштап баарыбыз байкагандай негизги тилибиз катары жаңы бир өнүгүү жолуна түшкөндүгү айтууга арзыйт. Тарых барактарындагы кыргыз элинин жашоо шарты, күнүмдүк өткөргөн турмуш тиричилиги, салт- санаасы, элдик таалим тарбиясы дал ушул улуттук тил катары өз ролун жүздөгөн жылдар бою аткарып да келгени маалым. Орусиянын курамында туруп, негизи тил катары колдонбогонуубуз менен, кыргыз тилинде ата-бабабыздын баскан жолунун тарыхы, адабияты элдик оозеки чыгармачылыгы сакталып келиши улуу тил экенибизди далилдеп келет.

Тил карым-катыш жасоонун негизги куралы катары адамдардын өз ара пикирлешүүсүнүн муктаждыгынан чыкканы маалым. Андыктан тил өз ара пикирлешүүдө, сүйлөшүүдө (речте) өз милдетин аткарат дегенге болот.

Илимий маалыматтарга таянсак адам баласынын тили алгач оозеки формада жаралып, өнүгүү процессинде болгон. Канчалаган мезгилдер өз сыноосун адам баласынын башына салуу менен жазуу кеби да муктаждыктан улам пайда болгонун айтууга да болот. Адам баласынын жашоосундагы мындай улуу табылгалары тилдин өнүгүшү үчүн оозеки да жазуу жүзүндө да бирдей милдет аткара берери талашсыз. Окумуштуулардын изилдөөлөрүнөн улам гана оозеки формада өнүгүү процесси солгундап, адабий тилдик нормадагы мыйзам ченемдик сакталбай калгандыгын баса белгилеп айтууга болот. Тескерисинче бул сыяктуу сакталбаган мыйзам ченемдиктен алыстоонун жолу катары жазуу формасын колдонуп, андагы колдонулган жагдайларды эске алуу, ага таянуу менен жыйынтык чыгаруу мажбур болобуз.

Бирок адам баласынын турмуштук тажрыйбасында толук кандуу пикир алышуунун негизги каражаты катары оозеки да, жазуу формаларынын өз-өзүнчө негизги орду бар экендигине ынануу менен тыянак чыгара алабыз. Жогорудагыдай тыянакка таянуу менен бирге эле оозеки жана жазуу кебинин коомдук кубулуш катары бирдей деңгээлде изилдөө ишин жүргүзүүнү эске ала кетүүбүз керек.

Кайсы улут болбосун өз эне тилинин пайда болушун, тилдик кубулуштардын сырларын, керек болсо колдонулуу формаларын иликтөө милдетин алдыга коюп келет.

Орус тилинде О.Б.Сиротина оозеки сүйлөшүү кебин XX кылымдын экинчи жарымында иликтөөгө алгандардын алгачкылары болсо, аны менен катар эле белгилүү орус окумуштуулары Т.Г. Винокур, Б.А. Ларин, В.И. Собинникова, А.Н. Васильева, Е.А. Земская, М.В. Китайгородская өз салымдарын кошушкан. Аны менен катар кыргыз тилинин изилдөө иштери четте калды дегенден алыспыз. Жана да бир катар түрк тилдүү элдерде изилдөө иштер кызыгуу менен жүрүп келгенин айтууга болот. Ал эми кылымдарды карыткан эне тилибиз болгон кыргыз тилинде да оозеки кепти изилдөө иштери алгач тилдеги өзгөчөлүктү туюндурган диалектилер жана говорлорун терең изилдөөдөн башталган. Изилдөөнүн сап башында турган окумуштуулардын пикирине таянсак оозеки сүйлөшүү кебинде колдонулган маалыматтарды пайдалангандыгын гана көрө алабыз. Тил илиминин изилдениш тарыхында айрым гана илимий маалыматтарды эске албаганда 2000-жылдарга чейин атайын иликтөө иштери дээрлик иликтөөгө алынбай, каралбай келгендигин айтууга туура келет.

Пикир алышууга, баарлашууга дегеле кеп маселесине илимий негизде багыт кылып алган окумуштуу, кыргыз тилчиси Т.С. Маразыков эсептелет. Т. Маразыков сүйлөшүүнүн уюштурулушун төмөнкүдөй түшүндүрөт: «сүйлөө процессинин уюшулушу – бул татаал кубулуш. Ал төмөнкүдөй бир нече этаптардан куралат:

а) Айтуучуда (жазуучуда) ой, идея пайда болот.

б) Ошол ой идея мотивдештирилет. Ошол информацияны айтуу, туюндуруу зарылчылыгы түзүлөт.

в) Айтуучулардагы ой, информация тилдик каражаттар менен материалдашат. Тактап айтканда, тексттик формада жана мазмунда иретке келтирилип түзүлөт.

г) Баш мээде түзүлгөн текст реализацияланат, айтылат же жазылат.

д) Айтылган (же жазылган) текст угуучу (же окурман) тарабынан кабыл алынат, анализденет.

Бул пикирди негизинен туура деп билебиз. Ошол эле учурда оозеки сүйлөшүү процессинин уюшулуп, жүрүшү үчүн эң биринчи орунда айтуучуда ой, идеянын, пайда болушун эмес, айтуу, сүйлөө зарылдыгын биринчи орунга коюуну эсептейбиз. Анткени сүйлөшүү процессин дайыма эле айтуучуда пайда болгон ой, идеяга көз каранды болбостон, сүйлөшүү зарылдыгынан, мисалы угуучунун берген суроосуна жооп берүү зарылдыгына жараша жүрүшү мүмкүн. Айтуучу адам угуучунун кандай суроо бере тургандыгын дайыма эле биле бербейт. Берилген суроого жараша айтуучуда ой (суроого жооп) спонтандуу түрдө пайда болот.

Т.Маразыков орус окумуштуусу Б.Н.Головиндин сүйлөшүү процесси боюнча түзгөн схемасын келтирип, аны «сүйлөшүүнүн айлампасы» деп атайт.

Схемада көрүнүп тургандай, сүйлөшүү процессинин башталышы турмуш чындыгына, объективдүү дүйнөгө тиешелүү болот. Ал чындык айтуучуга таасир этет. Натыйжада айтуучу менен чындыктын ортосунда карым-катыш түзүлөт. Турмуш чындыгын айтуу, билдирүү зарылдыгы келип чыгат. Бул учурда айтуучу өз оюн билдирүү үчүн тилге, тил каражаттарына кайрылат. Тил каражаттарынын жардамы менен турмуш чындыгын информация (текст) аркылуу чагылдырып, угуучуга айтат (билдирет).

Ал схема төмөнкүдөй:

Өз кезегинде угуучу айтуучудан алган маалыматтардын негизинде турмуш чындыгы менен карым-катыш түзөт. Угуучу тажрыйбасына, илим-билимине

жараша уккан информацияны тактайт, толуктайт. Демек бул схема (бул айлампа) универсалдуу мүнөзгө ээ болуп, кайсы гана тилде болбосун сүйлөшүү кебинин жалпы көрүнүшүн чагылдырып турат. Оозеки кепти таанып билүүдө, ага байланыштуу лингвистикалык маселелерди чечүүдө, тилди окутуп-үйрөтүүдө, оозеки сүйлөшүүдө аталган схеманы колдонууда теориялык да, практикалык да мааниси чоң.

Т.Маразыков сүйлөшүүнү изилдөөнүн, окуп-үйрөнүүнүн ык жолдоруна да токтолгон. Автор сүйлөшүүнү «жалпы маданий кубулуш» катары карап: «сүйлөшүү процессин анализдөө комплекстүү жана системалуу мүнөзгө ээ» деген пикирин айтат. «...сүйлөшүүнү анализдөө, – деп жазат Т.Маразыков, – лингвистикалык, коммуникативдик, стилистикалык, прагматикалык, философиялык, психологиялык, логикалык, этикалык, эстетикалык, этностук, этномаданияттык, социологиялык, этноэтикалык, тарыхый жана башка маселелердин диалектилик карым-катышы, сыртынан караганда, бири-бирине эч кошпогондой көрүнгөн менен бул процесстердин бир биримдикти, бир бүтүндүктү түзгөн системалык айкашы эске алынат» Бир канча илимдин, тармактарынан (бардыгы – 14) саналып берилишинин өзү эле оозеки сүйлөшүү кебинин канчалык татаал, канчалык сырдуу жана канчалык маанилүү экендигин тастыктап турат.

Автор ошол өзгөчө татаал процессти (сүйлөшүүнү) иликтөө, окуп-үйрөнүү ык-жолдору да көп кырдуу жана көп сандуу экендигин белгилейт. Автордун сүйлөшүүнү изилдөөдө эффективдүү деген методдору булар: байкоо, салыштыруу, сыпаттоо, синтездөө, аргументтөө, жалпылаштыруу, системалаштыруу, контекстти талдоо, компоненттик талдоо ж.б.

Т.Маразыков сөз болуп жаткан эмгегинде «сүйлөшүү» сөзүн термин катары «кеп» (речь) термининин ордуна колдонгон. Мындан улам эмгегинде сүйлөөчү менен жазуучуну бирдей карап, оозеки жана жазуу кебинин жыйынтыгы, натыйжасы катары текстти алгандыгы көрүнөт. Эгерде оозеки сүйлөшүү кебинин жеке өзүнө мүнөздүү белгилерин гана бөлүп алгыбыз келсе, анда Т.Маразыковдун сүйлөшүү кеби жөнүндөгү изилдөөсүн терең талдап, керектүүлөрдү, оозеки кепке тиешелүүлөрүн гана иргеп алуубуз керек деп эсептейбиз.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Агаева Ф.М. Синтаксис Азербайджанской разговорной речи / автореф. док. дис.: 10.02.02 / Ф.М. Агаева. -Баку, 1979.
2. Васильева А.Н. Курс лекций по стилистике русского языка. Общее понятие стилистике. Разговорно-обиходный стиль речи А.Н. Васильева. -М: Русский язык, 1976.
3. Земская Е.А. Русская разговорная речь: лингвистических анализ и проблема обучения -2-е изд. Е.А. Земская. -М.: Русский язык, 1987.

-
-
4. Земская Е.А., Китайгородская М.В., Ширяев Е.Н. Русская разговорная речь: Общие вопросы. Е.А. Земская, М.В. Китайгородская, Е.Н. Ширяев. -М.: Наука, 1981
 5. Маразыков Т.С. Маалымат алмашуунун негиздери: Окуу куралы.
 6. Т.С. Маразыков. -Бишкек.,2014
 7. Чыманов Ж. Тил жана кеп жөнүндө сөз / Ж.Чыманов. -Бишкек., 2005.
 8. Мусаев С.Ж. Кеп маданиятынын маселелери. Бишкек.

***Рецензент: Бйсаева Н.Т.-** филология илимдеринин кандидаты, УИА нын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Кыргыз адабияты бөлүмүнүн башчысы.*

УДК 811.161.1.37/ 811.512.154

*Окулич-Казарина А.В., Акназарова Г.А.
КНУ им. Ж. Баласагына/
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Okulich-Kazarina A.V., Aknazarova G.A.
KNU named Zh. Balasagyn*

Фразеологизмы семантической области «Умственные способности человека» в сопоставительном аспекте (на материале русского и кыргызского языков) «Адамдын акыл жөндөмдүүлүктөрү» деген семантикалык аймактын фразеологизмдери салыштырмалуу аспектте (орус жана кыргыз тилдеринин материалынын негизинде)

Phraseologisms of the semantic area «Human mental abilities» in a comparative aspect (on the material of the Russian and Kyrgyz languages)

***Аннотация:** Русские и кыргызские фразеологизмы семантической группы «Умственные способности человека» могут быть специфическими или представлять собой полные/ частичные эквиваленты. В результате анализа обнаружено, что большинство фразеологизмов не имеют эквивалентов в сопоставляемых языках. Многие фразеологизмы имеют соматический компонент.*

***Аннотация:** «Адамдын акыл жөндөмдүүлүктөрү» семантикалык тобунун орус жана кыргыз фразеологиялык бирдиктери конкреттүү болушу мүмкүн, же толук/ жарым-жартылай эквиваленттерди билдирет. Көпчүлүк фразеологиялык бирдиктердин башка тилдерде эквиваленти жок экендиги талдоонун натыйжасында аныкталды. Көптөгөн фразеологиялык бирдиктердин соматикалык компоненти бар.*

***Abstract:** Russian and Kyrgyz phraseological units of the semantic group «Human mental abilities» can be specific or represent full/ partial equivalents. As a result of the analysis, most phraseological units do not have equivalents in the compared languages. A lot of phraseological units has a somatic component.*

***Ключевые слова:** фразеология; умственные способности человека; сопоставление; кыргызский язык; русский язык.*

***Урунттуу сөздөр:** фразеология; адамдын акыл-эс дарамети; тилди дал келтирүү; кыргыз тили; орус тили.*

***Key words:** phraseology; human mental abilities; comparativistics; Russian language; Kyrgyz language.*

Описание фразеологии, несмотря на достаточную исследованность, до сих пор представляет интерес для лингвистов. Сопоставительное описание фразеологии (в нашем случае – русского и кыргызского языков) дает возможность сравнить различные картины мира, что делает подобные исследования актуальными.

Нами были выбраны фразеологизмы, отражающие умственные способности (то есть такие, в значении которых содержится указание на ум, глупость,

обширность или ничтожность знаний, одаренность, память и под.), в русском и кыргызском языках. Количество их оказалось неодинаково: в русском языке таких единиц мы обнаружили 121, в кыргызском – 99. Выборка фразеологизмов проводилась нами на основе словарей [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10]. В отношении кыргызской фразеологии нужно сделать замечание: в ее состав включаются как собственно ФЕ (фразеологические единицы), так и пословицы и поговорки, поэтому данная категория также рассматривалась.

Словари русской фразеологии приводят большое количество фразеологизмов с компонентом «умственные способности», которые по семантике фразеология была классифицирована следующим образом:

1) характеризующие умственные способности:

а) наличие/ отсутствие умственных способностей (умный/ глупый): *светлая голова, ума палата у кого, семи пядей во лбу, с царем в голове, голова на плечах, иметь голову на плечах, с головой, с мозгами, в своем уме; голова (мякиной) соломой набита, пустая голова, без головы, медный лоб, каша в голове, дубовая голова, дурья голова, богом убитый, дубина стоеросовая, балбешка стоеросовая. глупый, тупой человек, куриная башка, пустая башка, дурная голова, голова еловая, мякинная голова, ежовая голова, чугунная голова, звезд с неба не хватает, пороха не выдумает* и т. д.;

б) сравнение умственных способностей (умнее/ глупее): *(быть) головой/ на голову выше;*

в) приобретение/ утрата умственных способностей, ума: *браться за ум, схватиться за ум, набираться ума; лишиться ума, терять ум/ разум/ рассудок, сойти с ума, впасть в детство/ в ребячество, выжить из памяти, разыгрывать шуту горохового, валять дурака/ ваньку;*

2) описывающие знания человека, как обширные, всесторонние или малые, даже ничтожные: *бездна премудрости, ходячая энциклопедия, ходячий университет, ходячий гугл, гугл с ножками; разбирается/ смыслит/ понимает, как свинья в апельсинах;*

3) характеризующие одаренность: *бог не обидел, искра божья;*

4) характеризующие быструю/ медленную сообразительность: *голова/ котелок варит, ловить на лету, на ходу подметки рвет, схватывать на лету, не промах, не будь дурак; задним умом крепок, голова садовая;*

5) характеризующие хорошую/ плохую память: *живая летопись; дырявая голова, девичья память, короткая память, куриная память, птичья память.*

Приведенный материал включает: а) 57 фразеологизмов с положительной семантикой; б) 48 фразеологизмов с отрицательной семантикой; в) фразеологизмы со значением приобретения умственных способностей (6 ед.) и утраты умственных способностей (9 ед.); д) 1 фразеологизм со сравнением умственных способностей.

Фразеологизмы описываемой группы содержат определенную градацию значений: *умнеть – очень умный – умный – умнее – глупый – очень глупый – глупеть*, что доказывает развитость данной группа фразеологических единиц.

27 фразеологизмов из 121 примера имеют в своем составе компонент «голова». Голова – это не только «верхняя часть тела человека, верхняя или передняя часть тела животного, содержащая мозг» [8], но и место, где хранятся знания, соответственно, если оно невредимо, человек считается умным (*светлая голова, с головой, иметь голову на плечах*). Однако в случае дефекта этого «вместилища» знания «вытекают», информация теряется, человека считают глупым (*дырявая голова, пустая голова, голова соломой набита, без головы*).

Также достаточно часто встречается слово «ум»: *задним умом крепок, терять ум, выжить из ума, с умом, ума палата* и др. (всего 18 примеров). Связаны с головой как вместилищем знаний, ума также слова «рассудок» (3 примера: *потерять рассудок, в здоровом/полном рассудке, помешаться в рассудке*); «разум» (2 примера: *войти в разум, учить уму-разуму*); «мозг» (3 примера: *вправлять мозги, с мозгом, вкручивать мозги*); «лоб» (*семи пядей во лбу*).

Что касается кыргызского языка, то здесь также часто встречаются ФЕ со словом «баш» (голова), «акыл», «эс» (ум). Например, русское *иметь голову на плечах* имеет в кыргызском языке эквиваленты: *анын башы баш* 'имеет ясную голову', *эси бүтүн адам* 'здоровымыслящий, рассудительный', (*анын*) *башы иштейт* 'имеет свою голову на плечах, голова работает', *башы бар* 'голова есть'. Две последних ФЕ являются полными эквивалентами русских фразеологизмов.

Также полностью идентичными являются ФЕ *без головы* и *башы жок*; почти полными эквивалентами можно считать ФЕ *маң баш* и *медный лоб, чугунная башка* в значении 'глупый, тупой человек, дурак'. Образной основой в обоих языках служит сравнение головы с тяжелым куском металла, таким, с которым невозможно что-то сделать. Семантическое наполнение абсолютно идентично.

Эквивалент фразеологизма-фитонима *голова соломой набита* в кыргызском языке – *саман баш* (о человеке глупом, простоватом в своих поступках, неприспособленном к жизни). Образ идиомы создается растительной метафорой, уподобляющей глупого человека соломе, которая здесь является символом пустоты, легкости > глупости.

Фразеологизму *саман баш* синонимичны по значению идиомы *как баш* и *ашкабак баш*. *Как баш* в буквальном переводе означает «мозги (баш – голова, в некоторых случаях в значении 'мозг') как высохший фрукт»; так говорят обычно о старом, недобром, злом и недалеком человеке. Компонент *как* 'курага или любой другой высушенный фруктовый плод' соотносится с растительным и гастрономным кодом культуры, а компонент **баш** – с соматическим. Образ фразеологизма основан на сравнении мозга старого человека с иссохшим фруктом. Мозг человека со временем может уменьшаться в размере по разным причинам, и

как следствие у людей пожилого возраста развивается забывчивость, туговатость в мышлении, что и отражено в данном фразеологизме.

Следующий фразеологизм с синонимичным значением *ашкабак баш* 'бестолковый, глупый' (букв. «тыквенная голова»). Образ идиомы основан на сравнении головы человека с тыквой, которая по форме большая и круглая. В основе фразеологизма – несоизмеримость величины головы с умственными способностями определенного лица.

Несмотря на различие растительных компонентов в составе фразеологизмов (*дубина, дуб, сад* – в русском языке; как, *ашкабак* – в кыргызском языке), можно наблюдать схожесть в способе передачи значения 'глупый'. Подобные тождества и сближения в различных языках не только результат культурно-исторических контактов, но и следствие общности образно-ассоциативных процессов мышления разных народов. [1, 129-130]

Фразеологизм *вертится в голове* 'никак не вспоминается, о тщетном усилии вспомнить что-либо хорошо известное, знакомое, но забытое в данный момент' имеет эквивалент в кыргызском языке – *тилдин учунда туруу*. Основным компонентом этой фразеологической единицы является слово «тил», то есть 'язык', а не голова.

Вариантом модели «вместилище ума» в русском языке служит модель «большая голова как вместилище мозга», что позволяет судить об умственных способностях человека (*ума палата, семи пядей во лбу, кладезь премудрости* и др.). В кыргызском же языке большая голова связывается не с количеством знаний, умом, а с количеством мяса, которое входит в такую голову: *эт баш* (букв. 'мясная голова'), что значит 'большая, но неумная голова, башка'. Также зависимость ума от размера показывают такие кыргызские пословицы: *өгүз болгуча торпок пейли калбаптыр* 'вырос до возраста вола, но теленком остался навсегда'; *сакадай бою сары алтын* (букв. 'золото ростом в биток (альчик)', по отношению к низкорослому мудрому человеку – *мал да удал, мал золотник, да дорог*)

Не имеют аналогов в кыргызском языке ФЕ *держать в голове, каша в голове, не укладывается в голове, перебирать в голове, сидеть гвоздем в голове*.

Необходимо отметить, что аналогом русских фразеологизмов с компонентом «голова» в кыргызском языке в некоторых случаях выступают фразеологизмы с компонентом «мозги»: *башын оорутуу/ мээсин оорутуу/ башына чай кайнатуу* 'ломать над чем-нибудь голову'.

Слова *голова/ баш* имеют одинаковую «образную идею» как в кыргызском, так и в русском языках в следующих значениях: 1) рассудительность, ум; 2) способность и качество воли; 3) сообразительность догадливость, понятливость или отсутствие этих качеств; 4) наличие идей, мыслей в голове.

Большое число как русских, так и кыргызских фразеологизмов имеет в своем составе слова «ум», «разум», «рассудок», «мозг»; «акыл», «эс»:

- *ума палата, в своем уме, братья за ум, схватиться за ум, набираться*

ума, лишиться ума, терять ум/ разум/ рассудок, сойти с ума, задним умом крепок и др.;

- *адамдан акыл качык кутулбайт* ‘ум от человека не сбежит’; *адамдын көркү акыл* ‘красота человека в его уме’ *акыл – алтын; ой – кумуш* ‘ум золото; мысль – серебро’; *акыл – баитан; асыл – таитан* ‘ум – из головы; самоцветы – из камней’; *акыл ашса; жин болот* ‘от слишком большого ума можно сойти с ума’; *акыл байлагы – азбас байлык* ‘умственное богатство – неисчерпаемое богатство’; *эси бар* ‘рассудительный’; *эси бүтүн адам* ‘здравомыслящий; рассудительный’; *эси жарым/ жарым эс* ‘недоумок; тронувшийся умом’; *эси жок* ‘глупый’; *эсиң оосо; эчки бак* ‘если ты лишился ума; разводи коз’ и под.

Интересным представляется то, что в русском языке за ум можно «взяться», а можно и «потерять» ум, то есть можно не только стать умным, но и перестать им быть (*войти в разум, войти в ум, набираться ума, схватиться/ братья за ум – выживать из ума, ум за разум заходит, лишиться ума, тронуться умом*). Можно также заставить кого-то стать умнее: *вправить мозги, наставлять на ум, вкручивать мозги, учить уму-разуму, вышибать дурь из головы* и под.

Среди кыргызских фразеологизмов данной группы преобладают положительные характеристики умного человека, в то время как в русском языке мы такого не наблюдаем. В кыргызском языке ум считается красотой и богатством, мудрый человек всегда на высоте, он имеет большой опыт и готов им делиться, поэтому здесь мы находим большое число ФЕ с компонентом *акыл-*: *акылдуу, акылман*.

Ум, рассудок связан в кыргызском языке с понятием учености, знаний человека (*бил-*: *билим, билимдуу, билген*). Ученый человек всегда пользуется почетом и уважением, к нему идут за советом (*бийик тоого чыксаң көзүн ачылат, билимдүү менен сүйлөшсөң көңүлүң ачылат* – взойдешь на высокую гору – глаза радуются, с ученым поговоришь – душа радуется; *билген миңди башкарат* – знающий тысячей людей руководит; *билими күчтүү (толук) миңди жыгат, билет күчтүү (жоон) бирди жыгат* – одного одолеет сильный, тысячи одолеет мудрец). Подобное отношение к ученому в русском языке выражают ФЕ *кладезь премудрости, ума палата, ходячая энциклопедия* и под.

Знание, мудрость, ум – это то, к чему человек должен стремиться всю жизнь, это его главное приобретение: *билим – элге, суу – жерге* – знание – народу, воду – земле; *билим адамдуу канаты* – наука – крылья человека; *билим болбой, илим болбойт* – без учения нет науки; *билимдүү болсоң озорсуң, билимсиз болсоң осолсуң* – если будешь грамотным, всех опередишь, если будешь безграмотным – осрамишься; *билимдүүгө дүйнө жарык, билимсизге дүйнө караңгы* – грамотному мир светел, безграмотному – темен; *кылыч курал эмес, акыл курал* – меч не оружие, оружие – ум; *малдан жалды калсаң кал, акылдан жарды калба* – будь беден скотом, но не будь беден умом.

Интересно, что в кыргызском языке существует четкое противопоставление

умного, ученого человека (*акылман*) дураку (*акмак*) и неучу (*билимсиз*), которое проступает в языковом сознании гораздо резче, чем в русском языке. Приведем примеры: *адам болуу аста-аста, акмак болуу бир наста* – человеком стать трудно, дураком стать легко; *акмак достон акылдуу душман артык* – умный враг лучше глупого друга; *акмак өзүн эр ойлойт, аңик өзүн жер ойлойт* – дурак себя мнит молодцом, промоина себя мнит землей; *билимдүүнүн билими жугат, билимсиздин чириги жугат* – от ученого пристанет наука, от неуча – гнилье; *акылман – тили менен, акмак – муштуму менен* – мудрец – языком, глупец – кулаком; *арак ичкен – тойдо мас, акылы жок – күндө мас* – кто водку пьет, на пиру пьян, а дурак каждый день пьян.

В последнем случае в обоих языках мы наблюдаем использование одной и той же метафоры для обозначения глупого человека: совершающий глупости, глупый человек подобен пьяному. В русском языке эквивалентом данной пословице будет *Пьяный проспится, а дурак никогда*.

Среди кыргызских фразеологизмов отчетливо выделяется характеристика глупого человека, который хотел сделать доброе дело, а принес беду: *акылдуу мактанса, ишти тындырат, акмак мактанса, бутун сындырат* – умный похвалится – дело сделает, дурак похвалится – ногу сломает; *билген суу ичет, билбеген уу ичет* – знающий воду пьет, неуч яд выпьет; *билим бар ар балээден кутулат, билим жок миң балээге татулат* – грамотный от любой беды уйдет, неграмотный в тысячу бед попадет; *бөрк ал десе, баш алат* – дураку вели шапку принести, а он принес и голову (=заставь дурака богу молиться, он и лоб расшибет); *эки эсен барып, соо келсин* – два дурака вместе отправились, лишь бы целыми вернулись.

Слово «дурак» встречается в 6 русских фразеологизмах: *петый дурак, не будь дурак, не на дурака/ простака напал, круглый дурак, валять ваныку/ дурака, нашел дурака*.

Также интересны фразеологизмы *разыгрывать шута горохового* и *валять дурака/ ваныку*, описывающие притворство, а не реальную потерю ума. Фразеологии с подобным значением в кыргызском языке нет. Многие исследователи, занимающиеся раскрытием феномена русского дурака, подчеркивают, что дурак как будто живет в другом измерении, к нему не применимы общечеловеческие шаблоны: *Дурак времени не знает; Дураку закон не писан; На дураке и бог не ищет*. Таким образом, дурак не тот, у кого недостает ума, а тот, кто воплощает собой отклонение от привычных норм поведения.

Как мы видим, образ дурака в кыргызском языке более последователен, в нем нет тех противоречий, которые наблюдаются в русском языке. Дурак в кыргызском языке является полной противоположностью мудреца: он неучен, невежествен, всегда совершает глупые поступки и заслуживает только осуждения. Дурак же в русском языке может быть и просто глупым человеком, и тем, кто не соблюдает привычных норм поведения, и «убогим». В последнем

случае он заслуживает скорее снисхождения, чем осуждения.

Другими соматическими компонентами, выступающими в кыргызских фразеологизмах, являются *кол* (рука) и *көз* (глаз), причем в русском языке с этими компонентами нет ФЕ, которые описывали бы умственные способности человека. Единственным примером может служить ФЕ *беш колундай билүү*, которому соответствует русское выражение *знать, как свои пять пальцев*.

Со словом *көз* в кыргызском языке выявлены следующие ФЕ: *көздүн ак менен карасындай* (букв. ‘как белое и черное глаза’; в значении ‘как зрачок глаза; предельно ясно; отличать белое от черного’); *көзү ачык* ‘1) ясновидящий; здравомыслящий’; *көзү туюк киши* ‘темный, необразованный человек’.

Сопоставительный анализ фразеологического материала русского и кыргызского языков показывает, что и в том, и в другом языке устойчивых сочетаний с положительной семантикой больше, чем единиц с отрицательным значением. Однако, если в русском языке это преобладание небольшое (57–63), то в кыргызском языке единиц с положительной семантикой в полтора раза больше (49 против 32 единиц с отрицательным значением). Также в кыргызском языке мы наблюдаем фразеологизмы, противопоставляющие людей по уму и количеству знаний, чего не наблюдается в русском.

Количественное соотношение русских фразеологизмов и кыргызских представлено в Таблице 1.

Таблица 1.

	Всего	В сравнительной степени	Наличие/приобретение	Отсутствие/утрата	Всего	Наличие/приобретение	Отсутствие/утрата	Противопоставление
	Русский язык				Кыргызский язык			
Умственные способности	64	1	32	31	69	38	29	2
Знания	41	-	22	19	26	9	1	16
Одаренность/ таланты	2	-	2	-	-	-	-	-
Сообразительность	8	-	6	2	3	1	2	-
Память	6	-	1	5	1	1	-	-
ВСЕГО	121	1	63	57	99	49	32	18

Кыргызские и русские фразеологические единицы, обозначающие умственные способности, используются и как равнозначные друг другу, и как обладающие специфическими особенностями, причем в кыргызском языке преобладают пословицы и поговорки.

Больше всего фразеологизмов, обозначающих как умного, так и глупого человека, связано с соматическим компонентом. Высокая частотность соматизмов, по-видимому, общая черта многих фразеологических систем.

Небольшая группа соматических ФЕ представляет собой полные эквиваленты, всего их было обнаружено 4: *(анын) башы иштейт – голова работает; башы бар – голова есть; башы жок – без головы; башын оорутуу/ мээсин орутуу/ башына чай кайнатуу – ломать над чем-нибудь голову.* Семантическими эквивалентами являются *маң баш – медный лоб, чугунная башка; саман баш – голова соломой набита; бөрк ал десе, баш алат – заставь дурака богу молиться, он и лоб расшибет.* Большинство же приведенных нами фразеологизмов не обнаруживают эквивалентов в сопоставляемом языке.

Анализ фразеологических единиц доказывает, что именно человек является носителем национальной культуры. Как в русском, так и кыргызском языке имеется обширный пласт фразеологизмов, который разнообразен и многогранен, что, безусловно, связано с национально-культурной спецификой этих народов.

Список цитируемых источников:

1. Асанова А.А. Лингвокультурологический анализ фразеологизмов-фитонимов со значением «глупый» в русском и кыргызском языках // Вестник КРСУ. – 2013. – Том 13. – № 9 – С. 129-130
2. Бирих А.К. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь/ А.К. Бирих, В.М. Мокиенко, Л.И. Степанова. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Астрель: АСТ; Люкс, 2005. – 926 с.
3. Булько А.Н. Фразеологический словарь русского языка. – Минск: Харвест, 2007. – 448 с.
4. Кыргызские пословицы, поговорки и изречения / Сост. и перев. С. Шамбаев. – Фрунзе: Мектеп, 1979. – 340 с.
5. Кыргызско-русский словарь. В 2 кн. / Сост. К.К. Юдахин. – Фрунзе: Гл. ред. Кыргызской Советской Энциклопедии, 1985
6. Кыргызские пословицы-поговорки: из собрания академика К.К. Юдахина – составителя кыргызско-русского и русско-кыргызского словарей: на кыргызско-русском языке/ Сост. Н.М. Сарбагышова. – Бишкек, 2007. – 204 с.
7. Мелерович А.М. Фразеологизмы в русской речи. Словарь/ А.М. Мелерович, В.М. Мокиенко. – изд. 3-е. – М.: Русские словари: Астрель, 2005. – 855 с.
8. Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований; Под ред. А.П. Евгеньевой. – 4-е изд., стер. – М.: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999
9. Фразеологический словарь русского языка / Ред. А.И. Молотков. – изд. 7-е, испр. – М.: АСТ, 2006. – 512 с.
10. Яранцев Р.И. Словарь-справочник по русской фразеологии. – М.: Русский язык, 1985. – 304 с.

Рецензент: *Арстанбекова Ж.А.* – кандидат филологических наук, доцент КГУСТА им. Н. Исанова.

УДК 378

*Sagyndykova K.**KNU J. Balasagyn***Сагындыкова К.***Ж. Баласагын атындагы КУУ/**КНУ им. Ж. Баласагына***Teaching English idioms related to weather****Аба ырайына байланышкан англис идиомаларын окутуу****Обучение английским идиомам, связанным с погодой**

Abstract: *The article discusses the importance of learning and using English idioms related to weather in everyday life and how to teach them. What is an idiom? Idioms are English expressions that are quite unique because the meaning of the expression is different to the individual meaning of each word. Learning English idioms enriches the vocabulary of students, and also helps non-native students to speak more fluently, facilitate communication and better understanding of English culture.*

Аннотация: Бул макалада аба ырайына байланыштуу идиомаларды англис тил сабагында окутуу ыкмалары, күнүмдүк турмушта англис идиомаларын колдонуу студенттер үчүн пайдалуу экендиги каралды. Идиома деген эмне? Идиома - жалпы мааниси ошол сөздөрдүн жеке мааниси менен тике байланышпастан, көбүнчө өтмө мааниде колдонулуп, ошол тил үчүн гана мүнөздүү болгон, тутумундагы сөздөрдү ажыратып кароого мүмкүн болбогон туруктуу сөз айкаштары. Англис идиомаларынын окутуу - студенттердин сөз байлыгынын өсүшүнө, ошондой эле англис тили студенттер үчүн өз эне тили болбогондуктан, идиомаларды колдонуу эркин жана жөнөкөй сүйлөөгө жана англис маданиятын туура түшүнүүгө жардам берет.

Аннотация: В этой статье рассматривается обучение английским идиомам, относящихся к погоде, а также важность употребления этих идиом в повседневной жизни. Что такое идиома? Идиома - это оборот речи, устойчивое сочетание слов, значение которого не определяется значением входящих в него слов, взятых по отдельности. довольно часто используются в переносном смысле. Изучение английских идиом обогащает словарный запас студентов, а также помогает студентам, для которых язык не является родным, говорить более свободно, упрощает общение и лучшее понимание английской культуры.

Key words: *weather, idiomatic expressions, learners, vocabulary, everyday conversation, English culture, knowledge*

Урунттуу сөздөр: *аба ырайы, англис идиомалары, студент, окуучу, күнүмдүк сүйлөшүү, англис маданияты, билүү.*

Ключевые слова: *погода, словарный запас, каждодневное общение, английская культура, знание, студент, учащиеся.*

Idioms are frequently used in formal and informal, spoken, and written discourse. They are common in movies, on television, in journalism, in books and literature, and

in advertising, as well as in everyday life. Most English speakers utter about 7,000 idioms per week. This means that about four idiomatic expressions are produced in every minute of speech. Erman and Warren calculated that “idioms make up a large portion of any discourse, constituting 58.6% of spoken English and 52.3% of written English” [1. p.31]. Thus, idiomatic expressions create a significant portion of our everyday communication.

An idiom can be defined as a phrase that has a different meaning from the meaning of its separate components. One of the characteristics of idioms is that you cannot change the words or their word order. In other words, idioms are basically fixed expressions. For example, the idiom, “*Are you feeling a bit under the weather?*” cannot be changed to “*Are you feeling a bit under the sun?*” Usually, the meaning is completely different, which is why they are so tricky for students. Idioms are specific to one culture and language and their meaning is peculiar to that language. Another example is the idiom “*It's raining cats and dogs,*” which means it is raining extensively, but learners usually get the meaning of “—dogs and felines are falling from the sky”. Usually, the learners first analyze the literal level.

The authors of the Oxford Dictionary of Current Idiomatic English said in the dictionary that “Familiarity with a wide range of idiomatic expressions and the ability to use them appropriately in context are among the distinguishing marks of a native-like command of English” [2.p.345]. Yu Ren Dong states, “Idioms are tools for insight – poetic, conceptual and cultural – and without acquiring knowledge about them, nonnative English-speaking students will always be cultural and language outsiders, despite advanced language and cognitive skills” [3.p.56].

There is a question about why teaching idioms is important to English language learners.

So we can answer that teaching English idioms is as an important part of language acquisition, the learning of idioms must be considered an essential part of vocabulary learning, idioms are an enjoyable way of using language and joy helps students learn more effectively. In addition, idioms are used daily and repeatedly by native speakers of English Language. Learning idiomatic expressions helps non-native speakers of a language become more fluent, and sound more native-like.

What is an idiom? Idioms are English expressions that are quite unique because the meaning of the expression is different to the individual meaning of each word. Now idioms exist in lots of different languages but the reason that they can be so difficult to understand and also to learn to use is that they have different meanings. It is also because learners get frustrated and confused the most of the time when they try to learn long lists of idioms in books and on websites. Some of them might have even heard before. The secret to learning English idioms is to focus on idioms that are often used in everyday conversations. Knowledge of English idioms will help learners not to get into stupid situations, make it easier to communicate and better understand English culture. Like

everything idioms come in another fashion. Sometimes they are popular; sometimes they are not really draggy.

I have chosen all of the idioms that I teach in each lesson specifically because they are currently in use. I am going to introduce to you a few really common English idioms right here, right now. When do I say the word weather what kinds of ideas come into your head? I think of *sunshine, thunder, clouds, wind, rain, storm, ice, lightning* and all sorts of words.

In this lesson plan, my students will practice using weather idioms through a series of activities. In each activity, they will speak, listen, write and read different weather idioms.

Level: Intermediate

Learning Objectives

Upon completion of this lesson, students will be able to do the following:

Define the literal meaning of various weather idioms

Accurately use weather idioms for appropriate situations

Length

60-80 minutes

Vocabulary

To feel under the weather. If you *feel under the weather* you are not feeling very well at all. You might be sick, you might have a caught. F.ex. I said that I'd meet my friends for dinner tonight, but I'm *feeling a bit under the weather*, so I don't think I'll go. You look a bit *under the weather* today, are you feeling Ok?

1. **When it rains it pours.** So when something goes wrong and a whole bunch of things go wrong at the same time that is the time to give this idiom.
2. **Every cloud has a silver lining.** Your friend is having some problems, maybe they lost their job or the boyfriend brought up with them or the girlfriend. You can use this idiom to help them feel better and confident. It means it's possible to find a positive in a negative situation. I'm really sorry you lost your job, but you know *every cloud has a silver lining*. Perhaps this will give you the opportunity to work on your own business for a while.
3. **To get wind of something** means to hear about something or to learn about something. Mostly when what you hear is actually support to the secret. For example: "Did you hear the rumors about our CEO resigning? Yeah. I did *get wind of* that yesterday? Do you think the rumors are true?"
4. **Come rain or shine.** It means I will definitely be there, no matter what! For example, my cousin said to me: "Are you coming to my birthday party on Saturday night? Then I told her of course. Come rain or shine I'll be there, don't worry! So rain represents bad weather and shine represents the sun.
5. **To have your head in the clouds** just means really, super-fast! Did you see that car? It was lightning fast! I just couldn't believe how early you left the room! You finished the exam lightning fast!
6. **To take a rain check** You would like to accept an offer . You can't accept the offer (right now) but you would like to accept the offer in the future. **For example:** If your friend said to you I've got two spare tickets to the football match tonight. Do you want to come? Yeah, that sounds awesome! But it's my grandfather's birthday tonight. I can't. Can I take *a rain check* to come some other time?

-
-
7. **Brighten up the day** something that brightens to you, a day makes you feel really positive and happy. For example: you ran into an old friend on the street that you haven't seen in years that brightened up the day or if you are sick in a hospital and a good friend came to visit you that will brighten up the day. You say thanks for visiting. You really brightened up my day.
8. **Take a rain check.** We use this when we want to *refuse an offer in a polite way*, implying that we may accept it in the future.
9. **Example:** I'll have to take a rain check on that dinner tomorrow. I'm afraid I have to work late so let's make it another time. (note: This idiom has its origin in American baseball, where in the 1880s paying spectators were offered a piece of paper called "a rain check", entitling them to future admission for a game that was postponed or finished early because it was raining)
10. **The calm before the storm.** *A peaceful, quiet time* that comes before a busy or difficult time.
Example: The whole family is coming to stay for a week so I am trying to relax a little in the calm before the storm!
11. **Break the ice.** To do or say something to *remove tension* when you first meet someone, or after an argument
Examples: 1. After the argument, there was a bad atmosphere between them, until John broke the ice by offering her a cup of tea.
2. The class of students felt a little uncomfortable at first, but then one of them broke the ice by starting a conversation and making a joke.
12. **A storm in a teacup** (*British English*)
A tempest in a teapot (*American English*)
Examples: This argument is just a storm in a teacup! It's not important at all! (*British or Australian English*)
This argument is just a tempest in a teapot! It will be forgotten by tomorrow. (*American English*)
13. **A bolt from the blue.** Something that is totally unexpected.
Example: When he told me the news that he was emigrating, it was a bolt from the blue, because I thought he loved living here. (note: "A bolt from the blue" is a bolt of thunder that comes out of a blue sky. Usually, thunder occurs only during a storm, but sometimes it can also happen when the sky is blue – and in this case it is totally unexpected.)
14. **It's raining cats and dogs:** it's raining very hard.
Example: Take your umbrella and a jacket because it's raining cats and dogs outside
15. **It never rains but it pours:** when things don't just go wrong but very wrong and other bad things happen too.
Example: First he lost his keys to the house, then his wallet and then his car broke down. It never rains but it pours.
16. **Steal my thunder:** when someone takes attention away from someone else.
Example: Don't wear that dress to the wedding; the bride won't like it because you'll be stealing her thunder. After teaching the vocabulary students are offered to do the following activities:
1. Write the correct idiom for each sentence.
-
-

1. I'd love to come to the party but I'll have to _____ as I have to start work very early the next morning.
2. We often make small talk to _____ at the beginning of a business meeting, so that everyone can feel more comfortable.
3. When I heard the news, it was _____ as I was not expecting it at all!
4. She often gets annoyed at very trivial things - but it's just a _____ and she soon forgets about it.
5. Just before all my relatives arrived for the festival, I relaxed for a few hours and made the most of _____

2. Choose the right idiom

1. When I heard the news that he had left his job, it was _____ as I thought he loved working there.
 - a) a storm in a teacup
 - b) a rain check
 - c) a bolt from the blue
2. We have been so busy but now we are fully prepared for this event, so now let's enjoy _____ and take a few days off!
 - a) a rain check
 - b) the calm before the storm
 - c) a bolt from the blue
3. It was a little awkward when we first met, but after we had _____ with some small talk, we found that we had a lot in common.
 - a) the calm before the storm
 - b) taken a rain check
 - c) broken the ice
4. This argument is only a _____ so don't worry - it will soon be forgotten.
 - a) the calm before the storm
 - b) bolt from the blue
 - c) storm in a teacup/ a tempest in a teapot

“a storm in a teapot is used in British and Australian English only
5. I'm sorry but I'll have to take _____ on the party tonight. I'm not feeling very well.
 - a) a tempest in a teapot
 - b) a rain check
 - c) a bolt from the blue

3. Playing interactive games to test idioms about the weather

This English vocabulary game is to help you learn idioms about the weather.

Choose the correct meaning for each idiomatic expression.

break the ice
to postpone for another day
to end a relationship
to say or do something to make someone feel relaxed
to try and complete something by using all of your strength and energy

NEXT QUESTION
be a breeze
to be very easy to do
something that smells a lot
to say that you will keep a secret
to have so much to do that you are having trouble doing it all
NEXT QUESTION
be snowed under
to be very cold and have numb fingers and toes
to be at home all day because of the bad weather
to save for the future when it might suddenly be needed (unexpectedly)
to have so much to do that you are having trouble doing it all
NEXT QUESTION
chase rainbows
you are very lucky right now
when someone tries to do something that they will not achieve
you have a very good imagination
it's going to rain heavily
NEXT QUESTION
every cloud has a silver lining
there is always something positive to come out of an unpleasant or difficult situation
you spend too much time thinking about things that are not going to happen
you are going to earn a lot of money soon
it's going to rain a lot
NEXT QUESTION
fair-weather friend
a person who is only your friend during good times or when things are going well for you but disappears when things become difficult or you have problems.
a friend who spends most of their time outside due to work
a person who has recently dyed their hair light color
a person who will call you at any time of night for a chat even though you don't have time for it
NEXT QUESTION
get wind of
there is a strange smell in the room
to be experiencing a very difficult moment in your life
to learn or hear of something that should be a secret

you are going in the right direction

NEXT QUESTION

References:

1. Ermann & Warren. The idiom principle and the open choice principle. 2000 p.31
2. Cowie A. P. & Mackin R. Oxford dictionary of current idiomatic English, Volume I: Verbs with prepositions and particles. 1975, London, Oxford University Press.
3. Yu Ren Dong. Teaching metaphorical language to English language learners 2004. 2nd Edition.
4. Кунин А.В., Англо-русский фразеологический словарь, 1984, Москва, Русский язык.
5. Jennifer Seidl, W. McMordie. English idioms and how to use them. 1978, Oxford University Press.
6. Shelley Vance Laflin. Something to crow about. A concise collection of American English idioms for everyday use. 1996. United States Information Agency.

Рецензент: Сарымсакова А.Ж. – кандидат филологических наук, доцент КГУСТА им. Н.Исанова.

УДК 82-1(575.2) (04)

Сыдыков Н.
Ж.Баласагын атындагы КУУ/
КНУ им. Ж.Баласагына
Sydykov N.
KNU J.Balasagyn

Ли Бонун поэзиясы
Поэзия Ли Бо
Poetry by Li Bo

Аннотация: Макалада Ли Бонун акындык ишмердүүлүгү тууралуу сөз жүрөт. Мында анын поэзияга сиңирген эмгеги, акындык чеберчилигинин айрым аспектилери ачылып берилет. Макада адабият таануучуларды, кытай поэзия сүйүүчүлөрүн кызыктырат деген ишенимдебиз.

Аннотация: В статье речь идет о творчестве Ли Бо. Раскрываются некоторые аспекты его творчества, поэтического мастерства. У статья будет интересна не только для литературоведов, но и любителей китайской поэзии.

Abstract: The article discusses the ideas of Li Bo's poetry activities. Some aspects of his activity in the field of his poetic skill are revealed here. We are sure that the article will interest literary critics, poetic love.

Урунттуу сөздөр: акын, тан адабияты, мекен, пейзаж, тоо, суу, трагедия, көркөм мурас.

Ключевые слова: поэт, танская литература, родина, пейзаж, горы, вода, трагедия, художественное наследие.

Keywords: poet, tang literature, home land, scenery, the mountains, water, tragedy, artistic heritage

618-жылдан тартып, Кытайда дээрлик үч жүз жылды өз ичине камтыган Тан династиясынын башкаруусу башталат. Дыйкандар көтөрүлүшүн басып, династия бийликке келген. Тан императорлору жаңы мамлекеттин калыптанышынын башталышында элдин күчүн туура байкашкан. Династияны негиздөөчүнүн уулу, император Тай-Цзун: “Кайыкты элдин башкаруучусу менен салыштырам, ал эми дарыяны катардагы эл менен салыштырам. Дарыя кайыкты алып жүрүүгө жөндөмдүү, ошондой эле кайыкты аңтарып жиберүүгө да жөндөмдүү” деп айткан.

Өз ара каршылашкан бир нече княздыктардын биригүүсүнүн натыйжасында күч-кубаттуу Тан мамлекети түзүлгөн. Бийлик жалгыз императордун колуна топтолгон. Мамлекеттин борбору миллион калкы бар Чанъань шаарында императордун резиденциясы жайгашкан. Тан мамлекетинин алгачы башкаруучулары өлкөнүн гүлдөшү жөнүндө көптөгөн камкордуктарды көрүшкөн, дыйкандарга казыналык жерлерди бөлүп беришкен, кол өнөрчүлүк

менен соодага ар тараптуу көңүл бурушкан. Ошентип өлкө жүз элүү жыл бейкут, салыштырмалуу бейпил турмушта жашашкан.

Тан адабиятына кайрылганда, баарынан мурда анын башкы жанры-лирикалык поэзияга көңүл бурабыз. Ал өткөндүн уулу жетишкендиктерин өнүктүрдү жана улантты, өзү болуп көрбөгөндөй жогорку бийиктикке көтөрүлдү. Ал эми көптөгөн акындардын ичинен Ли Бо менен Ду Фунун ысымдары бөлүнүп чыгат.

Ли Бонун бүткүл чыгармачылыгы элдин турмушу, анын руху менен тыгыз байланышта өттү. Мындай акындар дайыма өз мезгилинин уулу болушат, ошондуктан алар түбөлүктүү, алар өзүлөрүнүн элдүүлүгүн чоң күч менен билдиришет, жалпы адамзаттык болуп саналышат.

Ли Бо 701-жылы туулган. Жаштайынан эле адамдарга жардам берүү жөнүндө кыялданып, ал өз муунундагы жаштар үчүн таң калаарлык жолду тандап алат: экзаменден кулап калат, үйүнөн чыгып кетет, чоочун жерлерде жашайт, каңып жүрөт, даостук обочо жашоого умтулат. Император өзүнүн сарайына чакырганда ал кырк жашта болот жана ага ханьмин деген академиялык наам берип, урмат-сый көрсөтөт. Ли Бо өзүнүн кылган иштерине ишенген акын бойдон калат да, хан сарайдын эрежелерине баш ийбегендиктен, үч жылдан кийин борбор шаарды таштап, каңгып кетет жана Ду Фу, Гао Ши деген акындар менен жолугушат. Ань Лушандагы көтөрүлүш Ли Бонун тагдырына трагикалык таасир тийгизет. Акын токтолгон Лушань аркылуу император Су-цзундун кичүү иниси Ли Линдин аскери өтөт жана Ли Бо ага кызмат кылууга макулдугун берет. Ли Линь такты тартып алууга аракет кылган, ал эми анын жактоочусу катары акын түрмөгө отургузулган. Кийинчерээк ал алыскы Еланга сүргүнгө айдалган. Акынга кечирим берилген. Бул окуядан бир топ мезгил өткөндөн кийин 762-жылы Ли Бо өзүнүн бир тууганы Ли Ян-Биндин үйүндө каза болгон. Ал акындын 900 дөн ашуун ырларын сактап, биздин күндөргө жетүүсүнө чоң салым кошкон. Акындын “Аты жок ыр” деп аталган ырында ак менен каранын, өлүм менен өмүрдүн, жаштык менен карылыктын, жарык менен караңгынын философиялык мааниси ачылып, турмуш карама-каршылыксыз өнүкпөй тургандыгы поэзиянын сырдуу тили менен көркүнө чыгат. Анда эмесе ошол ырды чогуу окуп көрөлүчү:

Жарык эмне? – Жазмышпы тар,

Жаралгандын баарына.

Күн да күйгөн, ай да сууган,

Тагдырына таарынар.

Адамдар да чыр-талашсыз,

Күн көрө албайт көрүндү.

Же билбейби өмүр жалган,

Ак экенин өлүмдүн.

Пенлай тоосу бар дейт бийик,

Ортосунда деңиздин.

Тоонун боору шагын ийген,

Токою түр жемиси дейт.

Бир мөмөсүн таткан адам,

Билбейт эмне карылык.

Жашайт дешет кылбай арман,

Дайым аруу, дайым

Шол тоолорго куштай сызып,

Кетсем деген бирөөмүн.

Көкөйүнө тийген киши,

Көйгөйү бу дүйнөнүн.

Ал эми “Экспромт”, “Чыгыш тоолорун эстедим” деген ырларында акындын суу, тоо жөнүндө ойлору ачыкка чыгат. Мында агып турган сууну канчалык тоспогун, канчалык бөлүп-буруп ийбегин, ал өзүнүн агып жаткан агымын токтотпойт, жашоосун уланта берет деген ойду айткан. Муну менен жашоонун түбөлүктүүлүгүн, суу сыяктуу агымын токтотпогондугун билдирген. “Экспромт” деген ырын окугандан кийин, жогорудагы айтылган оюбуздун чындыгына толук ишенебиз.

*Кылыч менен бөлө чаптым,
Агып турган булакты.
Өлбөй, этпей, сүйлөп, туйлап,
Өжөрлөнүп суу акты.*

*Дем тартпастан, шарап ичтим,
Улам куюп дембе-дем.
Ич кызыбайт, жүрөктөгү
Муң тарабайт эмнеден?*

Ли Бо жазган ырларында сөз болуп жаткан предмет жаратылыш кубулушу жөнүндө гана ойлорун айтып чектелип калбастан, ага карата өз пикирин билдирет же ага кошумча ойлорду киргизет. Буга анын жогорудагы ыры күбө. Акын турмуш агымын суу агымы катары сезет да, канчалык шарап ичпесин, жүрөктөгү муң тарабастыгына, муну менен турмуштун суроолору бүтпөстүгүнө көңүл буруп, окурманга суроо аркылуу кайрылат. Ал суроого бүткүл адамзат байыртадан азыркы күнгө чейин жооп берип бүтө элек.

Мына – Ли Бонун акылмандыгы, көрөгөчтүгү. Ал эми акындын “Чыгыш тоолорун эстедим” деген ыры башкача маанайда, башкача ыңгайда жазылган. Алыста жүрүп, көптөн көрбөй, сагынып калган адамдын чыгыш тоолоруна болгон суктануусу, кусалануусу жаңырып турат.

*Баралекмин көптөн бери,
Тоолоруна Чыгыштын.
Күлгүн гүлү гүлдөгөндүр...
Арасында булуттун.*

*Ай калкылдап барат сүзүп,
Дагы кимдер бу түндө.
Айды тиктейт ойго түшүп,
Айнегинин түбүндө.*

Ооба, Чыгыш тоолорунун сүрү эле, түсү эле канчалык. Анда аруулук да, сулуулук да, тазалык да, бийиктик да бар. Ли Бонун эки ырынын бири эле ушул тоолорго барып такалат. Эңсөөсү да, көксөөсү да тоолор. Тоо-акындын жаны. Ансыз акын жашай албайт. Күнү да, түнү да анын ойлогону-тоо. Тоонун бийиктиги-бул акындын бийиктиги. Дүйнөнү акын тоо аркылуу көрүп, тоо аркылуу сезет. Ошондуктан акындын ырлары да тоо сыяктуу бийик. Бирок акындын тагдыры трагедияга, кайгы-муңга жык толгондугу анын ар бир ырынан, ар бир сабынан толук байкалып турат. Буга жогорудагы ырдын эки куплети толук күбө десек жаңылышпайбыз.

Ли Бонун ырларды жандуу тилде, элдик ыр “юэфунун” духунда жараткан. Ал өз эне тилинин байлыгын жакшы көргөн, жаратылыштын сулуулугуна, кытайдын басып өткөн тарыхына жана өз мекенинин турмушуна чексиз суктанган жана шыктанган. Стилинин таң калаарлык жөнөкөйлүлүгү жана болуп көрбөгөндөй ачык-айрымдыгы жагынан айырмаланган акындын көптөгөн поэтикалык чыгармалары эң эле окумдуу жана жүрөккө жакындыгы жагынан кытай элинде

азыркы күндө жашоосун улантып келет. Ли Бонун мындай чыгармаларынын катарына “Бейкут түндөгү ойлор” деген ыры кирет. Ал Кытайда эң сүйүктүү элдик лирикалык ыр катары кеңири жайылтылган.

<i>Караганда жуурканымды,</i>	<i>Мен башымды көтөрдүм да,</i>
<i>Айдан түшкөн жол жатат,</i>	<i>Терезеден айды тиктедим.</i>
<i>А балким бул бубакбы?</i>	<i>Мен башымды түшүрдүм да,</i>
<i>Өзүм жакшы билбедим.</i>	<i>Мекенимди эстедим.</i>

Көркөм адабият, анын ичинде поэзия ар дайым адам, анын тагдыры, махабаты тууралуу, жаратылышка карата мамилеси тууралуу маселелерди, тактап айтканда, түбөлүктүү темалардын, бардык мезгилдин жана элдердин акындарынын атам замандан бери келаткан толкундаткан маселелерин чечүүгө аракеттенип келет. Ли Бо жана анын көп сандаган тууроочулары да жогорудагы жол менен келишет. Алардын лирикасы турмуштун илебине бөлөнгөн кытай искусствосунун алтын кылымы аталган Тан доорунда жанданды жана гүлдөдү десек болот. Ли Бо өзүнүн ырларында кылдат сезимдерди, араң байкалган кайгыруу же кубанууларды чагылдырууга жетишкен.

Ли Бонун лирикалык ырлары үчүн жөнөкөйлүк, ойлордун кыскалыгы, түшүнүктүүлүгү мүнөздүү.

<i>Агып жаткан суу үстүндө,</i>	<i>Лотос каалайт айтууну,</i>
<i>Күзүндөгү ай турду.</i>	<i>Кандайдыр нерсе кайгылуу.</i>
<i>Ал эми түштүк көлүндө,</i>	<i>Кайгы-капа мен сүйгөн,</i>
<i>Тынчтык жана бейкуттук.</i>	<i>Толсунчу деги жан дүйнөм.</i>

Өз замандаштары аны “асмандан түшкөн өлбөс-өчпөс келгин” деп атагандай, Ли Бонун патриоттук чыгармачылыгы улуу кытай элин өз өлкөсүн сүйүүгө тарбиялады жана поэзиянын кийинки кылымдардагы өнүгүшүнө таасирин тийгизди. Кытай поэзиясын ардактаган анын көркөм мурасы азыркы окурмандарга өзгөчө кымбат жана жүрөгүнө жакын.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Алексеев В.М. Китайская литература. - М., 1978.
2. Соронин В., Эйдлин Л. Китайская литература. - М, 1962.
3. Федеронко Н.Т. Проблемы исследования китайской литературы. – М. 1934.
4. Фишман О.Л. Ли Бо: Жизнь и творчество. - М, 1958.
5. Коллектив. История всемирный литературы, т.1. - М, 1986.

Рецензент: Акматова В.С. - филология илимдеринин доктору, Ж.Баласагын атындагы КУУнун Манас таануу жана дүйнөлүк адабият кафедрасынын башчысы.

УДК 821. 512. 154

Шайжигитова Б.А.
И.К.Ахунбаев атындагы КММА/
КТМА имени И.К. Ахунбаева
Shaizhigitova B.A.
KSMA named after I.K.Akhunbaev

**“Орфографиялык сөздүктөгү” медициналык терминдер
Медицинские термины в “Орфографическом словаре”
Medical terms in “The spelling dictionary”**

Ардактуу академик
Хусаин Карасаевич
Карасаевдин 120
жылдыгына арналат

Аннотация: Бул макалада Х.Карасаевдин “Орфографиялык сөздүгүндөгү” 60 миң сөзүнөн 420 дан ашуун медициналык терминдер бөлүнүп алынды. Бул терминдер болочок медик адистерге, медиктердин күндөлүк практикалык иштерине керек экендиги белгиленди. Айрым оорулардын байыркы кыргыз тилинде жана бүгүнкү күндөгү медицинада аталышы такталды.

Аннотация: В статье были выделены более 420 слов из общего количества 60 тысяч слов “Орфографического словаря” Х.Карасаева. Отмечено, что эти термины нужны для будущих медиков и для медиков-практиков в их повседневных практических делах. Были уточнены названия некоторых заболеваний на древнекиргизском языке и в современной медицине.

Abstract: Out of 60 000 words were emphasized more than 420 words from book “The spelling dictionary” of Kh. Karasaev. Noticed that these terms are needed for future medical workers and working medical staffs in their daily practical use. For some diseases were found how they were called in Kyrgyz language years before and how they are called nowadays

Урунттуу сөздөр: орфография, медициналык сөздөр, медициналык терминдер, историзм сөздөр, медициналык аппараттар

Ключевые слова: орфография, медицинские слова, медицинские термины, медицинские аппараты, медицинский историзм.

Keywords: spelling, medical words, medical terms, medical apparatus, medical historism.

Аты тарыхта кыргыз интеллигенциясынын алгачкы түзүүчүлөрү менен кошо айтылган, чыгаан окумуштуу, тилчи –лексиколог, тилчи –лексикограф Хусайин Карасаев өзүнүн ары татаал, ары мээнеттүү өмүрүндө элибизге атан төө көтөргүс эмгектерди мураска калтырды.

Өмүр өлчөмү менен алганда сөздүктөрдүн чыккан убагы эле 1938-1996-жылдарды (62 жыл убакытты) камтыйт. “Эркин – Тоо” гезитинен баштап өмүрүнүн акыркы мезгилине чейинки ишмердиги 70 жылдан ашып, 80 жылга жакындайт. Чындыгында, бир кылымга тете жашаган өмүрүндө жасаган илимий чыгармачылык иштери үчүн, менин оюмча, ал бүткүл дүйнөлүк Гиннестин китебине кирүүгө татыктуу. Хусаин Карасаевич жашоосундагы ар кандай оошкыйыштарга карабай эч убакта илимий-чыгармачылык изденүүсүн токтоткон эмес.

Бул жерде профессор И.Абдувалиевдин айтуусу боюнча: “Москвада окуп калганым мени аман алып калды. Согуш башталып, жаш курагым өтүп калгандыктан аскерге алынган жокмун. Москвадан чыгуучу “Ведомости” журналында мага чейин Болот Мураталиевич Юнусалиев иштетчү экен. Ал киши согушка алынып кетип, анын ордуна мен иштеп калдым. Ал журналга ошол мезгилдеги 15 союздук республикалардан келген макалалар которулуп, чыгып турчу.

Согуштан кийин “Известия” газетасына И.В.Сталиндин сүрөтү менен кошо указ чыкты. Ал указда “репрессиялар токтотулсун” деп көрсөтүлгөн. Бул указ мен үчүн паспорт болду. Ошол күнү эле поездге түшүп, Кыргызстанга жөнөдүм,”- деген Х.К.Карасаевдин өзүнүн эскерүүсүн келтиргим келет.

Хусаин Карасаевдин “Орфографиялык сөздүгүндө” жалпы 60 миң сөз, анын ичинде медициналык терминдер 420дан ашуун. Илимдин, искусствонун, айыл чарбасынын, тактап айтканда, кандай гана тармактар болбосун өзүнө керектүү сөздөрдүн жана терминдердин аталыштарын, алардын туура жазылышы жөнүндө так маалыматтарды алууга болот. Сөздүктөгү сөздөр жана терминдер төмөнкүдөй багыттарды камтый тургандыгын баамдоого болот:

1. Адамдын анатомиясы
2. Медициналык адистиктер
3. Оорулардын аталыштары
4. Физиологиялык көрсөткүчтөр
5. Дарылоо ыкмалары
6. Медициналык аспапта

аары мому (апитерапия каражаттары катары колдонулат)	аллерголог (аллергияны дарылоочу дарыгер)	анестезин (ооруксуздандыруучу дары каражаты)
аары уусу	альбинизм (теридеги пигменттердин жоктугунан пайда болуучу дарт)	анестезиолог (дарыгер)
аборт (бойдон алдыруу)	амбулатория (каттап дарылануу жайы)	анастезиялоочу дарылар (анастезиялоочу дарылар)

абсцесс (ириң оору)	анабиоз	антибиотик (дары каражаттары)
акушер дарыгер (тактала элек)	анаболизм	антивитамин (витаминдерге каршы кызмат кылган заттар)
акушерка (акушердин жардамчысы)	анализ (анализ)	антиген (организмге бөтөн зат)
алжуу, алжы (акылдан адашуу)	анальгин (дары каражаты)	антисептик (антисептик)
алкым (анатомиялык термин, адам органы)	анафаза	антисептик заттар (антисептик заттар)
алкым бездери	ангина (тамак оорусу)	антисептика (антисептик заттар)
аллергия (аллергия)	анемия (аз кандуулук)	антитоксин (антитоксин)
аортит (жүрөк кан-тамыр оорусу)	арка адам мүчөсү (анатомия)	аспиратор (мед.аспап)
апитерапия (аары менен дарылоо)	(артериит оору)	ара төрөө (мөөнөтүнөн эрте төрөө)
аппендицит (сокур ичеги)	артериялык кан басым (ички оорулар)	астигматизм көздүн (оптикалык кемтиги)
аптека (дарыкана)	артрит (кан-тамырдын сезгениши)	астма (дем муунтма оорусу)
аптекарь (дарыканачы)	аскердик гигиена (дисциплина)	астматик (дем муунтма оорусу менен ооруган адам)
аптечка (дары салынуучу кутуча)	аскорбин кислотасы (С витамини)	аты жок (манжа) дене мүчө (анатомия)
ара бечел (араң жан)	атрофия (тамактануунун начардыгынан арыктоо)	аутогендик (аутогендик (биохимия)
ацидофилин (ацидофилин)	даба	иммунология
ашказан (анат.) (адам органы)	дальтонизм	иммунотерапия
аэротерапия (Таза аба менен дем алдыруу)	дарт	импульс
баткак	дары баткактар	инвалид
бактерицид (бактерияны жок кылуучу)	дарыгер	ингалятор

бактерия (мите микробдор)	дарыкана	ингаляция
борбуй (балтыр)	дезинфекция	инсулин
бөрү жатыш	декомпрессиялык оорулар	инсульт
бром кислотасы	деонтология	инфаркт
бронх	депрессия	инфекция
бронх астмасы	дерматит	инъекция
бронхит	дерматолог	йод
вирус	дерматомикоз	йодсуз
вирусолог	дефектология	ириң
вакцина	дефектоскопия	ис уруу
витамин	диабет	итий
гайморит	диагенез	ич оору
гангрена	диагноз	ич өткөк
гамма-терапия	диагностика	ичегинин түйүлүшү
гематома	диатез	ичке ичеги
гемоглобин	диахрония	ички секреция
гемоглобинометр	диета	кабырга
гемодиализ	диетолог	кагын (оору)
геморрагия	диетология	какырык
геморрой	димедрол	кал (мең)
гемотерапия	дифтерия	калий
гемофилия	диффузия	калий туздары
ген	донор	калория
генеалогия	дүлөй	кальций
генезис	дүлөйлүк	кан басымы
генетик	жаак	кара аксак (ылаң)
генетикалык анализ	жараат	кара басуу
глист (мите курттар)	жарадар	кара дары
глюкоза (глюкоза)	жатын	кара жама
гомеопатия	жел кабыз (оору)	кара желин
гонорея	желе курт оорусу (ылаң)	кара тумоо
гормон	жерик (талгак)	кардиограмма
градусник	жижиң (оору)	кардиография
грипп	жөтөл	кардиология
гепарин	жугуштуу оорулар	кардиоплазма
гепатит	жүлүн	карек
гетерогенез	жыт сезүү органдары	кариес

гетерозигота (гистология)	заара	карышма
гетерозис	зарна	катаракта
гипертония	ийин	катетр
градусник	иммунитет	кашка тиш
кезик (айыкпас оору)	лейкоз	мээ кабыгы
келте (оору)	лейкопластырь	нафтизин
Кем акыл	лейкоцит	невралгия
кептөөр	лимфа	неврастения
кер (дүлөй)	лимфа түйүндөрү	неврит
кесел	линза	неврити, невритти
кесип оорулары	линза	невроз
киндик сепсиси	Личинка	неврология
киндик эне	логопед	неврома
киста	лупа	невропатия
кладоспореоз	лямблиоз	невропатолог
клетка	май алмашуу	нейродермит
клизма	май басуу	нейролептик каражаттар
климакс	май таман	нейрохирургия
климатотерапия	манжыра (ириң)	нематодоздор (оору)
клиника	массаж	нерв оорулары
клиникалык өлүм	мастит	нерв системасы
колко	мастопатия	нефропатия
колко тамыр	медик	нефросклероз
кош бойлуу	медикамент	новокаин блокадасы
көбүргөн	Медицина, медициналык аспаптар	новокаин, новокаинге
көдөө (оору)	медициналык пункт	ноокас
көз жара	медициналык тез жардам	ноокастоо
көз жаруу	медициналык энциклопедия	норадреналин,
көз оорулары	мерт болуу	нур оорусу
көк боор	метаболизм	ным жан (араң жан)
көк жөтөл	метанол	одонтология, одонтологиялык (тиш изилдөө)
көлбөө (гинекологияда)	метасоматизм	окулист
көнүл айнуу	метасоматоз	омега (витаминдер)
кулгуна	метастаз	онкология

ку-лихорадка	метил спирти	онкологиялык
кулкун	микоз	оору
куркак учук	микроб,	оорукана
кусуу	микроорганизм	ооруксунуу
кутурма	микроп	оорукчан
күл оору (күлапса айыккыс оору)	миксоматоз	оорулуу
кызамык	минерал	оорунун белгиси
кызыл жүгүрүк	миокард	операция
кызылча (оору)	миома	организм
кыл тамак	миопатия	ординатор
кычкылдануу	мобуя (дары)	орнитоз
кычкылтек менен дарылоо	мокон (муун)	орнитолог
кышылдоо	моновакцина	орсок тиш
лаборатория	моновитаминоз	ортопед
лазер диагностика	моносахарид	ортопедия
лазер нурдануусу	мумиё дары	остеология
ларинголог	муун	остеомиелит
ларингология	мээ	фармоколог
остеопороз	склероз	фельдшер
остеотомия	сколиоз –	фермент
остеохондроз	сокур ичеги	фототерапия
отит	сперма	фтизиатр
отосклероз	стационар	хирург
отоскопия	стенокардия	хирургия
офтальмология	стоматит	холера
офтальморреакция	стоматология	хромосома
офтальмоскопия	стресс	целлюлоза
өздүк гигиена	суу карек	цистит
өндүрүш санитариясы	суу чечек	чалыр көз
өндүрүш травмасы	сүзөк	чикир
өнөкөт, өнөкөттү, өнөкөтү	сыздоок	чума
өң (бет)	талма	чүчөк
өпкө	тамыр	чыпалак
өпкө кагыны	темирөткү	шал
өт	терсик	экзема
өт айдама дарылар	тетрациклин	экспертиза

өт баштыгы	тирсек	эмбриология
өт пигменттери	тиф	эмдөө
өткөк: ич өткөк	тиш, тиш оору	эн
пандемия	токсикоз	эн
панкреатит	токсин	эндемия
рентген – рентген	травма	эндоскопия
рентгеноскопия	тромб	эпидемиолог
санэпидстанция	уролог	эпидемиология
сарык	фармакология	эпидемия
сасык тумоо	фармацевт	этек кири
сифилис	фармацевтика	эхинококк
скелет, сүлдөр		эхинококкоз

Бул сөздүктө кээ бир оорулардын аталыштары берилген, бирок илимий булактардан маалымат таба алган жокпуз.

Ал оорулар:

1. Аруу (оору)
2. Кобук (оору)
3. Беймар диал. (оору)
4. Булак (кулак оорусу)
5. Канжел (маңка оору)
6. Күл (оору)
7. Албын (оору) – түтөктү (дем кыстыгууну) эмдөө ырымы (“Өздөштүрүлгөн сөздөр”, 29-б)

Жогорудагы ооруларды аныктап, тактоо биздин жана келечектеги жаш муундардын милдети деп билебиз.

Сөздүктөгү айрым сөздөр эки маанини берет. Мисалы:

Эн – кулак оорусу, эн – урук беги.

Мындан сырткары, бүгүнкү күндөгү COVID-19 пандемия учурунда эң активдүү колдонулган медициналык терминдер да камтылган. Алар:

1. Антисептик
2. Антисептикалык каражаттар
3. Кычкылтектүү дем алдыруучу аппарат
4. Гепарин
5. Пандемия

Х.Карасаевдин “Орфографиялык сөздүгүндө” бир эле оорунун, же терминдин 2-3 аталышы берилген.

Мисалы,

1. Араң жан – ным жан

-
-
2. Боору оору – сарык – гепатит
 3. Жерик – талгак – токсикоз
 4. Кулак оору – отит
 5. Сүлдөр – скелет
 6. Көз оору – суу карек
 7. Кара жама – цинга
 8. Радикулит – куяң

Сөздүктөгү айрым оорулар, же элдик медицинадагы аспаптар “Манас”, “Семетей” эпосторунда гана кездешет.

Мисалы,

1. Дел – оору
2. Картык – элдик медициналык аспап
3. Кезик – айыкпас дарт (“Өздөштүрүлгөн сөздөр”)

Бул сөздөрдү болочок медик адистер үчүн курстук жана квалификациялык бүтүрүү иштерин даярдоого жана медик адистердин күнүмдүк практикалык иштерин аткарууда, кыргыз тилин терең өздөштүрүүдө пайдалуу материал боло алат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Карасаев Х.К. Орфографиялык сөздүк. – Фрунзе: Кыргыз Совет Энциклопедиясынын башкы редакциясы – 1983.
2. Карасаев Х.К. Өздөштүрүлгөн сөздөр. – Фрунзе: Кыргыз Совет Энциклопедиясынын башкы редакциясы. – 1986.
3. Юдахин К.К. Кыргызча-орусча сөздүк. 1- жана 2-том. – М.: Советская Энциклопедия. – 1965.
4. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. 1-2 китеп – Бишкек: Полиграфбумресурсы – 2019.
5. Манас энциклопедиясы. 1-китеп – Бишкек: Кыргыз энциклопедиясынын Башкы редакциясы, “Мурас” илимий-пропагандалык ишкер долбоору. – 1995.
6. Саякбай Каралаевдин варианты боюнча Сейтек. – Фрунзе: Адабият. – 1991.

Рецензент: Байсабаев Б.А. – педагогика илимдеринин доктору, КНУнун профессору.

История

УДК.93/94 (575.2)

Карыева А.К.,
КГУСТА им. Н. Исанова
Karyeva A.K.
KSUCTA named after I.N. Isanov
Кадыралиева Н.Ш.
КНУ им. Ж. Баласагына, Бишкек
Kadyralieva N.Sh.
KNU J.Balasagyn

**Развитие исторического факультета Кыргызского государственного
университета в 1970-1991 гг.
1970-1991 жж. Кыргыз мамлекеттик университетинин тарых
факультетинин тарыхы жана өнүгүшү
The development of the faculty of history of the Kyrgyz State University in 1970-
1991 years**

Аннотация: В статье сделана попытка анализа развития исторического факультета в 1970-1990-х гг., рассмотрены изменения структуры и динамики контингента студентов исторического факультета Кыргызского государственного университета.

Аннотация: Макалада 1970-1990-жылдарындагы Кыргыз мамлекеттик университетинде тарых факультетинин өнүгүшүн, түзүмүндөгү өзгөрүүлөрдү талдоо жана окуучулардын санынын динамикасына анализ берүүгө аракет кылынган.

Abstract: The article attempts to analyze the development of the faculty of history in the 1970s-1990s. the changes in the structure and dynamics the contingent of students of the history faculty of the Kyrgyz State University are considered.

Ключевые слова: высшее историческое образование Кыргызстана, подготовка историков в Кыргызстане.

Урунттуу сөздөр: Кыргызстанда тарых боюнча жогорку билим берүү, Кыргызстанда тарыхчыларды даярдоо.

Key words: high historical education of Kyrgyzstan, training of historians in Kyrgyzstan, historical education.

В 1951 г. Кыргызский государственный педагогический институт был преобразован в Кыргызский государственный университет (КГУ). Это способствовало расширению и совершенствованию исторического факультета.

В 1960-1970-х гг. заметно растет и укрупняется структура исторического образования. В советских условиях образование часто воспринималось как единственная возможность дать молодому человеку продвижение

по социальной лестнице, которое в период индустриализации, войны и восстановления народного хозяйства старшее поколение не могло получить [1]. Высшее историческое образование, являющееся основным поставщиком кадров «идеологического фронта» – партийных, комсомольских, профсоюзных и других функционеров было постоянно востребовано обществом.

В послевоенные годы на историческом факультете существовали только две кафедры Истории СССР и Всеобщей истории, и дальнейшее ее расширение требовало открытия новых кафедр. Так, в 1961 г. была открыта кафедра истории Кыргызстана. Заведующими кафедрой истории Кыргызстана были академик АН Киргизской ССР, доктор исторических наук, профессор. Б.Д. Джамгерчинов; в 1962-1978 гг. профессор Б.М. Зима; 1978-1983 гг., – доктор исторических наук, профессор Б.Ч. Чокушев; с 1983 г. по 90-е гг. – доктор исторических наук, профессор Дж. С. Бактыгулов.

Исторический факультет КГУ, с введением в 1962 г. нового предмета «обществоведение», начал подготовку специалистов преподавателей истории и обществоведения. В 1968 г. было отправлено ходатайство в Министерство народного образования Киргизской ССР об организации кафедры методики преподавания истории и обществоведения на историческом факультете КГУ. 2] В 1969 г. на историческом факультете была открыта кафедра *Методики преподавания истории и обществоведения*. Кафедрой с 1969 по 1984 гг. руководил доктор исторических наук, профессор А.А. Чукубаев, а в 1984-1990 гг. кандидат исторических наук, доцент С.У. Узбеков.

Сохраняющийся в течение 1960-1970-х гг. количественный рост студентов при одновременном снижении качества выпускаемых специалистов, эти и другие следствия планового образования обусловили значительные изменения в развитии высшего исторического образования. В конце 1960-х годов подготовка исторических кадров была сосредоточена на историческом факультете КГУ, а в других вузах была прекращена (Кыргызский женский педагогический институт им. В.В. Маяковского, Ошский педагогический институт, Пржевальский педагогический институт, Фрунзенский заочный педагогический институт, Фрунзенский заочный учительский институт) и сосредоточена на историческом факультете КГУ. Причиной тому стало огромное количество студентов историков, которые готовились на заочных отделениях вузов. Для подготовки профессиональных кадров историков требовалась хорошо оснащенная материально-техническая база вуза, высококвалифицированный профессорско-преподавательский состав, что не мог обеспечить ни один из региональных вузов. С концентрацией подготовки историков в КГУ в 1970-е гг. на историческом факультете количество студентов превысило 1500 человек. Такое количество студентов вызывало трудности в функционировании факультета в прежнем составе. Сказывалась большая

перегруженность профессорско-преподавательского состава, все преподаватели вели по 2, 6, 8 лекционных потока.

В это время на историческом факультете работало 37 преподавателей, тогда как на такой контингент студентов полагалось 55-57 человек профессорско-преподавательского состава.

Одной из старейших кафедр исторического факультета *Всеобщей истории* в 1950 гг. заведовали такие видные педагоги и ученые факультета как: доктор исторических наук, профессор О.Л. Вайнштейн (1951 г.) [3]; профессор Б.Д. Джамгерчинов; кандидат исторических наук, доцент Б.Э. Элебаев; кандидат исторических наук, доцент А.А. Арзыматов, доктор исторических наук, профессор Х.М. Мусин и др.

В сентябре 1977 года на базе кафедры Всеобщей истории были созданы две новые: *кафедра Истории древнего мира и средних веков* и *кафедра Новой и новейшей истории*.

Кафедрой Истории древнего мира и средних веков в разные годы заведовали кандидат исторических наук, доцент М.Б. Джамгырчинов (1977-1987 гг.), доцент А.А. Арзыматов, кандидат исторических наук, доцент Т.К. Чоротегин и кандидат исторических наук, доцент А.М. Мокеев (1987-1989 гг.).

Кафедрой Новой и новейшей истории заведовали доктор исторических наук, профессор С.А. Аттокуров (1977-1978 гг.), кандидат исторических наук, доцент А.Р. Рыскулов, кандидат исторических наук, доцент Д.Е. Егемназарова, доктор исторических наук, профессор Ч.Ж. Жакыпова и кандидат исторических наук, доцент М.Н. Оморов.

В 1977 г. по инициативе профессоров Б.М. Зимы и Б.Ч. Чокушева правительству республики было направлено письмо, в котором ставился вопрос о необходимости открытия на историческом факультете КГУ кафедры археологии и этнографии.

В 1978 г. ученый совет исторического факультета рассмотрел и решил вопрос о частичной реорганизации кафедр истории СССР и кафедры методики преподавания. Благодаря чему в 1978 г. на историческом факультете КГУ была открыта *кафедра археологии и этнографии*. Инициатором открытия кафедры археологии и этнологии являлся профессор Б.М. Зима, а первым заведующим стал профессор С.А. Аттокуров (зав. кафедрой в 1978 - 1983 гг.), затем с 1984 по 1990-е гг. доктор исторических наук, профессор А.А. Асанканов. На кафедре работали кандидат исторических наук, доцент М.Н. Федоров, кандидат исторических наук, доцент К.М. Мамбеталиева и старший преподаватель М.И. Москалев. [4] Под руководством профессора С.А. Аттокурова в 1981 г. кафедрой была организована Нарынская археологическая экспедиция.

Кафедрой *истории СССР* в разные годы заведовали: доктор исторических наук, профессор А.Х. Хасанов; кандидат исторических наук, профессор В.М. Петровец; кандидат исторических наук, доцент В.В. Липович;

кандидат исторических наук, преподаватель А.Ф. Лачко; доктор исторических наук, профессор С.Т. Табышалиев; доцент М.Б. Джамгерчинов и др.

В связи с двукратным увеличением набора на 1 курс исторического факультета в 1970-1980-е гг. на кафедре истории СССР стала заметно отставать учебная, воспитательная, научная и методическая работа от возросших требований, что отрицательно сказывалось в деятельности исторического факультета и на качестве подготовки кадров.

Вследствие чего кафедра истории СССР в 1984 г. разделена на *кафедру истории СССР досоветского периода* и *кафедру истории СССР советского периода* [5]. Заведующим кафедрой истории СССР досоветского периода стал доктор исторических наук, профессор З.Э. Эралиев, а заведующим кафедрой истории СССР советского периода кандидат исторических наук, доцент Е.Т. Усубалиев; профессор В.М. Петровец и доктор исторических наук, профессор Ч.Ж. Жакыпова (1991-1992 гг.).

Политика перестройки, развитие демократии и гласности пробудили живой интерес общественности к истории, событиям прошлого и повысили социальную роль исторического знания. В сентябре 1989 г. на факультете создана межвузовская *кафедра истории Республики Кыргызстан*. Заведовал кафедрой вплоть до ее упразднения (31 августа 1992 г.) профессор Б.Ч. Чокушев.

Исторический факультет к 1991 гг. состоял из следующих 8 кафедр и 2 кабинетов и 1 музея: кафедра истории Кыргызстана; кафедра методики преподавания истории и обществоведения; кафедра истории древнего мира и средних веков; кафедра новой и новейшей истории; кафедра археологии и этнологии; кафедра истории СССР досоветского периода; кафедра истории СССР советского периода; кафедра истории Республики Кыргызстан; археолого-этнографический музей; кабинет истории; кабинет технических средств (киноустановка «Украина-5», диапроектор ЛЭТИ-60, эпидиаскоп ЭПД – 1, фильмоскоп Ф-60, магнитофон, телевизор «Каскад»).

К концу 1980-х гг. исторический факультет представлял собой огромный факультет с развитой структурой с кафедрами по 15-17 сотрудников профессорско-преподавательского состава на каждой. На факультете 1980-1990-е гг. работало около 60 преподавателей, в том числе 6 докторов наук, профессоров, 28 кандидатов наук, доцентов, 6 старших преподавателей, 19 преподавателей, 16 человек учебно-вспомогательного персонала [6].

В 1980-1990-х годах высшее историческое образование вступило в период сложных реформ и преобразований, которые обналичили ряд системных проблем высшего и исторического образования.

На XXVII съезде партии М.С. Горбачев выдвинул задачу перестройки высшего и среднего специального образования. Перестройка высшего образования, заключалась в приведении его в соответствие с задачами ускорения социально-экономического развития страны [7]. Важнейшим

направлением перестройки высшего образования видели в его интеграции с производством и наукой, переход к новым принципам взаимодействия. В марте 1987 г. вышло Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР «Основные направления перестройки высшего и среднего специального образования в стране», содержащее немало новых, прогрессивных идей. В системе высшего образования Кыргызстана основные мероприятия по ее осуществлению были изложены в правительственном постановлении от 13.03.1987 «О мерах по улучшению подготовки и использования научно-педагогических и научных кадров». Перестройка высшего образования должна была стать крупным мероприятием общегосударственного масштаба, которую планировалось провести поэтапно.

Советский период развития высшего образования характеризовался противоречивостью принятых постановлений, реформ. Плановый характер экономики страны требовал особого подхода и в сфере высшего образования все годы существования СССР. ВУЗы страны фактически воспроизводили промышленно-индустриальные подходы в сфере образования, являясь как бы аналогами фабрик и заводов, где применялся своеобразный образовательный «конвейер». Контингент исторического факультета КГУ неуклонно рос. Между тем, еще в 1950-х гг. преподаватель и бывший декан факультета В.М. Петровец при встрече с первым секретарем ЦК КП КССР И. Раззаковым, ставила вопрос о нецелесообразности выпуска большого количества историков и языковедов в республике [8]. В 1960 г. об этом писал на страницах газет и декан исторического факультета С.А. Аттокуров.

В своем исследовании профессор Ч.Ш. Джакыпова отмечает, что «...последние годы все вузы, в том числе и университет, столкнулся с проблемой трудоустройства выпускников. Дипломированные специалисты работали в сберкассе, общепите, на транспорте и т.д. В 1990 г. из 32 наименований специалистов лишь треть трудоустроивалась по профессии.»

Если взять для анализа количественные изменения контингента студентов исторического факультета в 1961-1991 гг. (Таблица № 1) исторический факультет в рамках университета превратился в крупный центр подготовки историков. В виду того, что студенты исторического факультета были не только будущими учителями, выпускники факультета пополняли ряды партократии и занимали места в высоких государственных структурах [9]. Даже в начале 1990-х гг. на факультет был высокий конкурс при поступлении на исторический факультет и в нем обучалось около 1300 студентов. За 1936-1974 гг. исторический факультет окончило 3500 студентов [10], к 1991 г. исторический факультет смог подготовить более 5000 студентов. Из них, как видно из таблицы № 2, 74 % историков-педагогов было подготовлено на историческом факультете КГУ.

Таблица № 1.

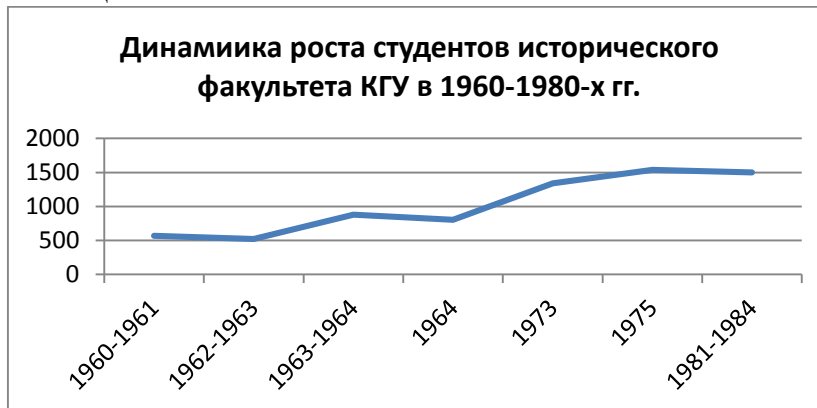
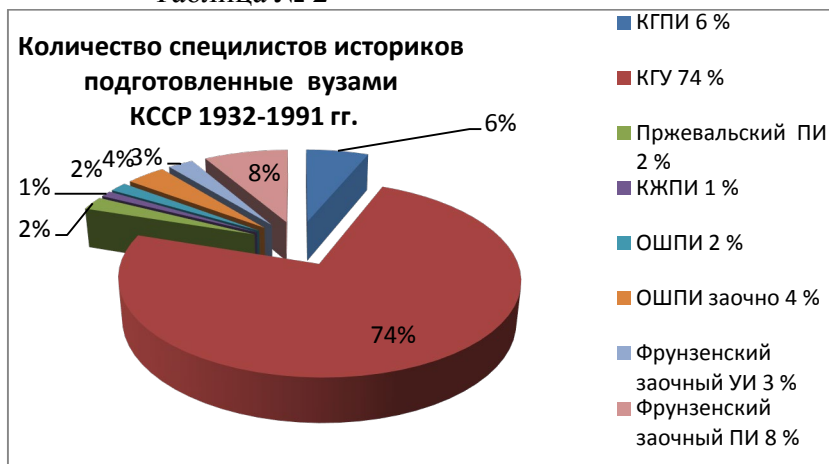

Таблица № 2

Сохраняющийся в течение 1960 - 1970-х гг. количественный рост студентов при одновременном снижении качества выпускаемых специалистов, эти и другие следствия авторитарного общественного устройства обусловили значительные деформации в развитии высшего исторического образования. Во время перестройки поднимались вопросы увеличения выпуска специалистов в последние десятилетия, временами не сопровождавшееся должным ростом качества их подготовки, и планировался поворот от массового, валового обучения к усилению индивидуального подхода, устранение отставания в развитии материальной базы высшей школы.

В конце 1980-х гг. XX в. происходила демифологизация образования, разрушение таких базовых основ советской системы образования, как марксизм, атеизм, что обусловило необходимость кардинального обновления социально-гуманитарного знания. В июне 1989 г. была учреждена Ассоциация молодых историков Кыргызстана (АМИК). Большинство членов Ассоциации были

сотрудники и студенты исторического факультета. Она внесла весомый вклад в переосмысление истории Кыргызстана и реформу учебных планов по истории, АМИК была первой неправительственной творческой организацией молодых историков. Ими была разработана новая программа по истории кыргызов и Кыргызстана, утверждённого Министерством образования Кыргызской Республики в качестве официальной программы для средних школ (с сентября 1989 года). Отличало эту программу признание связи этнических истоков кыргызского народа не только с территорией Кыргызстана, но и обширными просторами Центральной и Внутренней Азии и Южной Сибири. (В отличие от академического издания 1984 года по истории Кыргызстана, которое исключило историю Кыргызского каганата на Енисее из общего контекста истории кыргызов).

Влияние перестройки на исторический факультет протекало в поисках новых, эффективных путей дальнейшего развития факультета. Многие сотрудники и студенты исторического факультета КГУ и члены ассоциации стали членами движения «Ашар» (1989 г.), блока «Демократическое движение «Кыргызстан» (май 1990 г.), принимали участие в про-демократических политических демонстрациях в 1990 г., в подготовке архивных материалов для переименования столицы г. Бишкек.

Отрицательное воздействие на деятельности факультета в годы перестройки оказали и отзвуки декабрьских событий, происходивших в Алма-Ате в 1986 г. снятием с должности первого секретаря ЦК КП Казахстана Д.А. Кунаева и назначением на эту должность В.В. Колбина, народное недовольство в форме волнений молодежи на главной площади г. Алматы было подавлено силой. После чего в союзных республиках началась целенаправленная кампания «по искоренению элементов национализма» среди местной интеллигенции. Вскоре сотрудники КГБ выявили «ярого националиста» среди ППС исторического факультета профессора С.А. Аттокурова, якобы допускавшего на своих лекциях по «Этнографии кыргызского народа» грубые ошибки, неверные антинаучные выводы и обобщения, явные выпады в адрес других народов. По мнению доктора исторических наук, профессора Т.Н. Омурбекова «на самом деле это было проявлением агонии тоталитарной советско-партийной системы». Обсуждение «националистических высказываний» С.А. Аттокурова на заседаниях партбюро факультета, парткома КГУ на общем собрании коммунистов и трудового коллектива завершилось исключением его из партии и увольнением с работы в 1987 г.[11]

Влияние перестройки на исторический факультет протекало в поисках новых, эффективных путей дальнейшего развития факультета. В 1990 г. Республика Кыргызстан, декларировав о своем суверенитете в составе обновляемого союзного государства, стала решать многие вопросы внешней политики самостоятельно, что привело к установлению и расширению его

экономического, политического, научно-технического сотрудничества и культурных связей с Китаем, Японией, Турцией, Южной Кореей, Сингапуром, Афганистаном, Ираком, Монголией и другими странами. Назревала необходимость подготовки специалистов со знанием турецкого, арабского, японского, китайского, персидского языков.

В апреле 1991 г. были установлены контакты между КГУ и Ляонинским университетом (г. Шеньян, КНР), с рядом университетов Турции с целью обмена студентами и опытными педагогами. 21-23 февраля 1991 г. в г. Алма-Ате на выездном заседании Научно-методического совета по специальности «Востоковедение и африканистика» при Государственном комитете народного образования СССР был обсужден и одобрен вопрос об открытии Восточного отделения в КГУ. В мае 1991 г. было принято постановление руководством вуза об открытии Восточного отделения на базе исторического факультета. Велась работа по учебному и организационно-методическому обеспечению учебного процесса на Восточном отделении. На основании типовых учебных планов по специальности «Востоковедение и африканистика» были разработаны учебные и рабочие планы со специализацией «Историк-востоковед» и «Филолог востоковед». По основным восточным языкам: арабский, китайский, персидский, турецкий и японский [12].

Совершенно неоспоримо, что высшее историческое образование, как все советское высшее образование, имело фундаментальные основы. На взлете достижений в 1970-1980-е гг. СССР занимало лидирующие места в мире по уровню и качеству образования.

В 1970-1990-е гг. исторический факультет КГУ представлял собой все историческое образование республики. Это сказалось на структуре факультета и он превратился в один из самых больших факультетов, готовящих исторические кадры для страны.

Список цитируемых источников:

1. Авраамова Е.П. Реформы системы образования в СССР и России как отражение трансформации общественных потребностей. – Москва, Издательский дом «Дело» РАНХиГС. – Москва 2014. С. 15.
2. ЦГА ОПД КР., Ф. 474. Оп. 1. Д. 143. Л. 49. Протоколы общих партийных собраний и заседаний партбюро первичной партийной организации исторического факультета. 1968 г.
3. Архив КНУ им Ж. Баласагына. Ф. 869. Оп. 3. Д. 159. Л. 20 об. Личное дело проф. О.Л. Вайнштейн
4. ЦГА КР. Ф. 869. Оп. 10. Д. 1146. Л. 82-83. Отчеты об учебно-производственной практике студентов за 1973-1974 уч.гг.

-
-
5. ЦГА КР. Ф. 869. Оп. 10. Д. 1676. Л. 33-34. КГУ – постановления заседания ученого совета. 1984 г.
 6. ЦГА КР. Ф. 869. Оп. 10. Ед.хр. 1643. Л. 29-30. КГУ – постановления заседания ученого совета. 1983 г.
 7. Народное образование в СССР. Сборник нормативных актов. – Москва, 1987. – С 223-226.
 8. ЦГА ОПД КР. Ф. 56. Оп. 4. Д. 1025 Л. 150. Протоколы заседаний бюро ЦК КП Кыргызстана № 59-60. 1952 г.
 9. Джакипова Ч.Ш. Университетское образование: вчера, сегодня, завтра. – Бишкек, КГУ. 1991. – С.43-44.
 10. Омуркулов М.О. Жогорку адистиктеги тарыхчыларды даярдоонун тарыхынан// Вестник КГНУ конференция, посвященная 60-летию образования КГНУ. – Бишкек, 1993. С. 147.
 11. Омурбеков Т.Н. Факультет истории и регионоведения. – Бишкек, 2007. – С. 18.
 12. ЦГА КР. Ф. 869. Оп. 10. Д. 1912. Л.11-12. КГУ – постановления заседания ученого совета. 1991 г.

Рецензенты: *Асанов Т.И.* – кандидат исторических наук, доцент НАН КР,
Жумалиева С.Ч. – кандидат исторических наук, доцент КГУСТА им Н.
Исанова.

УДК 37.03

Тохириён Абдуллохи Шерализода
Центр переподготовки и
повышения квалификации работников
народного образования, Ташкент, Узбекистан
Tokhiriyon Abdullokhii Sheralizoda
Center for retraining and
advanced training of public
education personnel, Tashkent, Uzbekistan

**Педагогические аспекты формирования исторического сознания и
исторической памяти в научной интерпретации
Тарыхый аң-сезимди жана тарыхый эс тутумду илимий чечмелөөдө
калыптандыруунун педагогикалык аспектилери
Pedagogical aspects of formation of historical consciousness and historical
memory in scientific interpretation**

Аннотация: *Статья посвящена проблемам изучения педагогических аспектов формирования, развития и воспитания исторического сознания и исторической памяти. В нем в основном анализируется научная интерпретация проблемы и утверждаются, что сегодня, когда процессы глобализации угрожают границам национальных ценностей, такие понятия, как «историческая память» и «историческое сознание», приобретают новое значение для всех народов и наций.*

Аннотация: *Макала тарыхый аң-сезимди жана тарыхый эс тутумду калыптандыруунун, өнүктүрүүнүн жана тарбиялоонун педагогикалык аспектилерин изилдөө маселелерине арналган. Анда негизинен көйгөйдүн илимий чечмелениши талданып, азыркы учурда, ааламдашуу процесстери улуттук баалуулуктардын чегине коркунуч туудуруп жатканда, "тарыхый эс тутум" жана "тарыхый аң-сезим" сыяктуу түшүнүктөр бардык элдер жана улуттар үчүн жаңы мааниге ээ болуп жатат.*

Abstract: *The article is devoted to the problems of studying the pedagogical aspects of the process of formation, development, as well as upbringing of historical consciousness and historical memory. It mainly analyzes the scientific interpretation of the problem and argues that today, when the processes of globalization threaten borders national values, concepts such as "historical memory" and "historical consciousness" acquires new meaning for all peoples and nations.*

Ключевые слова: *историческое сознание, историческая память, коллективная память, места памяти, устная история, педагогические факторы, педагогические аспекты.*

Урунттуу сөздөр: *тарыхый аң-сезим, тарыхый эс тутум, жалпы жады, эс тутумдар, оозеки тарых, педагогикалык факторлор, педагогикалык аспектилер.*

Key words: *historical consciousness, historical memory, collective memory, places of memory, oral history, pedagogical factors, pedagogical aspects*

Введение. Благодаря научным исследованиям человеческое общество совершенствуется день ото дня, мировоззрение людей расширяется, а смысл культурной жизни обогащается. Правильные уроки, извлеченные из вчерашнего дня, по-прежнему будут источником условий для созидания более светлого завтрашнего дня и более развитого будущего. Благодаря этим жизненным урокам человек может убедиться, что он не совершает ошибок. В этом плане «историческое сознание» человечества, которое является одной из философских концепций, играет весьма важную роль в жизни общества. Действительно, через историческое сознание и историческую память человек осознает благотворные взаимоотношения понятий вчера, сегодня и завтра.

Данная статья нацелена на анализ и уточнение некоторых существующих взглядов и научных трактовок, концепций исторического сознания, исторической памяти, а также педагогических аспектов процесса их формирования.

Актуальность темы. Если взглянуть на совместимость педагогической науки со смыслом и содержанием других областей знания, то можно увидеть преобладание педагогических факторов и аспектов в других областях науки, поскольку благодаря педагогическим факторам, таким как формирование, воспитание, развитие, убеждение гарантируется сохранение и передача ценности обществом от поколения в поколение. Следовательно, с этим также связано широкое использование педагогических аргументов, полученных из науки, искусства, этики, политики и других форм общественного сознания.

Без преувеличения можно сказать, что в сегодняшнем мире стремительного развития и процесса глобализации, порой угрожающего границам национальных ценностей, понятия «историческая память» и «историческое сознание», приобретают новое значение для всех народов и наций. Потому что историческое сознание народов - очень важный источник, определяющий их лицо на исторической арене. Кроме того, историческое сознание наций как средство противодействия негативным факторам глобализации, а точнее как фактор укрепления их иммунитета приобретает важное значение. Поэтому, особенно среди историков, социологов, культурологов, творческих людей и, конечно же, политиков растет интерес к понятиям «историческая память», «историческое сознание». Если добавить к такому уровню актуальности темы, еще и проблемы изучения педагогических аспектов формирования, развития и воспитания исторического сознания и исторической памяти, то, на наш взгляд, ее значимость возрастет. Дело в том, что педагогика как наука не столько перенимает значения и смыслы из других сфер знания, сколько поддерживает их воспитание, задавая цельность мировоззренческому сознанию личности. Отсюда широкое использование педагогической аргументации, заимствуемой из искусства, морали, политики и иных форм общественного сознания. Самое главное, педагогика может служить консолидирующим фактором общественной жизни. Однако, только при условии,

если она отражает все разнообразие исторических интересов населения, включая его своеобразие.

Для более тщательного анализа роли и места педагогических факторов в процессе формирования исторического сознания и исторической памяти в обществе, необходимо внести ясность в некоторые детали теоретической части таких понятий, как историческое сознание, историческая память, историческое познание, историческое знание, место памяти, история. В первую очередь следует выявить их взаимосвязь и взаимодействие, затем проследить педагогические аспекты процесса формирования исторического сознания в рамках общественного сознания и исторической памяти в рамках исторического сознания.

Каково соотношение понятий «историческое сознание» и «историческая память»?

На этот вопрос сложно дать четкий и исчерпывающий ответ. Для этого, сначала нужно рассмотреть вопрос: «А что такое историческое сознание?» Ученые пытались определить ответ на этот вопрос с позиций различных научных направлений. В частности, социолог Ж.Тощенко, пишет, что *«оно (историческое сознание – А.Т.) представляет собой совокупность идей, взглядов, представлений, чувств, настроений, отражающих восприятие и оценку прошлого во всем его многообразии, присущим и характерном как для общества в целом, так и для различных социально-демографических, социально-профессиональных и этносоциальных групп, а также отдельных людей.»* [17,4].

Ученый-социолог Ю.Левада, как бы в ответ на вопрос, определяет, что «Этим понятием охватывается все многообразие стихийно сложившихся или созданных наукой форм, в которых общество осознает свое прошлое». [6,191].

Определение историка М.Барга намного интереснее, которое гласит: «В своем генезисе историческое сознание – это становление различия и связи времен в материальной и духовной культуре каждой данной человеческой общности, которая является в то же время условием исторической устойчивости носителя этой культуры» [1,8].

Историк, специалист в области методологии истории и историографии Л.Репина рассматривает историческое сознание как связующее звено времен и эпох. По ее мнению, «В основе всякого историописания лежит, прежде всего, историческое сознание, объединяющее прошлое с настоящим, проецируемым в будущее.» [11,479].

Из акцента на восприятие, понимание и оценку прошлого становится ясно, что феномен исторического сознания сложен, о чем свидетельствует многогранность его функций в приведенных выше определениях. Историческое сознание - это ощущение наличия у человека элементов, отражающих его или ее мысли и взгляды на прошлое. Ученые не исключают, что историческое сознание также может использоваться как синоним исторической памяти, однако это более

широкое понятие, поскольку историческая память как научное и историческое представление о прошлом выражается как «спонтанное» явление и является как бы ядром исторического сознания.

Если рассмотреть ответы-определения на вопрос «Что такое историческая память?», то «это определенным образом сфокусированное сознание, которое отражает особую значимость и актуальность информации о прошлом в тесной связи с настоящим и будущим.» – отмечает Ж.Тощенко. [17,5]. Историческую память как продукт отхода от исторических событий в режиме реального времени описывает О.Леонтьева, которая представляет свое видение в следующей формулировке: «С течением времени, когда пережитые события превращаются в историю, когда остается все меньше современников, образ все более трансформируется и видоизменяется, все более отдаляется от исторической действительности. Так комплекс образов прошлого формирует историческую память.» [7,34].

В.Бадмаев описывает особенность исторической памяти в отражении напряженных исторических ситуаций. Он замечает, что «историческая память особенно своеобразно реагирует на трагические и драматические события истории: войны, революции, репрессии. Такие периоды характеризуются дестабилизацией общественных структур, ростом противоречий, конфликтов» [2,80].

Приведенные цитаты специалистов показывают, что вопрос исторической памяти в современной науке является актуальной и дискуссионной. Актуализация этой проблемы вполне понятна, ведь в современном обществе в условиях глобализации, переосмысления общечеловеческой истории, информационной войны и политической нестабильности общее наследие, общая историческая память становятся базовым и ключевым элементом формирования национальной идентичности и национального единения. Этой социальной значимости должна соответствовать и выработка если не единых точек зрения на эту проблему, то единого понятийного аппарата. Это должно вывести научные дискуссии от схоластического спора о дефинициях к более содержательному исследованию как исторической памяти, так и механизмов ее формирования. [4,137].

Таким образом, отсутствие конкретности в определении категорий «историческое сознание» и «историческая память» выражается важным фактором повышения их важности в системе исследований гуманитарных наук. По сути, оба понятия представляют собой концепции отношения к прошлому, поскольку память связана с умственной деятельностью, а продуктивность запоминания описывается как побочный продукт сознательного социального посредничества. Очевидно, что проблема разграничения этих двух понятий остается предметом дискуссий, поскольку не существует единой научной интерпретации их сути. Следовательно, проблема четкой научной трактовки вопроса стоит в повестке дня современных научных кругов.

Таким образом, краткое изложение существующих трактовок и научной интерпретации понятий исторического сознания и исторической памяти явно доказывает, что процесс формирования, воспитания и развития интеллекта, связанного с познанием прошлого, осознанием сегодняшнего и прогнозированием завтрашнего дня напрямую имеет дело с педагогикой и ее функциями. И тут, разработка педагогических аспектов и педагогических факторов приобретает особую значимость.

Чем отличаются между собой история и историческая память?

При изучении педагогических аспектов формирования исторического сознания и исторической памяти уточнение взаимосвязи истории и исторической памяти, равно как разграничение понятий исторического сознания и исторической памяти, имеет немаловажное значение. Поскольку порой, некоторыми исследователями, термины «история» и «историческая память» трактуется синонимами. Однако это абсолютно спорная ситуация. Еще более удивительным кажется то, что другая группа исследователей находит между этими понятиями противоречия. Так, согласно гипотезы основоположника теории исторической памяти, социолога Мориса Хальбвакса [19], прослеживается много противоречий между историей и исторической памятью. История обычно начинается, как только традиции заканчиваются, когда социальная память ослабевает или распадается. Пока есть память, нет необходимости записывать ее и вообще делать какие-либо записи. Следовательно, необходимость написать историю определенного периода, общества или даже отдельного человека возникает только тогда, когда эта история имеет давнюю историю и мало шансов найти множество свидетелей, которые хоть немного помнили бы их. Однако группа, которая живет для себя, в первую очередь старается увековечить чувства и образы, составляющие суть их мыслей. И тут, социолог действительно выражает важную идею качества исторической памяти как важного фактора в самосознании общества или любой другой группы.

На самом деле, разница между историей и исторической памятью заключается в том, как от нас отдаляются возможности понимания времени. Историк, изучающий древние времена, хоть и иногда сталкивается с недостатком источников, но общая идея преобладает, то есть с годами, даже если прошлые события потеряли свою актуальность, можно дать им более объективное описание, раскрыв информацию о причинах, необходимости и последствиях. Тут уместно цитировать В.Розанова, который размышляя о значимости истории отмечает, что «Между всеми науками, предметом изучения которых служит человек, история имеет преимущество общности и цельности. Религия, право, искусство, нравственность – все это в освещении других наук является разрозненным, обособленным; история же изучает эти сферы человеческой деятельности в живой связи» [13,23]. Именно это стремление отражает главную и фундаментальную цель исторической науки.

Изучение истории часто концентрируется на более точное освещение прошлого, согласно материальных и письменных источников, на основе теорий и подходов, полученных из других научных дисциплин с более точным акцентом на прошлое. Академик Ю.Туленов и профессор И.Джабборов были убеждены, что «различные источники и предметы, отражающие исторические события прошлого, передаются из поколения в поколение, обеспечивая преемственность нашей истории и культуры». [18,7].

По мнению В.Бадмаева, историческая память, в отличие от истории, избирательна. Она, выделяя одни факты, предаёт забвению другие. Рассматривая проблему о соотношения истории и исторической памяти, он пишет: «...Историческая память характеризуется как устойчивая система представлений о прошлом, бытующих в общественном сознании. Ей свойственна не столько рациональная, сколько эмоциональная оценка прошлого» [2,79].

По этому поводу, Л.Репина подчеркивает особенно, что проводить четкую границу между понятиями историческое знание и историческая память нельзя, поскольку существенного разрыва между ними нет. «... Важнейшее различие между историей и памятью состоит в том, что историк может обнаружить то, чего нет в памяти, то, что касалось “незапамятных времен”, или просто забылось. Это – одна из главных функций исторического исследования» [12,435].

По мнению М.Соколовой, «изучение истории направлено на более объективное и точное отражение прошлого. Устная традиция передачи информации о прошлом наоборот, мифологична, характеризуется тем, что память сохраняет и “воспроизводит” сведения о прошлом на основе воображения, порожденного чувствами и ощущениями» [15,37] Это означает, что, в отличие от истории, то есть научной информации о прошлом, историческая память более уязвима и со временем становится политически и идеологически актуальной.

Следует отметить, что историческая память - это не просто канал передачи информации о прошлом, это очень важная часть процесса самопознания личности, социальной группы и общества в целом. Потому что воображение одушевленных пейзажей или образов исторического прошлого - это тип памяти, который имеет особое значение для формирования и объединения активных социальных групп сегодня. [5,24].

Согласно исследованиям психологов, грань между индивидуальными и коллективными представлениями в деятельности памяти человека почти размыта. Вслед за психологами, антропологами и социологами историки также начали более широко использовать концепцию коллективной памяти как средство «представления комплекса мифов, обычаев, верований и представлений общества». [5,22].

В связи с этим, о соотношении понятий «коллективная память» и «историческая память», Л.Репина пишет, что «коллективная память» часто интерпретируется как «общий опыт, который люди переживают вместе» (можно

говорить о памяти поколений) или групповая память. «Историческая память понимается как коллективная память (в той мере, в какой она вписывается в историческое сознание группы), или как социальная память (в той, в какой она вписывается в историческое сознание общества), или в целом – как совокупность донаучных, квазинаучных и вне научных знаний и массовых представлений социума об общем прошлом». [11,42].

Растущий интерес к прошлому в настоящем также зависит от функции моделирования исторической памяти. Простым примером этому можно рассмотреть события о том, что во многих бывших колониях или скажем в бывших советских республиках в календаре утвержден как праздник «День независимости». Или еще пример, исследования показывают, что важнейшим событием для современного узбекского народа в сохранении единства национального самопознания является также историческая память об Амуре Темуре и история Темуридов как период великой национальной государственности. Таких примеров много, которыми можно констатировать факт моделирования исторической памяти.

Восстановление памяти об известных восстаниях и даже о годах колониализма и период советской власти имеет как социальное, так и коллективное значение в возрождении памяти о ссыльных и казненных людях. Тогда становится ясно, что историческая память нужна прежде всего группам, чьи этнические, религиозные и культурные устремления подавлялись. В этом плане интерес к форме посещения памяти различных святынь и великих личностей, особенно святых мест, не зря и не случаен. Эти примеры не являются исключением в нашей повседневной жизни. В своей деятельности каждый педагог-историк встречается с ними на практике, однако они не всегда понимают, что концепция исторической памяти является основой теоретического понимания этих явлений.

На наш взгляд, прав немецкий историк и методист Й.Рольфес, который предполагает, что в последнее время дидактика истории вышла за рамки преподавания истории в школьной программе и теперь занимается проблемами общения с историей и ее восприятию. Он отмечает, что «Школьное образование стало при этом одной (хотя и важнейшей) формой исторического образования в целом. С некоторых пор внешкольная дидактика истории (постоянно употребляемое, но в высшей степени непривычное понятие) готовится к гигантской экспансии: история на телевидении, в музее, художественной литературе, прессе, туризме, системе свободного образования, в партиях и объединениях, в парламенте представляет существенный научный и практический интерес с точки зрения выработки целостного взгляда на ее предмет» [14,31].

Концепция Хальбвакса о «местах памяти» важна не только с точки зрения развития современной историографии, но и с педагогической точки зрения. Ведь,

посещение мнемонических мест и проведение связанных с ними церемоний - один из наиболее эффективных способов развития исторической памяти народа.

Еще одним фактором, повлиявшим на рост интереса к исторической памяти, стало появление в философии постмодернистского направления. «Постмодернизм отвергает необходимость уважительного подхода к наследию прошлого, истории, культуре, фольклору, литературе и искусству и считает, что свободный, непредвзятый и игривый подход к нему возможен и необходим». [21,111]. Идея о том, что нет постмодернистской реальной истории, а есть только образы прошлого, построенные на историографии как своего рода научном споре, повлияла на многих современных историков. Кстати, глубокое влияние постмодернизма на историков, подчеркивается и в работах известного французского историка Пьера Нора, проводившего исследования в области исторической памяти. В течение многих лет он руководил подготовкой многотомного издания «Места памяти» с участием известных французских историков. [6,12]. Это было что-то вроде списка официальных проявлений национальной памяти, созданного от имени Франции - памятников и святынь, исторических анналов, гражданских справок и учебников истории, государственных архивов и музеев.

В статье «О меморизации истории и историзации памяти» Ю.Хмелевская, рецензируя П.Нора, подчеркивает, что «Места памяти» не являются местами в узком, географическом смысле, они определяются как своеобразные точки пересечения, на которых складывается и концентрируется память общества. Их главная функция – сохранение коллективной памяти: «Местами памяти могут стать люди, события, предметы, здания, традиции, легенды, географические точки, которые окружены особой символической аурой. Их роль, прежде всего, символическая, т.е. напоминание о прошлом, наполняющее смыслом жизнь в настоящем... Большинство работ, включенных в изданную Нора антологию, посвящено выяснению, когда определенное место памяти получило свое символическое значение и каким образом оно изменялось с течением времени» [20,13].

Следует отметить, что и в Узбекистане в той или иной степени проводились научные исследования по изучению проблем формирования исторического сознания и исторической памяти. В них обобщены мнения о сущности содержания исторического сознания, его роли в деятельности личности и общества, в системе общественного, в том числе национального сознания, в формировании мировоззрения. В частности, одной из таких научных и научно-популярных брошюр является книга «Историческое сознание и историческая память в формировании мировоззрения молодежи» [10], в которой заслуживают высокой оценки глубокие аналитические выводы авторов. Но педагогические аспекты процесса формирования исторического сознания и исторической памяти в ней практически не изучались.

Какова роль устной истории в формировании исторической памяти?

Другим важным источником историографии для развития концепции исторической памяти были так называемые произведения устной истории, получившие широкое признание во второй половине двадцатого века, особенно в его последние двадцать лет. Традиционная историография отдает однозначный приоритет письменным историческим источникам, в которых уровень доверия к устным свидетельствам намного ниже.

При этом, как правило, они обращаются к ошибкам памяти, а иногда и к желанию хорошо осветить прошлое для себя. Однако под влиянием субъективной критики, которая показывает, что любой письменный текст (как и основной источник) также является интерпретацией. Особенность современной историографии привела к широкому использованию устных аргументов. Самый важный способ «взаимодействия» с прошлым в устной истории - это собирать, хранить и интерпретировать эти воспоминания. Соответственно, методы устной истории предполагают тесное междисциплинарное сотрудничество между собой, включая психологию, педагогику и социологию.

Устная история может служить важным аспектом педагогики исторической памяти. Немаловажным фактором в развитии устной истории был и есть отказ от прежних взглядов на историю, то есть истории «высокой» политики и растущий интерес к повседневной жизни. В связи с этим, Томпсон пишет об одном из преимуществ устной истории: «История приобретает новое измерение, как только в качестве «сырья» начинает использоваться жизненный опыт самых разных людей. Устная история дает нам источники, весьма напоминающие опубликованные автобиографии, но в гораздо более широком масштабе. Подавляющее большинство опубликованных автобиографий относится к узкой группе политических, социальных и интеллектуальных лидеров, и даже если историку повезет найти автобиографию, связанную с интересующим его конкретным местом, временем и социальной группой, в ней может почти или совсем не уделяться внимания изучаемой им проблеме. И напротив, специалисты по устной истории могут точно определить, кого им интервьюировать и о чем спрашивать. Интервью к тому же является методом выявления письменных источников и фотографий, которые невозможно обнаружить иным путем». [16,17-18].

Пример широкого использования устной истории можно наблюдать в немецких школах, где на уроках истории проводятся конкурсы работ школьников, которые позволяют восстановить трагическую память о войне, не только с использованием архивов, но и на основе сбора и анализа воспоминаний. Так, по этому поводу историк А.Борозняк справедливо отмечает: «Многочисленные конкурсные работы немецких школьников, повествующие о трагедии советских пленных и иностранных рабочих, находились, казалось бы, в зоне любительского историописания, вдали от генерального направления исторических изысканий.

Но они стали событием научного характера, и, в известной мере, вызовом, обращенным к университетскому и академическому сообществу» [3,195].

Таким образом, в современной науке теория исторической памяти развивается. Реализацию практического значения этой теории можно наблюдать в ряде существующих процессов социального воспитания в ходе обучения истории. Учитывая тезис о необходимости развития внешкольной дидактики, в концепции исторической памяти можно проследить основу для разработки музейной педагогики, педагогики мнемонических мест, устной истории, проектной технологии и других способов педагогической деятельности, остро востребованных сегодня в процессе обучения истории.

Заключение

Подводя итог, можно сказать, что благодаря пониманию истории человек развивает способность понимать жизнь и личность. Его национальная гордость побуждает его понять, что на самом деле восстановление первоначального исторического лица народа и нации является одной из неотложных задач сегодняшних поколений. И, тут, роль педагогических факторов и условий неопределима. Таким образом, можно сделать следующие выводы:

1. Одна из важных задач современной педагогики - научное обоснование того, что формирование и развитие сознания и памяти у человека, особенно в историческом контексте, должно осуществляться путем целенаправленного педагогического воздействия.

2. В соответствии с научной трактовкой как педагогический фактор историческое сознание и историческая память оказывают практическую и неопределимую помощь в понимании личности человека, соединяя прошлое и настоящее, настоящее и будущее.

3. Педагогические аспекты исторической памяти являются результатом социального опыта длительного совместного существования народов, поскольку историческая память человека впитывает в себя и перерабатывает в своих недрах социальный и духовный опыт своего и других народов.

Предложения

1. Следует отметить, что в Узбекистане не проводилось специальных исследований роли педагогических факторов в формировании исторического сознания и исторической памяти. В средствах массовой информации, на научно-практических конференциях тема освещалась фрагментарно и узко, в основном с позиций истории, частично с позиций философии и социологии. Педагогические аспекты проблемы требуют глубокого анализа.

2. Исходя из тезиса о необходимости развития внешкольной дидактики, мы считаем, что для укрепления исторического сознания и исторической памяти необходимо развивать музейную педагогику, педагогику мнемонических мест, устную историю, проектную технологию и другие методы педагогической деятельности.

Список цитируемых источников:

1. Барг М.А. Эпохи и идеи: становление историзма. М.: Мысль, 1987. – 348 с.
2. Бадмаев, В. Н. Ментальность и историческая память / В. Н. Бадмаев // Вестн. Калмыц. унта. 2012. Вып. 1 (13). С. 78–84
3. Борозняк А.И. Против забвения. Как немецкие школьники сохраняют память о трагедии советских пленных и остарбайтеров. М., 2006.
4. Дмитриева О. О., Историческая память и механизмы ее формирования: Анализ историографических концепций в отечественной науке вестник Челябинского государственного университета. 2015. № 6 (361). История. Вып. 63. С. 132–137.
5. История и память / Под ред. Л.П. Репиной. М., 2006.
6. Левада, Ю. А. Историческое сознание и научный метод / Ю. А. Левада // Философские проблемы исторической науки. М., 1984. С. 191–193
7. Леонтьева, О. Б. Историческая память и образы прошлого в российской культуре XIX – начала XX в. / О. Б. Леонтьева. Самара: Книга, 2011. 448 с.
8. Нора П. Франция-память. СПб., 1999.
9. Нора П. Всемирное торжество памяти // Неприкосновенный запас. 2005. № 2–3.
10. Рахмонов Р., Файзиев Ф. Ёшлар дунёкараши шаклланишида тарихий онг ва тарихий хотира: Тошкент. «Ўзбекистон» 2008.
11. Репина Л.П. Историческая память и современная историография // Новая и новейшая история. 2004. № 5.
12. Репина, Л. П. Историческая наука на рубеже XX–XXI вв. / Л. П. Репина. М.: Кругъ, 2011. 559 с.
13. Розанов В.В. Место христианства в истории // Религия и культура. Т. 1. М.: Правда, 1990. – С. 22-47.
14. Рольфес Й. Дидактика истории: история, понятие предмет // Преподавание истории в школе. 1999. № 7.
15. Соколова, М. В. Что такое историческая память / М. В. Соколова // Преподавание истории в школе. 2008. № 7. С. 37–44.
16. Томпсон П. Голос прошлого. Устная история. М., 2003.
17. Тощенко Ж.Т. Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния //Новая и новейшая история. – № 4, 2000 г.
18. Туленов Ж., Жабборов И. Тарихий онгни ривожлантириш — давр талаби. — Т.: Мехнат, 2000.
19. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память // Неприкосновенный запас. 2005. № 2–3.
20. Хмелевская Ю.Ю. О меморизации истории и историзации памяти // Век памяти, память века. Челябинск, 2004.
21. Қозокбой Йўлдош Постмодернизм: мохият, илдизлар ва белгилар. //Жаҳон адабиёти. – № 10, 2015.

Рецензент : Абдуллаева Барно Сайфутдиновна – доктор педагогических наук, профессор, проректор по научной работе Ташкентского государственного педагогического университета им. Низами.

УДК:94(575.2)

Чодолдоева Г. Ж.
Ж.Баласагын атындагы КУУ/
КНУ им. Ж.Баласагына
Choldoldoeva G.J.
J.Balasagyn KNU

Тенир-Тоо кыргыздарынын мал чарбачылыгы (XVIII-XIX кк)
Животноводство кыргызов Тенир-Тоо (XVIII-XIX вв)
Livestock breeding of the Tenir-Too kyrgyz (XVIII-XIX cc)

Аннотация: XVIII-XIX кылымдарда Теңир-Тоо кыргыздарынын башкы байлыгы жана турмуш-тиричилик жүргүзүүнүн негизги булагы төрт түлүк мал болгондуктан, мал-чарбачылыгы алардын турмуш-тиричилигинде негизги ролду ойногон. Теңир-Тоонун климаттык шартына жараша чарбасында кыргыз көчмөндөрү кой, эчки, бодо мал, топоз, жылкы, төө багышкан. Малдын саны феодалдын кыргыз коомунун социалдык структурасынын иерархиялык баскычындагы ордун, анын жакшы жайытка биринчилерден болуп көчүүсүн жана башка укуктарын аныктаган.

Жалпы алганда көчмөн малчылык экстенсивдүү, дыйканчылык аз өндүрүмдүү болгон. Теңир-Тоо кыргыздарынын коомдук турмушунда патриархалдык – уруулук мамилелер үстөмдүк кылган, алар мал чарбачылыгы менен кесиптенишип, чыгыш жагы- Чыгыш Түркстандан баштап, батыш тарабы Тогуз-Торо, Суусамыр өрөөндөрүнө чейинки географиялык мейкиндикте көчмөндүк-тиричилик жашоолорун өткөрүшкөн.

Аннотация: В статье рассматривается скотоводство кыргызов Тенир-Тоо в XVIII-XIX вв. Традиционно главным занятием кыргызов Тенир-Тоо являлось скотоводство. Однако его направления в зависимости от исторических условий менялись. В этот период основная часть всех пригодных для жизни территорий Тенир-Тоо использовалась в качестве пастбищ, главную сферу хозяйствования составляло животноводство. В соответствии с климатическими условиями Тенир-Тоо население содержало лошадей, коров, овец и коз, а атбашиицы на джайлоо Аксай и Арпа содержали и яков.

Каждый род круглогодично кочевал на определенных территориях, соблюдая принцип вертикального передвижения из низлежащих долин к высокогорным пастбищам и наоборот.

Abstract: XVIII-XIX centuries in Uruguay English vocabulary and is the main source of household grazing, cattle-breeding played a major role in their everyday life. Depending on the climatic conditions of the Tien Shan farm settlers, sheep, goats, cattle, buffaloes, horses, camels and kept him. Feudal society's social structure is hierarchical stage, the number of cattle, good pasture, identified as one of the first movement and other rights.

In general nomadic livestock-intensive, low-productivity agriculture. Threads in Uruguay dominated the public life of patriarchal and tribal relations, livestock farming, kesiptenişip east from East Turkistan, the west side of the thigh frosts, Suusamyр valleys in the geographic area enjoyed a nomadic community lives.

Урунттуу сөздөр: Теңир-Тоо, мал чарбачылыгы, көчмөн, жылкы, кыргыз коому

Ключевые слова: Теңир-Тоо, животноводство, кочевники, лошадь, кыргызское общество

Key words: Central Tenir-Too, livestock, nomadic, horse, the Kyrgyz society

Борбордук Теңир-Тоо кыргыздары географиялык шартына ылайык экстенсивдүү көчмөн мал чарбачылыгы менен оокат кылышкан. Кыргыздардын малчыларынын көчүү циклы илгертеден белгиленген тартипте даана ар бир урууга тиешелүү аймакка белгилүү маршрут менен көчүп жүргөн. Ар бир уруу өзүнө таандык болгон жайлоолоруна жана жеке конуштарына көчкөн. Андан ары улантып отурукташуу ар бир мезгилдин тоютуна жараша болгон. Көчмөн мал чарбачылыгы менен күн көргөн элдердин бир-бирден жалгыздап жашоосун элестетүү мүмкүн эмес. Айттырбай келген табигый жаратылыш кырсыктары менен бетме-бет өмүр сүргөн көчмөн малчылар өз ара жардамга, көмөк көрсөтүүгө ар дайым муктаж болушкан. Майдын аягы июндун башынан тартып сентябрга чейин вертикалдуу түрдө улам бийик өрөөнгө жайлоого көчкөндө уруу, урук, тукумдар, бир атанын балдары чакан айылдарга чачырап, конуштарына конушкан. Эгерде андай болбосо жоокерчилик заманда күнөөсүз элди жоодон, кыргындан сактап калуу кыйынга турмак. Теңир-Тоолуктар Аксай, Арпа, Орто-Сырт, Соң-Көл, Солтон-Сары, Кара-Кужур жайлоолорунда көчүп-конуп жашашкан.

Борбордук Теңир-Тоо кыргыздарынын башкы байлыгы жана турмуш-тиричилик жүргүзүүнүн негизги булагы төрт түлүк мал болгондуктан, мал-чарбачылыгы алардын турмуш-тиричилигинде негизги ролду ойногон, анын өнүгүшүнө көбүнчө Теңир-Тоонун жаратылыштык-климаттык шарты чоң таасир көрсөткөн, ошондуктан мындай жагдай көчүүнүн формасына дагы таасир эткен. Башка көчмөндөр сыяктуу эле Теңир-Тоолуктар негизинен горизонталдуу жана айрым учурларда вертикалдуу көчүүнү колдонушкан. Бул жөнүндө орус булактарында маалыматтар бар. Мисалы, “малын тоюттандыруу максатында, кыргыз бир жерден экинчи жерге көчүп жүрөт. Жайкысын кышындагыга караганда бийик жерге жетишет. Кыргыз тоютту коруп пайдалануунун тартиби боюнча бүтүндөй системаны ойлоп тапкан, экономикалык же болбосо жайытты сарамжалдуу пайдалануудан баштап, метеорологиялык же, кардын түшүүсүнөн, ашуулардын жабылышына чейин мөөнөттөрдү эске алган”, [8.110-б]-деп жазган А.Снесарев.

XIX кк. ортосунда Кыргызстандын жарактуу жеринин негизги бөлүгү жайыт үчүн пайдаланылгандыктан, мал багуу чарбачылыктын негизги бөлүгү болуп эсептелген. Малчылар жайкысын бийик ак кар, көк муздун астына чейин жетишсе, кышында шамалдан калка кокту-колоттордо жана өзөн бойлорунда кыштаган. Теңир-Тоонун климаттык шартына жараша чарбасында жылкы, уй, кой-эчки, ал эми Ат-Башылыктар Аксай, Арпа жайлоолорунда топоз да багышкан. Башка жандыктардан айырмаланып топоз эч кандай колго багууга жана ага тоют камдоого муктаж болгон эмес.

Теңир-Тоолук көчмөндөрдүн мал чарбачылыгында кой өстүрүү эң маанилүү ролду ойнойт. Мындай көрүнүш мурунку табигый чарбасынан азыркы базар катнашы

боюнча деле байкалат. Көчмөндөргө эң керектүү нерселердин баарын негизинен кой чарбасы берген: койдун этинен жана майынан тамак жасашса, жүнүнөн боз үйдө керектелген кийиз буюмдарын жана кийим жасашчу, териси идиш-аяк жасоого керектелген. Койду жылына эки жолу кыркышчу. Жазында кыркылган жүндү даакы деп атаган, сапаты күзүндө кыркылган жүндөн начарыраак болгон. Кыргыздын байлыгы жана анын коомдогу орду малынын көптүгү менен ченелген. Канчалык кою көбүрөөк болсо, ошончо көп пайда табышчу. Жылкы саны жагынан койго жетпесе да чарбачылыкта өзгөчө орунда турган. Аны унаа катары пайдаланышкан, аскердик иштерде минишип, сүтүн, кымызын ичип, этин жешип, жылкыга абдан маани беришкен. К.И.Петров Мирза Хайдардын кол жазмаларына таянып Теңир-Тоо кыргыздарынын жылкыны жакшы көрүп багышаарын жана аны чоң-чоң майрам, салтанаттарда жылкыны баш байге катары берилээрин айткан [7.79-б]. Ошондой эле Ф.В.Поярков: “кыргыздар мыкты аргымактарды күтсө да, малдарын, анын ичинде кышында жылкыларын жуттун жана жырткыч жаныбарлардын кесепетинен жоготуп алышат”-деп жазган [1.6-б]. Ушундай эле маалыматты биз А.Рязановдун Казакстан Республикасынын сейрек кол жазмалар фондусунда сакталган “История и быт казак-кыргызского народа” деген очеркинде кезиктиребиз. Ал минтип жазган: “кыргыздар жайы-кышы көчүп жүрүшөт, ал эми жылкыны абдан баалап, жайында кымызды мыкты суусундук катары ичишет” [2.2-б]. 1820-1821-жж. кыргыз жери аркылуу Кытайга келген Е.Тимковский: “кыргыздар, кытайча айтканда буруттар, Чыгыш Түркстандын батышында жашаган көчмөн эл болот экен. Негизги тамагы катары эт жешип, вино ордуна кымыз ичишет”,- деп белгилеген [9.52-б]. Чындыгында тоо арасында жана бийик тоолуу өрөөндөрдө көчмөндөрдүн турмушунда жылкысыз жашоо кыйын болгон. Ошентип, кыргызды жылкысыз элестетүү мүмкүн эместигин көптөгөн европа саякатчылары белгилеп жазып келишкен.

Жогорудагы биз белгилеген орус саякатчыларынын маалыматтарынын айырмаланып, кыргыз тилин жана жергиликтүү элдин турмуш-тиричилигин жакшы билген аскер адамы Г.С.Загряжскийдин кыргыз байларынын жашоо турмушу географиялык факторго түздөн-түз көз каранды болорун мындай деп белгилейт: “кыргыздардын байгерчиликте, жакшы жашоосу малдын санынан көз каранды... Көп малы болсо, алардын курсактары ток жана оорушпаса – анда кыргыз бай жана бактылуу. Эгерде малды жут жана оору каптаса – анда кожоюндун кайгысы жана шору. Кыргыздын малга көз карандылыгын сүйлөгөн сөзүнөн эле билип койсо болот. Себеби, алгач эле жолуккан адам менен “мал-жан аманбы” деп амандашат” [10.2-б].

Күнүмдүк-чарбалык кыргыздардын турмушу үчүн алардын тиричилигинде төрт түлүктүн башында турган төө дагы эң керектүү мал болуп эсептелген. Төө көчмөн чарбачылыкта жүк артуу боюнча жылкы, эшек жана топоздон да күчтүү жана башка сапаттары жагынан алардан жогору турган.

Бул мезгил жоокерчилик заман болгондуктан кыргыздар малын жайытка баккан, жана бир жерде отурукташкан эмес. Бул мезгилде кыргыз урууларынын жана коңшу элдердин өз-ара ынтымагы бекем болбой, жайыт талашуу, биринин жылкысына бири “тийип кетүү” сыяктуу чыр-чатактар мезгил-мезгили менен болуп турган. Ошол себептен малды күнү-түнү кезек менен жылкычылар кайтарып жүрүшкөн. Элдин сыртынан кароолдоп кайтарып жүргөн баатырлар болгон. Аларды “чалгынчы” дешчү. Кыргыздардын феодалдарынын ээлеген жерлери, жайыттары Чүй, Талас, Нарын өрөөнү, Ысык-Көл ойдуңу жана Соң-Көл, Суусамыр, Аксай, Арпа сыяктуу жайлоолору болгон.

XIX кк. биринчи жарымында Теңир-Тоо кыргыз урууларынын чарбаларынын башкы тармагы көчмөн жана жарым көчмөн малчылык болгон. Бул мезгилде кыргыз чарбасында дыйканчылыктын ролу мурдагыга караганда кыйла олуттуу болгон. Дыйканчылык – жайында таруу, конокту буурусунга өгүздү кошуп айдачу. Аны кош деп аташкан. Кошту урук-урук болуп, калпакка, табакка, баштыкка ченеп себишчү. Эгин айдаган жерге мал, айыл турчу эмес [4. 261-б].

Кыргыз тарыхнаамасында эгемендик мезгилине чейин көптөгөн окумуштуулар кыргыздардын экономикалык турмушунда көчмөн жана жарым көчмөндүк турмушта жашашкан деген көз карашты карманып келишкен. Бирок, кыргыздар эзелтен эле Орто Азия жана Чыгыш Түркстандын отурукташкан дыйкан калкы менен аралашып, дыйканчылыктын жана ирригациянын ар кандай жолдорун үйрөнүп, көчмөндөрдүн айрым бөлүктөрү отурукташкан турмушка өтүп дыйканчылык кылып келген. Жалпы алганда көчмөн малчылык экстенсивдүү, дыйканчылык аз өндүрүмдүү болгон. Кыргыз айылдарында патриархалдык-феодалдык мамилелер өкүм сүргөн, тагыраак айтканда феодалдык өндүрүш ыкмасы аныктоочу күч болуп, анда патриархалдык-уруулук түзүлүш олуттуу роль ойногон.

50-жылдарда окумуштуу тарыхчылар Орто Азия жана Казакстандын көчмөндөрүнүн жашоосунун социалдык маңызы жана коому кандай түзүлүштө болгон деген проблеманы чечүү үчүн 1954-жылы Ташкентте өткөн кеңейтилген илимий сессияны өткөрүшкөн. Сессиянын жүрүшүндө 5 маселе каралган. Алар: Орто Азия жана Казакстандын көчмөн элдеринин патриархалдык-феодалдык мамилелеринин маңызы жөнүндө; Орто Азия жана Казакстандагы 1916-жылдагы көтөрүлүштүн мүнөзү жөнүндө маселелер эле.

Биринчи маселе боюнча негизги баяндама “О сущности патриархально-феодалных отношений у кочевых народов Средней Азии и Казахстана” деп аталып, аны Л.П.Потапов жасаган. Ал өз баяндамасында Орто Азия жана Казакстандын көчмөндөрүнүн экономикалык-саясий турмушу патриархалдык-уруучулдук мүнөздө болуп, алардын негизги байлыгы мал чарба болгондуктан, чарбасы жерге тыгыз байланыштуу экендигин далилдеген [12.21-б]. Л.П.Потаповдун бул концепциясы советтик кыргыз историографиясында кайра куруу жылдарына чейин өкүм сүрдү.

Изилдөөчүлөрдүн ичинен С. И. Ильясов [11.43-49-бб] көчмөн малчылыктын шартында жер менен малдын ролу бирдей болгон деген концепцияны айтып чыккан. Биздин пикирибизде, окумуштуу Л.П.Потаповдун негизги байлыгы мал болгондуктан, алардын чарбасында жайыт жерлер чечүүчү мааниге ээ болгон деген көз карашын туура деп эсептейбиз. Кыргыздардын коомдук жана өндүрүштүк мамилелеринин өзгөчөлүгү дал мына ушунда болгон.

Кыргыз көчмөндөрү тоолуу жердин географиялык шартына, жыл бою жайыт отуна көнгөн кой, эчки, бодо мал, топоз, жылкы, төө багышкан. Мында жылкыдан, башка малдан бир нече эселеп көп болгон кой биринчи орунда турган. Бирок мааниси жагынан баары бир жылкы артыкчылык кылган: ал күч-унаа катары пайдаланылган, эти желген, сүтүнөн кымыз жасалган, жал-куйругунан аркан эшилген, терисинен да ар кандай буюмдар жасалган. Малдын саны феодалдын кыргыз коомунун социалдык структурасынын иерархиялык баскычындагы ордун, анын жакшы жайытка биринчилерден болуп көчүүсүн жана башка укуктарын аныктаган. С.М.Абрамзондун эмгегине таянсак кыргыздардын негизги иши көп кылымдарды карытып, экстенсивдүү

мүнөзгө ээ көчмөн жана жарым көчмөн мал чарбачылыгы болуп эсептелип, көчмөн жана жарым көчмөндүк турмушта жашашкан. Тарыхый шартка болгон көз карандылыкка жараша мал күтүүнүн багыты өзгөрүлүп тургандыгын көрүүгө болот. Уруулар аралык араздашуулар, касташып-жоолашуулар мезгилинде, сырткы душмандардын басып алуучулук коркунучтары маалында майда жандыктарга жана төөлөргө караганда негизги көңүл жылкы өстүрүүгө бурулгандыгын жазган [3.83-б]. Кыргыздардын уюмдашуусунун негизги формасы жайыт-көчмөндүк жамаат болуп, анын чордонун айыл түзгөн. Жамаат нагыз таптык мүнөздө болгон. Анын тургундары жыл мезгилине жараша белгилүү бир аймакта көчүп-конуп жүрүшкөн. Көчмөн айыл жамааты кыргыздардын социалдык-экономикалык жана рухий турмушунун бардык тараптарын чагылдырган. Патриархалдык чоң үй-бүлөлөр өз алдынча чарбалык уюткуну иш жүзүндө жамаатты түзгөн. Кыргыздарда жерди жеке жана жамааттык ээлөө жарыш өнүгүп, бирин бири толуктаган. Кыргызстандын түштүгүндө жерге мамлекеттик (амляк), жеке менчиктик (мүлк) жана жамааттык (замини жамаат) менчик системасы калыптанган. Бардык кыргыз жайыттары ири уруу бирикмелерине бекитилип берилген. Көптөгөн кыргыздардын көчмөн феодалдары уруу башчылары хан буйругу менен эсептешпей иш жүзүндө жер ээлери катары чыгышкан. Кыргызстандын түштүгүндө жерге менчиктигинин формалары сакталган. Кыргыздардын тиричилиги менен көчмөн турмуш өзгөчөлүгү алардын соодасатыгынын мүнөзүн аныктаган. Натуралай алмашуу кеңири тараган. Соода-сатык жүргүзүүдө кыргыздар көбүнчө кокон, бухара теңгелерин, ошондой эле күмүш жамбыларды колдонушкан. Кыргыздардын өз акчалары болгон эмес. Кыргыз айыл-конуштарындагы соода кокондук жана кашкарлык соодагерлердин колунда болгон. Кокондон кездеме, бут кийим, кийим-кечек, Кашкардан-бөз, мата, чыт кездемелер, жемиш кактары алынып келинген. Кыргыздар аларды малга айырбашташкан. Эркектер темир усталык, зергерчилик кылышкан, жыгач, тери, металл иштетишкен. Темир усталар жана зергерлер ат жабдыктарын, бычактарды, кемер курларды, кутуларды чоң чеберчилик менен жасашкан. Сөйкө, шакек, билериктерди чегип кооздошкон. Күмүштөн чегилген буюмдар эң кооз болгон. Кыскасы, кыргыздардын колдонмо-жасалга өнөрү жогорку деңгээлге жеткен. Кыргыз аялдары кийиз басышкан, шырдак шырышкан, кездеме токушкан, тери ийлешкен, боз үйдүн ички жасалгаларын жасашкан, ошондой эле чий токушкан, кийим-кечек тигишкен, сайма сайышкан. Кыргыз боз үйү, тургун жайлары улам өркүндөй берген. Кокондук бийлик тушунда отурукташкан көчмөндөр кыштактарда жашашкан, чыңдоо-чен системалары пайда болгон. Ата-тектүү бийлердин, байлардын жана баатырлардын күмбөздөрү тургузула баштайт. Мечиттер, медреселер курулган. Кыргыздардын тамак-ашында сүт (айран, жуурат, сүзмө, курут, сары май, эжигей, кымыс) жана эт (беш бармак), казы-карта, чучук азыктары басымдуулук кылган. Кыргыздар арпадан, буудайдан талкан жасашкан, көжө бышырып, нан жабышкан. Эркектердин жана аялдардын кийим-кечектери эң ар түрдүү болгон. Эркектер менен аялдардын ар кандай асемдик буюмдары болгон. Кыргыз келин-кыздары сөйкө, шакек, билерик, шуру-мончок салынышкан.

Жыйынтыктап айтканда, Борбордук Теңир-Тоо кыргыздарынын биз изилдеп жаткан мезгилдеги социалдык-саясий тарыхына көңүл буруп, талдасак жалпы кыргыз элинин тарыхый өнүгүшүндөй эле жалпы көчмөн элдер сыяктуу коомдук-экономикалык түзүлүштүн окшоштугу менен белгиленет.

Башка көчмөн элдер сыяктуу эле Борбордук Теңир-Тоо кыргыздарынын коомдук турмушунда патриархалдык – уруулук мамилелер үстөмдүк кылган. Кыргыз эли “оң”, “сол” канаттардан жана ичкиликтерден туруп, көптөгөн урууларга, уруктарга, тукумдарга, бир атанын балдарына бөлүнүшкөн. Мындай агайын-туугандык байланыштар Борбордук Теңир-Тоолук кыргыздарга да мүнөздүү болгон. Мында XIX кылымдын биринчи жарымында ошол үч топко таандык урук-уруулардын көпчүлүгүнүн өкүлдөрү жашашкан [5.15-б].

Ошентип, Борбордук Теңир-Тоо кыргыздарынын социалдык-саясий структурасын изилдөөнүн натыйжасында, төмөнкүдөй жыйынтыкка келүүгө болот.

Аталган мезгилдеги элдин жалпы саны жөнүндөгү маалыматтарга келе турган болсок, профессор Д.Б.Сапаралиев далилдегендей кыргыздардын жалпы саны 350-450 миң адамга жеткен [13. 64-65-бб].

Теңир-Тоолуктар мал чарбачылыгы менен кесиптенишип, чыгыш жагы- Чыгыш Түркстандан баштап, батыш тарабы Тогуз-Торо, Суусамыр өрөөндөрүнө чейинки географиялык мейкиндикте көчмөндүк-тиричилик жашоолорун өткөрүшкөн.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Каз.Респ.Улут.Китепканасынын сейрек кжф, инвентарь Инв.№364. вкл. лист 256952. Поярков Ф.В. О каракиргизах, или дикокаменных киргизах, кочующих киргизах, кочующих по отрогам Александровских, Тянь-Шанских и Алатауских гор.
2. Каз.Респ.Улут.Китепканасынын сейрек кжф, инвентарь Инв.№75. А.Рязанов. История и быт казак-киргизского народа (очерки).
3. Абрамзон, С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи / С.М.Абрамзон. –Фрунзе: “Кыргызстан”, 1990. – 480 с.
4. Аттокуров, С.А. Кыргыздар XIX кылымда /С.А.Аттокуров. –Бишкек: [б.и.], 2003. -306 б
5. Джемгерчинов, Б. Присоединение Киргизии к России / Б.Джемгерчинов. -М.: Изд. соцэлит, 1959. – 435 с.
6. Джемгерчинов, Б. Киргизы в эпоху Ормон-хана (Из истории феодально-родовых войн киргизов XIX в.) / Б.Джемгерчинов. –Бишкек: АЛЛ Пресс, 1998. – 62 с.
7. Петров, К.И. Очерки феодальных отношений у киргизов в XV-XVIII вв. / К.И.Петров. - Фрунзе: Изд. АН Кирг.ССР, 1961. – 175 с.
8. Снесарев, А. Северо-индийский театр: военно-географическое описание/ А.Снесарев. –Ташкент: [б.и.], 1903. -Ч.1. -110с.
9. Усенбаев, К.У. Общественно-экономические отношения киргизов в период господства Кокандского ханства (XIX век – до присоединения Киргизии к России) / К.Усенбаев. - Фрунзе: Изд. АН. Кирг. ССР, 1961. -165 с.
10. Загряжский, Г.С. Юридический обычай киргиз о различных состояниях и правах им присвоенных/ Г.С.Загряжский // Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник. - СПб., 1876. - Вып. IV. – С.154- 167.
11. Ильясов, С.И. О сущности патриархально-феодальных отношений у кочевых народов Киргизии / С.И.Ильясов // Материалы объединенной научной сессии,

-
-
- посвященной истории Средней Азии и Казахстана в дооктябрьский период. – Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1955- С.43-49.
12. Потапов, Л.П. О сущности патриархально-феодальных отношений кочевых народов Средней Азии и Казахстана/ Л.П.Потапов // Материалы объединенной научной сессии, посвященной истории Средней Азии и Казахстана в дооктябрьский период. – Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1955- С.21- 26.
13. Сапаралиев, Д.Б. Некоторые сведения о численности кыргызов в XVIII в./ Д.Сапаралиев //Молодые обществоведы 60-летнему юбилею Советского Кыргызстана

Рецензент: Зайниев Р.А. – тарых илимдеринин кандидаты, И.Арабаев атындагы КМУнун доценти.

Общественные науки
Журналистика

УДК 070 :574

Джумагазиева Н. К., Алымбекова М. Т.,
Ж.Баласагын атындагы КУУ/
КНУим Ж.Баласагына
Dzhumagazieva N. K., Alymbekova M. T.
J.Balasagyn KNU

Жанровое и стилистическое своеобразие экологической публицистики
Кыргызстана
Кыргызстандын экологиялык публицистикасынын жанрдык жана
стилистикалык өзгөчөлүктөрү
Genre and stylistic uniqueness of environmental journalism in Kyrgyzstan

Аннотация: В статье рассматриваются особенности жанров экологической публицистики в аспекте глобальной проблематики осмысления взаимодействия человека и природы. В современный период развития мультимедийных технологий и конвергентной журналистики жанр публицистики переживают времена «перезагрузки», поэтому актуальным представляется определение жанрового своеобразия и дальнейшего воплощения в публицистических материалах такой важной темы, как экология.

Аннотация: Макалада жаратылыш менен адамзаттын мамилеси глобалдык проблема катарында экологиялык публицистика жанрдагы өзгөчөлүктөрү каралган. Мультимедиялык технологиялар өнүккөн жана конвергенттик журналистиканын заманбап доорунда публицистика жанры өткөөл учурду башынан кечирип жатат. Ошондуктан жанрдын багытын аныктоо жана анын экология өңдүү маанилүү публицистикалык материалдарда жарык көрүүсү актуалдуу.

Abstract: The article deals with the peculiarities of the genres of environmental journalism in the aspect of global problems of comprehension of the interaction between man and nature. In the modern period of development of multimedia technologies and convergent journalism genre journalism are experiencing a time of "reloading", so it seems relevant to determine the genre identity and further implementation in the journalistic materials of such an important topic as ecology.

Ключевые слова: экология; публицистика; жанр; инвайронментальная журналистика

Урунттуу сөздөр: экология; публицистика; жанр; инвайронменталдык журналистика

Keywords: ecology; journalism genres; environmental journalism

Инвайронментализм (англ. *environmentalism* от *environment* — окружающая среда, природа), — социальное экологическое движение, распространившееся в XX

веке в европейских странах, направленное на усиление мер по защите окружающей среды.

Экологическая журналистика как отдельное направление начала формироваться в 1960-х – 1970-х годах XX века. Развитие экологической журналистики происходило параллельно с движением за охрану природы, которое приобрело мультикультурный характер. Информация об этом движении была воплощена в статье «Безмолвная весна» Рэйчел Карсон в 1962 году [1]. В 1960-х и 1970-х годах на политической арене преобладали различные природоохранные организации, которые повышали осведомленность общественности в отношении того, что считается «экологическим кризисом». Деятельность этих организаций была направлена на совершенствование экологической политики, для чего привлекались средства массовой информации. С этого времени, т.е. с конца 70-х гг. прошлого столетия СМИ стали планомерно влиять на интерес общественности к экологическим проблемам. В основном это касалось информирования о загрязнении окружающей среды, несоблюдении правил утилизации промышленных отходов и т.д.

Однако в современный период становится очевидным, что стандартные журналистские подходы к экологической проблематике уже недостаточны; сейчас актуализируется подлинно публицистический подход к глобальной проблеме сохранения экологического баланса. И в этом отношении публицистика способна сформировать новые смыслы и новое понимание обществом важности восстановления гармонии в отношениях «человек - природа». В данную проблематику включен целый ряд проблем - общественно-политических, социально-экономических, нравственно-психологических, правовых и др., - которые позволяют экологии быть предметом рассмотрения в самых разных исследованиях.

В существующих условиях решение экологических проблем связано не только с материальной базой, но и с реформированием старого экологического мышления, которое ограничивалось обычной констатацией фактов, без глубинного анализа причин и последствий. Как известно, именно публицистика, будучи аналитическим жанром, способна отражать действительность во всем многообразии подходов и решений. Кроме того, сегодня для всех государств мира актуальна модернизация т.н. "экологического сознания", основным концептом которого становится новое понимание взаимодействия человека и окружающей среды. Более того - в наступившей "новой реальности", которую породила пандемия коронавируса, ученые уже говорят о "переоценке ценностей", пересмотру отношения человека к природе [2]. Актуальным становится инновационный взгляд публицистики на существующие экологические проблемы, как проблемы, политической и общественной, в определенной степени даже идеологической. Поэтому журналистам и публицистам необходимо транслировать в общество идеи, направленные на деятельное преобразование

устаревших взглядов на экологию в современную «инвайронментальную парадигму». В этой связи модернизация жанровой структуры публикаций об экологии приобретает важное концептуальное и практическое значение.

Запрос на экологическую публицистику и журналистику актуализировался в конце XX века, когда мир стали сотрясать техногенные катастрофы. Человечество задумалось о том, что жизнь на планете может прекратиться в любой момент и необходимо предпринять соответствующие усилия, чтобы не допустить этого. Основная задача продвижения знаний об экологии была возложена на средства массовой информации. Однако проблематика жанров экологической публицистики отдельно не рассматривалась ни в одном значимом исследовании. Так, известный исследователь жанров СМИ А.А. Тертычный [3] рассматривает жанры публицистики только по предмету и способу отражения темы; современный исследователь А.В. Колесниченко сосредотачивает внимание только на технологиях создания текста в разных жанрах [4]. Что касается непосредственной связи темы экологии и СМИ, то исследователей в основном интересует тематика экологического менеджмента и public relations [5], [6], [7].

Совершенно очевидно, что вопрос о том, как выполняет ответственную задачу трансляции экологического дискурса современная публицистика, каковы ее достижения и нерешенные проблемы, чрезвычайно актуален. Экологические проблемы сегодня являются не только проблемами окружающей среды. По своему содержанию и происхождению - это общественные проблемы. Поэтому понимание экологических вопросов и их решение зависит от изученности экологического сознания того или иного общества. в свете современных экологических преобразований в мире, Кыргызстан не может оставаться безучастным к этой проблеме, и поэтому инвайронментальные идеи объективно способны ускорить процесс формирования подлинно экологического сознания, а также развить основные принципы экологической активности и ответственности у граждан республики, особенно у молодого поколения.

Публицистику определяют, как род произведений, посвященных актуальным вопросам и явлениям текущей жизни общества и содержащих фактические данные о различных ее сторонах, оценки с точки зрения социального идеала автора. Публицистика содействует формированию общественного мнения, взгляда.

Создание публицистического материала происходит в три этапа: формирование замысла, изучение объекта и изложение материала. Между ними нет четких границ, и элементы одного этапа творчества присутствуют в другом. основополагающими в каждом из трех этапов процесса являются общеметодологические принципы типизации и индивидуализации.

Круг работ, посвященных принципам типизации, довольно широк. Однако в них недостаточно выявляется значение социологического, психологического и художественного факторов в процессе типизации. По сути рассматривается

только один признак: документальность, отличающая художественно-публицистическую типизацию от художественной. Мало обращается внимания на разработку тезиса о социальном типе, о принадлежности человека к определенной социальной группе. Практически отсутствуют труды, раскрывающие специфику создания национальных типов. Именно поэтому сейчас острее ощущается потребность в исследованиях, которые бы в определенной степени пытались подойти к разрешению этих вопросов.

Различают три закона типизации: 1) создание типических характеров (отражение в типе концепции личности, ее социальных устремлений); 2) анализ типических обстоятельств (реальных, политических, экономических отношений, противоречий, конфликтов); 3) правдоподобность описаний обстоятельств жизни, быта, экономических и правовых отношений (фактор объективности обстоятельств и субъективизма изображения). В настоящее время под типическим понимается не то, что наиболее часто встречается, а то, что с наибольшей полнотой воплощает явление, образ. Это положение распространяется и на публицистику.

Поворотным этапом в решении этого вопроса явились программные выступления в середине XX века русских писателей Леонида Леонова («О природе начистоту» [8] и Сергея Залыгина («Литература и природа») [9], содержащие глубокий анализ связей литературы, публицистики и природы, намечающие важнейшие тенденции экологической темы. Общение с природой исследует и объясняет многочисленные уровни повседневного общения, которые объединяются, чтобы сформировать наше восприятие мира природы, рассматривает все уровни коммуникации: от общения на индивидуальном уровне до сообщений, генерируемых социальными институтами, включая политические и регулирующие органы, средства массовой информации и образовательные организации. Речь идет о понимании культурного контекста взаимодействия человека и природы, а этот контекст может обеспечить только публицистика. Таким образом, экологическое сознание задает вектор понимания проблемной ситуации и определяет совокупность взглядов на инвайронментальные проблемы и способы их решения. Экологическое сознание можно рассматривать как одну из форм общественного сознания, которое отражает систему представлений людей о возможных формах взаимоотношений и связанных с ними взаимосвязях между обществом и окружающей средой. На основе отмеченного выше изучение проблемы исследования должно рассматриваться сквозь призму особенностей экологического сознания кыргызского народа.

Художественное изображение экологической ситуации по существу есть передача реального взаимоотношения между человеком и природой, порожденные специфической социальной практикой и духовной деятельностью общества. Сущность этих проблем может быть раскрыта наиболее полно только в контексте человеческого бытия в новом геополитическом и

социоэкологическом пространстве. Познание всех аспектов экологических проблем в ее разновидностях реализуется на обыденно-эмпирическом, жизненно-практическом, теоретическом и на художественно-творческом уровнях. Проблема единства человека и природы всегда была не только познавательной, но несла в себе определенное социально-историческое содержание, которое передавалось через мифологию, религиозные представления, науку, искусство, литературно-художественную мысль.

Здесь уместно вспомнить слова Ч. Айтматова: "Когда речь идет о писательском художественном творчестве, то имеется ввиду, прежде всего умение, вернее сказать, мастерство изображать жизнь, дела и судьбы таким образом, что это становится предметом раздумий и душевных переживаний читателя. Мы часто описываем природу знакомыми образами, просто любим ее. Но как бы прекрасно это не было сделано, мы просто тиражируем красивые картинки, если описание не подчиняется главной мысли, не выражает неповторимое, индивидуальное состояние». [10, с. 68].

Жизненные ситуации должны сохранять достоверность конкретного наблюдения и одновременно отражать черты всеобщего. В основе изображения обстоятельств в публицистике преобладает социальный взгляд, но социальность переплетается с конкретной действительностью, с художественной образностью. Номадические и кочевые традиции кыргызского народа обусловили специфическое взаимодействие человека и природы не только в экологическом, но в историческом, философском, нравственно – психологическом сознании. Можно даже говорить о своеобразной «экоментальности» [11] кыргызского народа, которая на протяжении веков обеспечивала гармоничное сосуществование мира природы и человека, и которое сегодня неотвратимо разрушается.

Отметим, что синтез образа, обстоятельств и ситуаций является характерной особенностью публицистической типизации. Способы типизации при создании типического художественного образа предполагают отбор наиболее выразительных, замечательных, интересных для воспроизводимой общественной среды отдельных характеров и явлений.

В данном случае публицистика и литература родственны. Публицист создает яркие характеры, но писатель путем воплощения отдельного типического характера как основы образа обогащает его материалами дополнительных наблюдений, создавая собирательный тип.

Публицист ограничен рамками документальности. Поэтому наиболее распространенный способ типизации в публицистике – создание положительного образа на основе правдивой передачи мыслей, поступков и действий реального, взятого из жизни человека.

Для публицистов Кыргызстана характерен способ типизации, предполагающий отображение в очерке образа, концентрирующего в себе

определенный тип личности. Это определяет обращение к такому жанру, как типологический очерк. В произведениях кыргызских авторов проблема единства человека и природы не является только познавательной, а несет в себе определенное социально-историческое содержание, которое передается через мифологию, философские, религиозные представления, и др.

Своеобразие публицистики Кыргызстана в том, что кыргызские писатели, опираясь на эстетические традиции народного фольклора, традиции восточных литератур, достижения русской литературы, отразили в своих произведениях, их жанровой палитре, прежде всего изменяющееся содержание национальной жизни. Главным для представителей номадической культуры всегда было взаимодействие человека и природы, понимание взаимосвязей стихий и судеб. «Стремление произведений к психо-философской глубине позволило публицистам превратить богатейший арсенал художественного слова в художественный инструментарий, создали новые стили изображения. Несомненно, эти задачи присущи каждому писателю. Например, Ч. Айтматов, К. Акматов, О. Даникеев и многие другие со своими особенностями и на разном уровне» [12].

На основании рассмотренных примеров автор предлагает модернизировать дефиницию жанров экологической публицистики: «Жанр экологической публицистики - форма проблемной и философской интерпретации взаимодействия человека и природы, направленная на социокультурное и нравственное воплощение нового экологического сознания общества". Данное исследование предоставляет возможность обучать будущих журналистов составлению текстов и лонгридов с учетом специфики жанров экологической публицистики, что позволит конкретно отображать проблемные моменты защиты окружающей среды и практическую деятельность государств мира по сохранению природного баланса.

Список цитируемых источников:

1. Alastair Carthew, Paul Linnarz Environmental journalism in Asia-Pacific. Singapore Konrad-Adenauer-Stiftung, Media Programme Asia, 2012
2. Изменит ли человечество отношение к природе и потреблению после эпидемии? Available at: <http://www.rfi.fr/ru>
3. Тертычный А.А. Жанры периодической печати. Уч. пособие. – М., 20004
4. Колесниченко А.В. Настольная книга журналиста. - М., Аспект-Пресс, 2013
5. Milton, K. Environmentalism and cultural theory: exploring the role of anthropology in environmental discourse. New York: 1999.
6. Фридман Ш., Фридман К. Пособие по экологической журналистике. Бангкок: 1998.

-
-
7. Глазачев, С. Н. Экологическая культура: сущность, содержание, технологии формирования. М., 2004.
 8. Литературная газета, 1979, 26 сентября
 9. Правда, 1980, 10 марта
 10. Айтматов, Ч. В соавторстве с землей и водой. – Фрунзе., 1978
 11. Жумагулов М.Ж., Акматова, Н.С. Особенности развития экологического сознания в условиях современного Кыргызстана Available at: <https://articlekz.com/article/7918>
 12. Укубаева, Л. Кыргыз көркөм сөз өнөрүнүн маселери: Илимий макалалар. – Бишкек.: «Турар», - 2019
 13. Токомбаев, А. Мы были солдатами М., Молодая гвардия, 1974
 14. Акматов, К. Время земное. Роман. М., Сов. писатель. 1982

Рецензент: Абдыкеримова, Ж.Т. - кандидат политических наук, доцент БГУ им. К.Карасаева.

УДК 070.1

Жапаркулова А.Ж.
Ж. Баласагын атындагы КУУ/
КНУ им.Ж.Баласагына
Japarkulova A.J.
J.Balasagyn KNU

Басма сөз беттеринде социалдык көйгөйлөрдүн чагылдырылышы
Освещение социальных проблем в прессе
Social coverage in the press

Аннотация: Бул макалада учурда, жалгыз гана Кыргызстанда эле эмес, дүйнө жүзүндөгү бүткүл өлкөлөрдө массалык маалымат каражаттарынын ролу өзгөрбөстөн тескерисинче көп артыкчылыктарга ээ болгондугу көрсөтүлдү. Мындан тышкары маалымат каражаттарынын жардамы менен дүйнө эли, коомдо болуп жаткан маалыматтар жана анын ичинде социалдык темадагы орчундуу материалдар кабардар болуп келишкендиги берилди.

Аннотация: В этой статье показано, что сегодня не только в Кыргызстане, но и во всех странах мира роль СМИ не изменилась, и имеет множество преимуществ. Кроме того, с помощью СМИ люди всего мира узнают о том, что происходит в обществе, включая важные материалы по социальным вопросам.

Annotation: This article shows that today, not only in Kyrgyzstan, but in all countries of the world, the role of the media has not changed, but has many advantages. In addition, with the help of the media, the people of the world became aware of what is happening in society, including important materials on social issues.

Урунттуу сөздөр: масс медиа, мониторинг, факт, плагиат, социалдык маселелер, социалдык журналистика, онлайн медиа, миграция, реформа

Ключевые слова: СМИ, мониторинг, факт, плагиат, социальные проблемы, социальная журналистика, интернет-СМИ, миграция, реформа

Keywords: mass media, monitoring, fact, plagiarism, social issues, social journalism, online media, migration, reform

Массалык маалымат каражаттары (ММК) - бул коомдогу массалык жаңылыктарды алып жүрүүчү жана аны коомго жайылтуучу каражат болуп эсептелет. Ага, басма сөз каражаттары, радио, телевидение, маалымат агенттиктери, электрондук интернет басылмалар ж.б. ММКга тиешелүү болгон жаңылык таратуучу каражаттар кирет.

Кыргызстандагы массалык маалымат каражаттарынын коомдо ээлеген орду чоң. Элге маалыматты жеткирүү жагынан алганда ролу зор. Анткени, журналисттердин талыкпас эмгектеринин арты менен коомчулук баардык маалыматтарга ээ болуп, чындыкты билип жатышат. Массалык маалымат каражаттары болбосо, эл маалымат менен камсыз боло албайт. Маалыматты элге жайылтуу жагынан басма сөздүн ойногон ролу зор. Анткени кээ бир аймактардын

көпчүлүгүндө телекөрсөтүүлөр көрсөтпөгөндүктөн же интернет тартпагандыктан, ал жактын эли көбүнчө басылмалар аркылуу маалымат менен таанышып турат.

Учурда, жалгыз гана Кыргызстанда эле эмес, дүйнө жүзүндөгү бүткүл өлкөлөрдө массалык маалымат каражаттарынын ролу өзгөрбөстөн тескерисинче көп артыкчылыктарга ээ болууда. Маалымат каражаттарынын жардамы менен дүйнө эли коомдо болуп жаткан маалыматтар жана анын ичинде социалдык темадагы орчундуу материалдар менен толук кабардар болуп келишет. Бүгүнкү биздин мамлекеттеги массалык маалымат каражаттарынын коомдогу ээлеген орду чоң. Алар өз ролун жогорку деңгээлде аткарууда. Өзгөчө анализделип берилген ар тараптуу коомдогу социалдык көйгөйлөрдү чагылдыруу менен басылмалардын багыты коомчулукка аз да болсо, таалим-тарбияны берүүдө десек болот. Мында басылмалардын негизги ролу - коомдо болуп жаткан актуалдуу маселелерди коомчулукка оперативдүү жеткирүү болуп саналат. Бүгүнкү күндө коомчулук азыркы массалык маалымат каражаттары аркылуу бардык маалыматтар менен толук камсыз болуп жатат.

Учурда масс-медиада социалдык темага өзгөчө көңүл бурулууда. Себеби, “социалдык тема” бул "социалдык маселелерди" жана "коомдук маселелерди" түшүндүрүп, б.а. адамдын жашоосундагы олуттуу маселелерди чечүү үчүн жамааттык күч-аракетти талап кылат. Ошондуктан журналисттер социалдык темадагы публикацияларында көтөрүлгөн маселени чечүү үчүн жооптуу мамлекеттик бийлик органдарын проблемага көңүлүн буруу аркылуу, айрыкча, жакыр жарандарга колдоо көрсөтүү максатын көздөшөт.

Ошондуктан журналисттердин иштерин керектөөчү рынок коомдо болуп көрбөгөндөй чоң эбегейсиз аудиторияны камсыз кылышып, жергиликтүү чакан гезиттерден тартып, дүйнөлүк ири телеканалдарга жана жаңылыктар сайттарына чейин социалдык темаларга көңүл бурушууда. Анткени, бүгүнкү күндүн актуалдуулугун социалдык темалар түзөөрү баарыбызга эле белгилүү көрүнүш.

Демек, республикалык гезиттердин басымдуу бөлүгү коом менен тыгыз байланышта жана анын көпчүлүк маалыматтары, рубрикалары коомго атайы негизделген социалдык темаларга багытталууда десек жаңылышпайбыз. Демек, акыркы жылдарда социалдык маселелердин спецификасы массалык маалымат каражаттары үчүн кызыгууну жараткандыгы, бул боюнча өзгөчө иликтөөлөр көп жүргүзүлгөндүгү баарыбызга эле маалым. Чындыгында социалдык сферанын масс-медиада потенциалы чоң болгондуктан социалдык маселелерди өзүнчө сегменттерге бөлүп кароого негиз бар. Анткени, жогоруда биз белгилеп өткөндөй, күндөн-күнгө коомдогу актуалдуулду маселелер жаңы мыйзамдарга, окуяларга, социалдык топтордун кызыкчылыктарына, улуттук профессионалдык ар түрдүү калыптанган деңгээлдерине жараша жалпы каралып келүүдө.

Журналисттер каралып жаткан социалдык маселеде, аудиторияны такталган фактылар жана кырдаалдар, алардын тагдырларын мүнөздөө, окуялар жана

көрүнүштөргө ылайык маалыматтын конкреттүүлүгүнө, актуалдуулугуна, оперативдүүлүгүнө жараша коомдун жана анын айрым топтордун, структуралык кызыкчылыгын аткаруу менен тең салмакта сактоосу өз убагында кризистин өнүгүшүн тоскоол болуп, алдын алууга мүмкүндүк бергенге шарт түзүп келет.

Жогоруда каралган тармактардын ар биринин өзүнчө өзгөчөлүктөрү бар. Айрыкча, социалдык чөйрөдөгү коомдук журналистиканын негизги тематикалык өзгөчөлүктөрү: эмгек маселелери, билим, социалдык коргоо, эл аралык мамилелер, социалдык инфраструктура ж.б. аркылуу аныкталат. Коомдун муктаждыктарына, социалдык багыт массалык маалымат каражаттарынын өнүгүүсүнө чоң өбөлгө түзүп, ошону менен бирге өз позициясын жоготпой, кайрадан чыгармачылык потенциалын жогорулатууга түрткү болот.

Ал эми басылма ишмердүүлүгүнүн негизги объектиси, ага мүнөздүү болгон социалдык сферадагы төмөнкү мүнөздөмөлөр тиешелүү:

- өз алдынчалуулук,
- бүтүндүк,
- функционалдуулук,
- инерциондуулук (аракетсиздик),
- персонифицировандуулук (жандандыруу).

Социалдык багытты чагылдырууда басылмалар кандайдыр бир шарттарды жана мамилелерди түзүп, анын объектиси катары, бүтүндүктү, функционалдуулукту, о.э. драматургияга карама-каршы мамиледе документалдуулукту көрсөтүп, толук жана конкреттүү окуянын фрагменттерин чагылдыруусу аркылуу ишке ашырууга аракет кылып келет. Аталган маселелердин статусун жана анын келечегин журналисттин иш-аракеттери менен аныктайт.

Мына ошондуктан ата мекендик басылмалар коомдук чөйрөдөгү көйгөйлөрдү жөн гана чагылдырбастан, заманбап маалымат каражаттарынын соода жана PR-тажрыйбасын алдыга жылдырып, баарынан мурда, кесиптик идеологияны тармакташтырат. Бул тармакташтырууда жана анын структуралык күчү менен өз ара бекемдеп, өзүн-өзү сактоо коомдун көйгөйлөрүн алып чыгуу аркылуу кызматташат. Социалдык проблемаларды чагылдыруу журналисттин комплексттик билимди жана турмуштук тажрыйбаларды талап кылат. Себеби, бул тармака жаңы аралашкан журналист гуманитардык технологиялык билими, тажрыйбасы жок ишти аркалай албайт. Анткени, азыркы учурда социалдык тема жалпы эле ММКда, анын ичинде басылмаларда эң кеңири жайылган жана чагылдырылган тема катары өз орду бар жана өз актуалдуулугун бүгүнкү күндө да жоготпой келген негизги тема катары каралып келүүдө. Ошондуктан акырындык менен коомдогу турмуштук окуялар ММКда жана басылмаларда стандарттык формага өтүп, эмоционалдуу чагылдырылып, көнүмүш калыптанган темаларга айланып бара жатат десек жаңылышпайбыз.

Социалдык журналистика тармагында, журналисти комплекстүү даярдоодо үчүн эң алгач функциялары, коммуникативдик спецификасы, ММКда социалдык маселелерди чагылдырууда анализ жасоонун түрлөрү жана ыкмалары менен чыгармачыл жаңычылдыкты эске алып, этикалык нормаларды өздөштүрүүнү жана аны журналисттик материалдарда пайдалануусу теманын актуалдуулугун арттырууда. Демек, бул тармак өзүнө конкреттүү негизги социалдык саясатты, учурдагы социалдык сферадагы көрсөткүчтөрдү (аны кантип жөнгө салуу, структурасы, процесстерди, социалдык топторду ж.б.) учурдагы саламаттыкты сактоонун абалын, билимдин сапаттык деңгээлин, комуналдык чарбаларды, калктын социалдык жактан корголушун, социалдык чөйрөдөгү субъектер: мамлекеттик жана мамлекеттик эмес уюмдар жана структуралардын ишмердүүлүгү менен коомчулукту тааныштыруу иши сыяктуу көрүнүштөр ММКнын негизги функцияларына киргендиктен, мына ушулар тууралуу ММК аркылуу кенен маалыматка ээ болууга негиз бар десек болот. Анткени, журналисттер коомго керек маалыматтарды таратуу менен бирге чагылдырган социалдык проблемаларга түзмө-түз көзөмөл жүргүзүү аркылуу көтөрүлгөн көйгөйлөрдүн чечилишине таасир этип келет.

Журналист басылмалар жана жалпы эле ММКлар аркылуу коомчулуктун көйгөйлөрүн профессионалдуулук ыкмаларын колдонуп, проектерди жана акцияларды уюштуруп гана тим болбостон, өздөрү да активдүү катышып, маселеленин чечилишине ар түрдүү иш-чараларды иш жүзүнө ашырууга түрткү болот.

Ал эми социалдык көйгөйлөрдү чагылдырууда журналисттен төмөнкү талаптар сөзсүз түрдө аткарылуусу абзел :

- Оперативдүүлүктү;
- Профессиналдуулукту;
- Коммуникабелдүүлүктү;
- Мобилдүүлүктү;
- Уюштуруучулукту;
- Социалдык чөйрөдөгү негизги маанилүү окуяларды табуу;
- Социалдык көрүнүшкө туура булактардан маалыматтарды топтоо жана ага баа берүү;
- ✓ Социалдык көйгөйлөрдү классификациалоо;
- ✓ Коомчулукка такталган маалыматтарды ММК (телевидение, радиолор, гезит-журналдар, интернет басылмалар, маалыматтык агенттиктер ж.б.) жана социалдык тармактардын булактары аркылуу оптималдуу чагылдыруу.
 - ✓ Коомдо көтөрүлгөн көйгөйлөрдү этаптарга бөлүп, андан ары дагы өнүгүүсүн көзөмөлгө алуу;
 - ✓ Социалдык маалыматтык булактарындагы компетенттүүлүктү баалоо;
 - ✓ Социалдык көйгөйгө кабылган каарман менен журналист туура жанрдагы диалогду түзүп, керек маалыматтарды топтоо.

Азыркы учурдагы басылмаларда социалдык сферадагы актуалдуу маселелерди чагылдырууда журналисттин ишинде биз жогоруда карап өткөн талаптар ММКнын кайсы тармагында иштебесин, радио, телеканал, гезит-журнал жана интернет басылмалар чагылдыруудагы көңүл чордонунда кароосу зарыл.

Журналист коомдук пикир жаратууда социалдык маселелер коомдук аң-сезимдин бир бөлүгү катары эсептелинуү менен бирге адамдын күнүмдүк жашоосундагы окуя жана фактылардын аныктыгын, кээ бир адамдардын же топтордун иш аракеттерин өзүнө камтыйт. ММКнын көз-караштары, пикирлери коомчулуктун аң-сезимге чоң таасир берээри белгилүү. Мында журналист - коомдун адамы жана ал коомдогу болгон социалдык чөйрөдөгү жаңылыктарды топтоп, иштеп чыгып, кайра коомго ММКлар аркылуу таратуучу инсан. Ошондуктан профессионалдуу журналист коомдо, коомдук пикирдин алып жүрүүчүсү, окурмандын, көрөрмандын психологиясын, ой-жүгүртүүсүн, күткөн үмүтүнүн булагы катары да кароого болот.

Азыркы ММК (Массалык маалымдоо каражаттары) - бир эле учурда өндүрүш ишканасы жана чыгармачыл жамаат катары ишмердүүлүктөрүн жүргүзгөндүктөн, заман талабына ылайык журналист жөн эле социалдык чөйрөдөгү болуп жаткан көрүнүштөрдү гана чагылдырбай, ал маселе боюнча жигердүү иш алып барып жана көзөмөлгө алып, мамлекеттик структураларга жеткирүү кызматтарын аткарууга милдеттүү.

Маалымат каражаттары өзү социалдык темада маалымат чогултуп, жыйнап, даярдап, коомчулукка тааныштыруу менен ошол эле учурда журналист өз атынан экономика, саясат же медицина, билим берүүнүн билерманы боло албайт, болууга укугу да жок. Эгерде журналист кайсы бир тема же социалдык проблема жөнүндө жаза турган болсо, ошол тармактын өкүлүн адис катары сүйлөтүү журналисттин милдети экенин да эске алуу зарыл.

Ошондуктан журналисттин коомдогу орду, ролу, башка кесиптегилерге караганда өтө эле айырмалуу, ошол эле мезгилде маанилүү десек да болот. Ар кандай окшошкон социалдык материалдардагы фактылардын, факторлордун үстүнөн иштөөдө журналист кыска убакыттын ичинде аны ар тараптан изилдеп, маселенин бардык аспектилерин ачууга умтулушу керек.

Мында журналисттер өздөрү ээ болгон же жаңылык булактары аркылуу берилген жалпы жана атайын социалдык темалардын негизинде окуяны же маселени аудиторияга түшүндүрүп жана чечмелеп берүүгө милдеттүү болот. Алар социалдык маселелерде каралган көйгөйдү эки тарабынан берүүгө, карама-каршылыктарды баяндап, белгилүү жана коомчулукка белгисиз маалыматтарды ачып берүүгө тийиш.

Азыркы коомдо демократиянын шартында, адамдар социалдык тема жөнүндө билип гана тим болбостон, ошондой эле түшүнүшү да, өз алдыларынча кандайдыр бир тыякка келүүсүнө окуя жана маселени ар тарабынан чечмелеп берүү маанилүү. Журналисттин милдети аудитория үчүн тыяк чыгаруу гана

эмес, аны түшүнүүгө, салыштырып берүүгө жана оюн айтууга жардам берүү болуп эсептелинет.

Социалдык маселелер салттуу басылма жана ММК каражаттары аркылуу да жүзөгө ашып, алар социалдык журналистиканы өнүктүрүү үчүн чоң мүмкүнчүлүк берет, анткени масс-медиа маалымат каражаттарына жарыяланган социалдык маалыматтарды окурмандын окуу кызыгуусун арттырыш максатында, көп учурларда мазмунуна негизделген бир бөлүгү социалдык темаларга атайын бөлүнүп берилип турат.

Жогоруда биз сөз кылган жалпы атамекендик басылмаларда жарыялаган социалдык темадагы материалдарды анализдеп көрүп, биз акыркы жылдары социалдык маселелер боюнча темалар көбөйгөнүн байкай алдык, бирок азыркы учурда коомдук маселелер, ММК өкүлдөрү тарабынан изилденбей, дагы деле терең анализи жүргүзүлбөй келет деген тыянакка келдик. Ошентсе да, коомдогу социалдык көйгөйлөрдү чагылдыруу аркылуу, анын чечүү жолдорун көрсөтүүдө ММКлардын жана журналисттердин эмгеги эбегейсиз чоң деп баса белгилөө болот.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Бережная М.А. Проблемы социальной сферы в алгоритмах телевизионной журналистики. СПб.: С.-Петербург, 2015.
2. Бурмистров, Г. В. Отражение социальных тем Интернет-агентствами: Региональный опыт / Г. В. Бурмистров // Журналистика и массовые коммуникации. — Екатеринбург, 2012.
3. Гессен М., Назари М. По жизни: пособие по социальной журналистике. - UNICEF - Детский фонд ООН, 2012. -127 с.
4. Иванян Р.Г. Журналист социальной сферы: личные и профессиональные характеристики. –Новосибирск, 2013.
5. Катенева И. Г. Социальная журналистика: учебное пособие / И. Г. Катенева. — Новосибирск, 2013.
6. Сабитова А.Р. Особенности освещения социальной тематики в Интернет-СМИ. –Челябинск, 2017.
7. Социальная журналистика. Профессия и позиция // Сборник. — М., 2005.
8. Ясавеев И.Г. Средства массовой коммуникации и социальные проблемы. Социальные проблемы: конструкционистское прочтение. –Т., 2015.

***Рецензент: Джапаров Н.Р. - филология илимдеринин кандидаты,
И.Арабаев атындагы КМУнун доценти.***

УДК 070.1.2.

*Кабатаева Г.Е.
Баласагын атындагы КУУ/
КНУ им. Ж.Баласагына
Kabataeva G.E.
J.Balasagyn KNU*

**Азыркы учурдагы диний басылмалардын медиасистемадагы орду (“Ислам маданияты” гезитинин жана “Umma” журналынын мисалында)
Место религиозных изданий в настоящее время в медиасистеме (на примере газеты «Исламская культура» и журнала «Умма»).**
The current role of religious publications in the media system (for example, the newspaper "Islamic Culture" and the magazine "Umma")

Аннотация: *Массалык маалымат каражаттарындагы, дегеле журналистикадагы диний мазмундагы темалар, бүгүнкү интернеттин заманында сайттардагы, социалдык желелердеги диний макала-баяндарды, пикирлерди, мыйзамдарга эрежелерге ылайыкташтыруу - татаал маселе. Кесипкөй журналисттер дагы катага жол берген учурлар кездешет, бирок баардык журналисттер дин темасын билбейт деген түшүнүктөн алыс кароо туура чечим. Коомдо кырдаалды курчутуунун алдын алууда, элдин дин ишенимдерине сабырдуу көз карашты калыптандырууда журналисттердин ролу чоң экени чындык көрүнүшү.*

Аннотация: *Религиозные проблемы в средствах массовой информации и в журналистике в целом, в эпоху Интернета, трудно адаптировать религиозные статьи, мнения и законы к правилам и положениям на веб-сайтах и в социальных сетях. Бывают случаи, когда профессиональные журналисты совершают ошибки, но лучше избегать мнения, что не все журналисты знают о религии. Действительно, журналисты играют важную роль в предотвращении обострения ситуации в обществе, в формировании толерантного отношения к религиозным убеждениям людей.*

Abstract: *Religious issues in the media and in journalism in general, in the age of the Internet, it is difficult to adapt religious articles, opinions and laws to the rules and regulations on websites and social media. There are times when professional journalists make mistakes, but it's best to avoid the view that not all journalists know about religion. Indeed, journalists play an important role in preventing aggravation of the situation in society, in the formation of a tolerant attitude toward people's religious beliefs.*

Урунттуу сөздөр: *медиасистема, шариат мыйзамдары, концепция, эксперт, диний агым, радикализм, экстремизм, мониторинг, цензура, серепчи.*

Ключевые слова: *система СМИ, законы шариата, концепция, эксперт, религиозные движения, радикализм, экстремизм, мониторинг, цензура, эксперт.*

Key words: *media system, sharia law, concept, expert, religious movement, radicalism, extremism, monitoring, censorship, expert.*

Диний теманы басылмаларда чагылдыруу иши журналисттерден өтө эле тактыкты, кылдаттыкты талап кылат. Ошол эле учурда диний мазмундагы берүүлөр, каналдар, сайттар да медиасистемада бүгүнкү күндө көбөйүүдө десек жаңылышпайбыз. Бирок, алардын арасында айрым бир медиакаражаттарында мыйзамга дал келбеген чакырыктар да болуп тураарын диний эксперттер айтууда.

Кыргызстанда дин – бул социалдык, маданий жана руханий өнүгүүнүн негиздеринин бири. Мамлекетте диний ар түрдүүлүктү жайылтуу үчүн тоскоолдуктар жок эсе. Мына ушул тууралуу, Махмуд Кашгари-Барскани атындагы Чыгыш университетинин 2018-жылдагы изилдөөсүнө ылайык, учурда Кыргызстанда ТВ, гезит-журнал жана интернет сайттар кошулуп, жыйырмадан ашуун диний мазмундагы каналдар иштейт. Социалдык желелердеги атайын барактар, "Ютубдагы" каналдарды кошкондо 50гө чамалашы мүмкүн. Анын баары каттоодон өткөн, басымдуу бөлүгү мусулманчылык багытында иш алып барып жатышат.

Кыргызстанда дин жаатында жарык көргөн гезит-журнал, тагыраак айтканда басылмалардын саны анча көп эмес. Ошого карабастан, мисалга алып айта турган болсок, бүгүнкү күнү Ислам университетинин алдында “Ислам маданияты” аттуу 16 беттен турган гезит айына эки жолудан жарык көрүп келет. Ал гезитке көбүнчө башка университеттин гезиттери сыяктуу эле окуу жайда болгон маанилүү иш чаралар байма-бай чагылдырылып тураары маалым. Андан тышкары аталган гезитке Кыргызстандагы Чыгыш университетинде билим алып жаткан студенттер дагы өздөрүнүн кызыктуу макалаларын жарыялап турушат.

Орто Азиянын калың калкынын көпчүлүк бөлүгү динге ишенишет, бирок буга карабастан, мамлекеттер расмий түрдө "светтик" өлкө болуп саналууда. Өлкөнүн башчылары "дин фанатиктери ислам экстремисттерине айланып, жергиликтүү тургундарга зыян алып келет" деп сактанышууда. Алсак Өзбекстандын билим берүү министрлигинин буйругунун №7 пунктунда: мектеп, ЖОЖ, мамлекеттик ишканаларында хиджаб кийгендерге тыюу салынган. Өзбектерде бир принцип бар: "Же оку, же динге ишен" - деп жазат Eurasia Net.

Ал эми Тажикстанда расмий түрдө каршы эмес, бирок калктын көпчүлүгү аял кишинин хиджаб кийүүсүн жактаса, анда эксперттердин айтуусу боюнча Конституцияны жаңыдан жазып, Ислам өлкөлөрүнүн бири болуп, шарияттын мыйзамдарын карманып калбайбызбы деген пикирде.

2018- жылы өткөн Бишкек шаарындагы, Махмуд Кашгари-Барскани атындагы Чыгыш университетинин изилдөөсүнө ылайык, Кыргызстанда элдин 30 пайызы диний мазмундагы маалымат каражаттары тууралуу билишет. Адамдардын арасында “Ислам ажары”, “Ислам маданияты” гезиттери, “Золотой родник”, “Умма”, “Ак Башат” журналдары, “Марва ТВ”, “Насаат Медиа”, “Аян ТВ” видеоканалдары, Каухар радиоканалдары бүгүнкү күндө коомчулукта кандайдыр бир популярдуулукту жаратууда. Булардын баары 2013-2014-жылдардан кийин ишмердигин кеңейтип, саны жагынан гана өспөстөн,

материалдардын сапаттуулугу бир топ жакшырды. Маселен, биз жогоруда сөз кылган ММКлардын ичинде “Насаат Медиага” “Ютубда” 420 миңдей адам катталган, “Марва ТВнын” көрөрмандары 3 миңден көп, “Каухар студиясына” “Фейсбукта” миңден ашуун адам жазылган. “Умма” журналынын “Фейсбуктагы” окурмандары 20 миңге чукул.

Мындан тышкары айта турган болсок, ислам дининен тышкары, башка диндердин ишмердигин жайылтууга багытталган маалымат каражаттары деле бар. Мисалы, “Ок” радиосунда христиан динине ыктаган берүүлөр көбүрөөк эфирге узартылат. Андан тышкары, протестанттардын, баптисттердин “Жахабанын күбөлөрү” агымындагылардын да “Чыныгы ишеним”, “Сенин жолун”, “Православ дүйнөсү” аттуу гезит-журналдары белгилүүлүгү менен таанылып келүүдө.

Бүгүнкү кыргыз медиасында дин темасы кандай чагылдырылып жатканы жөнүндө эксперт **Канатбек Мурзахалиловдун** “Умма” журналына 2019-жылдын 24-февралында №78/2 санында жарыяланган маегинде төмөндөгүчө баяндалган :

- Динди жайылтууда медианын ролу бир кылка эмес. Маалымат каражаттарынын, сайттардын, социалдык желедеги каналдардын дараметин мамлекеттик органдар да, диний уюмдар да пайдалана албай жатышат. Дээрлик ар бир телерадиоканал, гезит-журнал, сайттар дин темасын өздөрүнүн түшүнүгүнө, каалоосуна ылайыкташтырып эле чагылдырып келатат.

Андан тышкары, дин темасы - элди кызыктырган темалардын бири болгондуктан, маалымат каражаттары аны угармандардын, көрөрмандардын жана окурмандардын арасында популярдуулукка жетишүү максатында да колдонушу мүмкүн.

Маалымат каражаттары Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиядан каттоодон өтөт. Бирок каттоодон өтүүнүн механизмдери аягына чейин чечилген эмес. Эч бир маалымат каражаты “диний” деп катталган эмес, бирок динди чагылдырганы үчүн реестрге киргизилген, - деди Канатбек Мурзахалилов.

Учурда дин темасы мамлекет тарабынан туруктуу көзөмөлгө алынбай келгендигинин кесепети, мамлекеттик саясатта дагы башаламандыкты алып келүүдө. Бирок, ушунун натыйжасында 2014-2020-жылдарга Кыргызстанда Дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясаттын концепциясында маалыматтык саясат да өзүнчө көрсөтүлүп, төрт пункт менен белгиленгендиги тууралуу маекте эксперт кыскача мазмунунун төмөнкүчө баяндады :

“Биринчи пункта - Ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдар тарабынан басма сөздөгү, телерадиоберүүлөрдөгү диний мүнөздө жасалган материалдарга мониторинг жүргүзүлөт. Талдоонун жыйынтыгы жарыяланып, керек болсо чара көрүлөт.

Экинчи пункта - Радикализмге, экстремизмге каршы туруу үчүн маалымат каражаттарында өнөктүктөр жүргүзүлөт.

Үчүнчү пункта - Диний көп түрдүүлүктү, укуктук маданиятты жайылткан көрсөтүү, уктуруу, макалаларды көбөйтүлөт.

Төртүнчү пункта - Маалымат каражаттарындагы диний кастыкка, бөлүнүп-жарылууга каршы мекеме-уюмдардын, жарандык коомдун демилгелери колдоого алынат”.

Мында, ар кандай диний чакырыктар менен ММКлар кылдаттык менен иш алып баруусу шартталып, ошондой эле журналисттер диний билимге үстүртөн болсо да ээ болуусу, диний темаларды коомчулукка чагылдырууда тоскоолдуктарды жаратпайт деп ишеним менен айтууга болот.

Бул концепция кабыл алынганы менен учурда диний мазмундагы программаларда ар кандай кемчиликтер да кетип жатканы маалым. Дин ишмерлери кээде 1-2 саат түз эфирге чыгып, Кыргызстандын мыйзамдарына дал келбеген демилгелерди да айтып жиберешет.

Кээ бир ММКларда журналисттер белгилүү эле диний ишмерлердин кыздардын чет элде окуусуна, иштешине каршы чыгып, кош аялдуулукка үгүттөп жиберген жалындуу чакырыктарын да чагылдырып жиберген учурлар бар. Андай пикирлерди көбүнчө коомго чыгарып дүрбөлөңгө салбай, эфир **артынан** чечип салуу керек. Антпесе, андай чакырыктар интернет басылмаларында жана ар кайсы каналдарда тез тараары маалым.

Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын адистери андай чакырык жасаган дин өкүлдөрүнө, күч органдары аркылуу эскертүү берилерин “Умма” журналынын ушул эле санында билдиришти. Бирок соңку бир, эки, үч жыл аралыгында канча адам андай эскертүү алганы коомчулукка так эмес.

Кайсы бир басылма же телеканалдар үчүн же ошол дин лидерлерин ээрчигендер үчүн алардын айткандары акыркы инстанциядагы чындык катары кабыл алынат. Дин – табиятынан кылдаттыкты талап кылгандыктан, диний мүнөздөгү макалаларды, берүүлөрдү, уктурууларды чыгарганда маалымат каражаттары, Интернеттеги каналдар этият болуп, сөздөрдү электен өткөрүп чыгарганы абзел. Ошол ММКнын редакциясы тарабынан көзөмөлгө алынуусу тийиш. Бирок ал көзөмөлдү цензура деп кабыл алуу туура эмес. Цензура демократиялуу ачык коомдо болбошу керек. Бирок дин – өзгөчө мамилени талап кылат.

Ушул көрүнүштөргө ылайык Ички иштер министрлиги 2019-жылдан тарта диний кастыкты козуткан чакырыктарга жана чагымчыл материалдарга каршы күрөштү күчөткөнүн баардык ММКларга расмий кабарлаган.

Үстүбүздөгү жылда диний мекемелер жүргүзгөн мониторингдин жыйынтыгы диний, улуттук жана аймактык ажырымга өбөлгө түзүп, Интернет аркылуу таратылган экстремисттик материалдардын бир катар көмүскө маалымат булактары каралып, аныкталып жаткандыгына байланыштуу эки өлкөнү

козутууга, башка диндерге шек келтирүүгө тыюу салынган материалдардын чыгуусуна бөгөт койууда.

Ал эми кесипкөй журналистикадагы дин бүгүнкү интернеттин заманында сайттардагы, социалдык желелердеги диний мазмундагы макала-баяндарды, пикирлерди мыйзамдарга, эрежелерге ылайыкташтыруу - татаал маселе. Кесипкөй журналисттер да катага жол берген учурлар кездешет, бирок баардык журналисттер дин темасын билбейт дегенден алыспыз.

Коомдо кырдаалды курчутуунун алдын алууда, элдин дин ишенимдерине сабырдуу көз карашты калыптандырууда журналисттердин ролу чоң экени чындык көрүнүш.

Ал эми “Ислам маданияты” басылмасында дин темасында такай макалаларды, баяндарды даярдап жүргөн журналист Алмаз Жакшылыковдун “Никеге туруудагы диний амалдар” менен мыйзамдардын ортосундагы талаштуу жагдайларды 2019-жылдын 4-марттындагы № 188/3 санында жарыяланган макаласында талдоого алган. Бул макалада *дин темасын чагылдырууда диний сабаттуулуктун, түшүнүктүн жетишсиздигинен улам журналисттер кай бир дин өкүлдөрүн иренжитип коюу коркунучту жаратып, ушундан улам коомдо өз ара түшүнбөстүктөр, ишенбестиктерди пайда кылган учурлар көп кездешкен. Натыйжада дин ишениминдеги адамдарды микрофонго сүйлөтүү, редакцияга, студияга чакыруу, алар менен маектешүү кыйын болуп, алар динди туура эмес чагылдырган журналисттен өздөрүн обочо кармай башташы мүмкүн. Андыктан журналисттер дин темасына кайрылганда аябай кылдат болууга тийиш.*

Ушул эле басылманын санында жарыяланган дагы бир “Диний агымдар” деген журналист **Жылдыз Бекбаеванын** макаласына талдоо жүргүзө турган болсок, кесиптештери эске алчу кооптуу жагдайлардын катарына диндин көп агымдары жаралган бүгүнкү коомдо алар тууралуу өздөрү терең түшүнүк албай туруп маалымат таратып жатышканын кошуп өттү. Ал өз сөзүндө:

- Кыргызстанда мусулманчылыктын да, христиан дининин да ар кандай агымдары көбөйбөдүбү. Алардын ишмердиги тууралуу жазганга туура келет. Биздин ар бир макалабыз аларга элдин көңүлүн бурдуруп, коом арасында жарнамалап жиберилиши да толук мүмкүн. Ушундай жагдайлар да бар экенин баса белгиледи.

Эң негизгиси дин дүйнөдөгү коопсуздук темасына айланып турган учурда журналисттерден кылдат мамиле кылууну талап кылат. Анткени, Кыргызстанда дин темасында жазылган макалалар, баяндар ызы-чууга себеп болгон чоң окуя катталбаса да, тигил же бул маалымат каражаттарына нааразы маанай диний ишенимдегилер арасында кездеше калып жүрөт. Диний жана дүйнөбий көз карашты карманган кишилерди редакцияларга чакырып, журналист өзү алардын кай биринин таламын талашып алган учурлар да болуп турат.

Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын адистеринин баамында, Кыргызстанда басылмаларда жана телерадиолордо диний багыттагы макалалар, берүүлөр көбөйө баштады. Мекеменин басма сөз кызматы билдиргендей, «түз эфирдеги программаларда телекөрүүчүлөрдөн кастыкты козуткан суроолор берилип, диний кырдаалды курчутуп жибегиши мүмкүн болгон кырдаалдар да түзүлүүдө». Бирок маалыматта конкреттүү окуя же кайсы каналда ошондой жагдай жаралып жатканы айтылган эмес.

Дин комиссиясынын жетекчиси **Зайырбек Эргешов** медиа өкүлдөрү үчүн уюштурган семинарда экстремизм жана радикализм кулач жая баштаган азыркы доордо диний кырдаалдын курчушунун алдын алууда, ишенимдерге сый-урмат менен кароого коомду үйрөтүүдө журналисттердин ролу чоң экенин белгиледи:

- Дин темасын чагылдырганда көбүрөөк жакшылыкка үндөгөн, кастыкты козутпаган баяндарды берсек жакшы болмок. Ар кандай учурлар бар, «жакшысын гана көрсөтүп, жаманын жашырып, проблемаларды айтпагыла» деген жокпуз. Көйгөйлөрдү көрсөткүлө. Ансыз да көп маалыматтарды журналисттерден билип жатабыз. Көп маалыматтар менен «Азаттык» радиосунун сайтынан кабардар болобуз. Журналисттерге сын айтуудан алысмын. Түшүнөбүз, журналистиканын табияты - элге маалыматты тез жеткирүү, сенсация жаратуу. Кээде такталбаган маалыматтарды чыгарып жиберген учурлар бар. Ал журналисттерди анык фактыларга, жүйөлөргө таянуу менен кабар жазууга, ар тараптуу ой-пикирлерди камтып берүүгө чакырык жасады.

Кыргызстанда кайсы бир диндин ишенимдерин жайылтууну көздөгөн басылмалардын көбү интернетте онлайн иш жүргүзөт. Басылмаларда да тигил же бул диний багыттагы насааттарды элге сиңирген материалдар бар. Дин темасындагы талкуулар, интернетте онлайн форматта баяндардын эң көп окулган же көрүлгөн темалардын катарында экендиги баарыбызга маалым.

Ушул нерсенин натыйжасында журналист **Гүлжан Алтымышбаева** диний агымдардын ишмердигин талдаган иликтөө жүргүзүп жана ага дин темасын чагылдырган журналисттер үчүн тренингдердин өткөрүлүүсү зарылчылыкты жаратаарын көп айтып келет:

- Дин темасын чагылдыруу темасында Улуттук коопсуздук боюнча мамлекеттик комитет (УКМК) Европадагы Коопсуздук жана Кызматташтык Уюму (ЕККУ) менен биргеликте журналисттерге дайым окутуу уюштурулуп турар эле. Андан бери кырдаал өзгөрдү. Медиа уюмдар, мамлекеттик органдар журналисттерге ушундай окутууларды уюштуруп берсе, катышмакпыз, - деди ал.

Эгемендик алганга чейин Кыргызстанда салттуу диндер деп ислам жана христиан диндери саналса, акыркы отуз жылга жакынкы мезгилде кыргыз коомунда диндердин көп түрдүүлүгү кадыресе көрүнүшкө айланды. Акыркы

маалыматтарга караганда азыр отуздан ашык ар кандай багыттагы диний уюмдар, 3 миңден ашык мечит, медресе, сыйынуу жайлары бар.

Соңку кездери Борбор Азияда диний мыйзамдар катаалдай баштаганы көп айтылууда. Буга “Эркин Европа/Азаттык” үналгысынын серепчиси жана жаңылыктар бөлүмүнүн улук редактору Мерхат Шарипжан, Борбор Азиядагы диний кырдаалга кайрылып, өз пикирин билдирди. Мерхат Шарипжандын пикиринде, Борбор Азиядагы мамлекеттердин бардыгынын баш мыйзамы жарандарына ишеним жана дин эркиндигин бергени менен иш жүзүндө ага каршы келген кадамдар жасалууда.

Маселен, 5-мартта тажик парламенти диний уюмдар тууралуу жаңы мыйзам кабыл алды. Ал мыйзам Тажикстанда 1992-жылы кабыл алынган мыйзамга караганда алда канча катаал. Парламент депутаттары бул мыйзамда баардык эле диндерди бирдей карашканын айтышканы менен Тажикстан элинин 90 пайызы тутунган Исламдын “Ханафи” агымына негизги артыкчылык берилип калган. Эгер ага президент Эмомоли Рахмон кол кое турган болсо башка диндердин таралуусуна бөгөт коюлуп калат.

Андан тышкары “Азаттыктын” серепчиси 2009-жылдын январында Кыргызстанда да ошол сыяктуу мыйзам кабыл алынганын, эми бул өлкөдө да миссионердик иш-чараларга бөгөт коюлганын баса белгилейт.

Ал эми Өзбекстанда 1998-жылы эле салттуу динден башка диний уюмдарга ишмердүүлүгүн жүргүзүүгө расмий түрдө тыюу салынган. Өткөн айда болсо Ташкендеги бир исламдык басылмада иштеген 5 журналистти сот 8 жылдан 12 жылга чейин абакка кесип жиберген. Мерхат Шарипжандын ырастоосунда, ал журналисттер ислам дининдеги өзүнчө агым катары саналган Саид Нурсинин окууларын жайылтууга аракет жасашкан.

Казакстанга кайрылган серепчи, эки эле ай мурда казак соту орус жараны жана “Биригүү чиркөөсүнүн” миссионери Елизавета Дреничеваны эки жылга түрмөгө кескенин эскертет.

Серепчинин айтымында, совет доорунда диний уюмдар көпчүлүктүн жүрөгүнүн үшүн алган коопсуздук комитетине же ошол доордун тили менен айтканда КГБга түздөн-түз баш ийчү жана көпчүлүк өз ишенимин жашырганга аракеттенчү. СССРдин кыйрашы менен көпчүлүк эл өздөрүнүн салттуу динине кайтышып, кыйласы четтен келген агымдарга кирип кетишти.

90-жылдардан кийинки экономикалык каатчылык заман да Борбор Азиядагы элдин көбүн негизинен исламга бурду. Маселен, Казакстандын айылдарында өп-чап турмушта жашаган жаштар шаардын жаштарынын кыйла дурус жашоосун, машине минип, чет өлкөдө саякатта жүрүшкөнүн көрүп нааразы болушуп, теңчиликти жана адилеттикти убада кылган ислам топторуна кошулуп кетишти. Серепчинин айтуусунда, Өзбекстан ислам кыймылына деле көпчүлүк жаштар ушундай себептерден улам тартылышкан.

Бул серепчини ырастоосунда, учурда Борбор Азиядагы бардык лидерлер катары барган сайын кеңейип бараткан түрдүү диний агымдардан чочулашып, аларды катуу көзөмөлгө алууга, салттуу диндерден башкасына бөгөт коюуга бет алышты.

Ал эми “УММА (УММА)” журналы жөнүндө айта турган болсок, бул журналдын алгачкы саны 2015-жылдын март айында жарык көрүп баштаган. Журналдын ээси – “Аль-Умма” ЖКнын ээси белгилүү теолог Кадыр Маликов. Журналдын башкы редактору – Элиана-Марьям Сатарова. Журнал толугу менен орус тилинде чыгып, өлкөбүздөгү орус тилдүү, айрыкча шаардык мусулман жаштарга арналган. Бул пикирин Кадыр Маликов орус тилдүү гезиттердин бирине берген маегинде айткан. Умма деген сөз арабча сөз, кыргызча “калк, эл, үммөт” деген маанилерди билдирет. Журнал 3000 нускада, 122 бет болуп 3 айда бир жолу чыга турган болуп түзүлгөн. Журналдын 2-саны 2015-жылдын июнь айында орозого карата чыгарылган.

Журналдын ички, тышкы дизайны өзгөчө, аябай жакшы десек жаңылышпайбыз. Макалалардын жайгашуусу, сүрөттөрдүн тандалуусу дизайнердин мыкты экендигин билдирип турат. Журнал негизинен үй-бүлөгө, тарбияга, Исламга болгон көз карашты жаңыча нукта берүүгө багытталган.

Басылманын ар бир санында жашоонун бардык чөйрөсүн камтыган хадистер жөнүндө 400дөн ашуун теманын ар бири кеңири баяндалып чыгып турат. 5000 нускадагы китептин жарымынан көбү Кыргызстандагы имамдарга жана медреселерге окуу куралы катары бекер таратылып берилет. Калганы окуу жайларга, кызыккандарга тапшырылат. Мына ушундай маанилүү диний темадагы макалалар басылманын бетинен ар дайым орун алып келет.

Бүгүнкү күндө басылма беттеринде өзгөчө кыргыз тилдүү гезиттерде канды кызыткан сенсациялуу диний көз караштагы макалалар чыккан жок деп айтууга мүмкүн эмес. Кээ бир жеке менчик гезиттер макаланын окумдуулугун артыруу үчүн маалыматты бурмалап, редакциянын форматына ылайыкташтырып чагылдыраарын жашырып болбойт. Албетте, кандай болбосун, ар бир журналист өзү жазган макалага жооп бериши керек. Ошол эле учурда даярдаган маалыматты эфирге же гезит бетине чыгарган редактор да жооптуу. Биздеги чоң кемчилик журналисттер гезиттин тиражын, жогоруда айткандай окурмандардын же угармандардын көңүлүн бурдуруу максатында сенсация жаратууга басым жасап жатышат. Бирок дин маселесин чагылдыруу - от менен ойногонго барабар.

Экинчиден, диний макалаларды, деги эле кандай макала болбосун журналисттер макаланы өзүнүн атынан чыгарып жиберген учурларды дагы байкоого болот. Бул деген журналисттик этикага жатпаган жосунсуз жорук экенин да баса белгилеп коюбуз керек. Ошол себептен, ар бир журналист жазган макаласын этияттап, макаланы ким жазса, ошол тиешелүү адамга, макаланын авторуна шилтеме берип жазуусу зарыл. Бул боюнча дин боюнча илимий эмгек жазып жаткан журналист Базарбай Гапаров “Умма” журналына төмөндөгүдөй

оюн билдирди. “Биринчи кезекте журналисттерде дин тууралуу маалыматтын жоктугу, маалыматты бурмалоого алып барат. Ушунун натыйжасында маалымат таркатуучулар жазган материалын терең изилдебей өзүнүн жорумдары менен эле жарыялап коюу менен туура эмес калпыстыктар кетип жатат. Азыркы учурда ислам динин туура жолго салабыз деп жатышат. Бирок бул багытта маалымат жетишсиз. Албетте кээде сенсацияны кубалап, чуулгандуу материалдарды жарыялап жатышат. Бул коомчулуктун психологиясына терс таасирин тийгизет. Керек болсо биз билип билбей радикалдык күчтөргө кызмат кылып, аларды жарнама кылып жатабыз. Ошол себептен мындай көрүнүштөрдү болтурбоо үчүн атайын чектөө керек” -деген оюн айтты.

Чынында чуулгандуу материалдарга гезит беттеринен орун берилип, Кыргызстан мусулмандар диний башкармалыгы менен соттошкон журналисттер да жок эмес. Буга чейин Кыргызстан мусулмандар башкармалыгынын мурдагы башчысы экс-муфтий Чубак ажы менен 24 kg маалымат булагынын журналистти сотошконун билебиз. Анда муфтият журналистти туура эмес маалымат таратты деп айыптаган. Мындай көрүнүштөр ондоп саналаары маалым. Андыктан, журналисттер маалыматты жазууда жана жайылтууда терең анализдеп, андан соң аудиторияга тартуулашы зарыл.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Бартольд В.В. “Ислам”- Санкт -Петербург, 1918. - С. 92.
2. Бег М. А. “Демократия жана ислам” // Ислам азыркы светтик мамлекетте: Эл аралык конференциялардын баяндамалар жыйнагы. Бишкек., 2017
3. “Дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясат жана Кыргызстандагы негизги диний агымдар”. Усулдук китепчеси. Бишкек;2015
4. Дюшенбиев С.У. “Ислам в современном Кыргызстане: состояние и проблемы” Религиоведение. Бишкек; 2011 №3 С. 107-126
5. Дюшенбиев С.У. “Исламские секты в Кыргызстане”, “Исламские ценности Центральной Азии: толерантность и гуманизм. Историко-философские аспекты”. Материалы Международной научной конференции. – Т; 2008.- С.173-182.
6. Еремеев Д.Е. “Ислам: образ жизни и стиль мышления”. – М; 1990. - С. 83-84.
7. Кузюткин М.А. “Религиозная тематика в республиканских СМИ”. Москва, 2016
8. Лученко К.В. Интернет и религиозные коммуникации в России. М; 2016
9. Маликов К.М. “Мусулман жамааты менен иш алып баруу боюнча теориялык жана практикалык негиздер”. Бишкек; 2015

Рецензент: Джапаров Н.Р. – филология илимдеринин кандидаты, И.Арабаев атындагы КМУнун доценти.

УДК 070

*Калчаева Л.Т., Алдашова Г.М.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Kalchaeva L.T., Алдашова Г.М.
KNU J.Balasagun*

**“Азаттыктын” теледолбоорлорунун Кыргызстандын медиа чөйрөсүндөгү
ролу жана орду
Роль и место телепроектов "Азаттык" в медиа сфере Кыргызстана
The role and place of "Azattyk" TV projects in the media sphere of Kyrgyzstan**

Аннотация: Макалада “Азаттык” медиамекемеси тарабынан даярдалган актуалдуу теледолбоорлор тууралуу сөз болот. Эл аралык масштабдагы салмагы бар, тарыхый жолу узак “Азаттык” медиамекемесинин теледолбоорлорунун Кыргызстандын аудиториясында өз орду бар. Алардын максаты, жанрдык, формалык ар түрдүүлүгү белгиленди. Теледолбоорлордун маалыматтык, таанытуучу ролунун учурдагы абалы, программанын алып баруучуларынын жаңычыл ыкмалары, алып баруу чеберчиликтерине баа берүүгө аракеттер жасалды.

Аннотация: В статье идет речь об актуальных телепроектах, подготовленных медиагруппой “Азаттык”. Телепроекты медиагруппы “Азаттык”, имеющие вес в международном масштабе и богатую историю, имеют свою нишу в кыргызстанской аудитории. Отмечено их целевое, жанрово разнообразие. Предприняты попытки оценить текущее состояние информационной, познавательной роли телепроектов, новаторские подходы, мастерство ведущих.

Abstract: The article will focus on current TV projects prepared by a media agency “Azattyk”. The TV projects of the Azattyk media group, which have an international weight and a historically long history, have their place in Kyrgyzstan. Their target, genre, and formal diversity is noted. Attempts were made to assess the current state of the informational and cognitive role of TV projects, innovative approaches, and the skills of the program hosts

Урунттуу сөздөр: теледолбоор, “Азаттык”, жашиктар телепрограммасы, “Ынгайсыз суроолор”, аудитория, маек, журналисттик иликтөө, алып баруучу.

Ключевые слова: телепроект, “Азаттык”, молодежная телепрограмма, “Ынгайсыз суроолор”, аудитория, беседа, журналистское расследование, ведущий.

Keywords: TV show, “Azattyk”, TV program, audience, conversation, investigative journalism, host.

Жаңы кылымдын босогосуна кадам таштагандан тартып, дүйнө коомчулугу бир топ жаңы ачылыштарды, жетишкендиктерди, техникалык өнүгүүлөрдү башынан өткөрүп келе жатат. Коомдо кандай гана жетишкендиктер болбосун алар ошол коомчулуктун таасири менен ишке ашырылат. Мына ушундай жетишкендиктердин бири - массалык маалымат каражаттарынын прогресси. Азыркы күндө жалпыга маалымдоо каражаттары өнүгүүнүн кенири жолунда. Салттуу болгон басма сөз, радио, телекөрсөтүүгө

кошулуп, Интернеттин өнүгүшү жана массалык колдонууга өтүшү менен социалдык тармактардан маалымат алуу, таратуу ыкмалары кеңири жайылууда.

Коомдун өнүгүшү менен телекөрсөтүүлөр жаңылык берип эле тим болбой, коомдогу социалдык, саясий, экономикалык маселелер, белгилүүлөр же чөйрөгө али тааныла элек өзгөчө инсандар, алардын тагдыры тууралуу ар тараптуу программаларды даярдоону өздөштүрүштү, программалардын сапаттуулугуна, аудитория менен болгон карым-катышына өзгөчө басым жасай башташты. Мурдагыдай көлөмдүү очерктердин, баяндамалардын ордун кыска, бирок так маалыматтарды камтыган, көрүүчүнү чарчатпаган формалар басууда. Ошондой эле тигил же бул багыттагы адамды башка бир маанайда элге көргөзүүчү ыкмалар дагы пайда болду. Бирок, телеканалдарда тигил же бул маселенин тегерегинде ашыкча ызы-чуу жасоо, адамды жөнү жок жерден каралоо же ашыра мактоо багытындагы программалар дагы орун алып келүүдө.

Кыргызстандын коомчулугу арасында өтө чоң ишенимге ээ болгон радиоуктуруулары, жаштар эле эмес бардык көрөрмандар күтүп көргөн **“Азаттык+”** жаштар программасы, саясат айдыңында ар бир берүүсү бүйүр кызыткан **“Ыңгайсыз суроолор”**, жашаган материги бир, алыскы, жакынкы, коңшулаш мамлекеттердин жаңылыктары менен бөлүшкөн **“Каректе Евразия”**, жергиликтүү социалдык проблемаларды чагылдырган **“Данисте”**, турмуштук кеп-кеңештери менен бөлүшкөн **“Эже-синдилер”**, күн сайын дүйнөдөгү жаңылыктардын тамырын кармап турган **“Эл аралык жаңылыктар”**, акыркы учурда көпчүлүктүн бүйүрүн кызыткан **“Журналисттик иликтөө”** сыяктуу популярдуу теледолбоорлордун башаты болгон **“Азаттык”** радиосу 1952-жылы Мюнхенде негизделген. Негиздөөчү мамлекет – АКШ.

Экинчи дүйнөлүк согуш аяктаган соң, дүйнө эли капиталисттик жана социалисттик режимде жашаган мамлекеттер ортосунда эки ажырымга түштү. Анын ичинде мурунку союздаштар АКШ жана СССР ортосунда “кансыз” согуш башталып калган. “Азаттык” радиосу АКШнын Борбордук чалгындоо башкармалыгы тарабынан каржыланган совет элинин эркиндиги үчүн уюштурулган долбоор эле. Максаты – советтик коммунизмге каршы чыккан СССРдин жана башка социалисттик мамлекеттердин ар башка улуттук топторунун башын бириктирүү болчу. Алгач долбоор “СССР элинин эркиндиги үчүн америкалык комитет” деп аталып, кийин “Большевизмден бошотуунун америкалык комитети” деген аталышка токтошот. Ушул долбоордун алкагында 1952-жылы Батыш Германиядагы Старнберг шаарында конференция уюштурулат. Бул конференцияда АКШ колдоого алган комитеттер радиоуктурууну обого чыгаруу боюнча өз макулдуктарын беришкен.

Ошентип, Европанын чыгыш өлкөлөрүнө багытталган “Эркин Европа” жана СССР элдерине арналган “Азаттык” радиолору өз ишин баштаган.

Радиоуктурууларды СССР аймагына жеткирүүнүн эки жагы бар болчу: биринчиси – совет бийлиги аба толкундарына канчалык аракет кылбасын толук тоскоолдуктарды жаратууга туруштук бере албайт болчу; экинчиси – Советтер Союзунда жашаган эл өз өлкөлөрүндө болуп жаткан окуяларды башка көз карашта угушат болчу.

1953- жылдын 1-март күнү “Азаттык” радиосунун орус тилиндеги чыгарылышы биринчи жолу обого чыгарылган. Ушундан 2 жума өткөндөн кийин орус тилинен тышкары 11 тилдеги чыгарылыштар обого даярдалган. Кыргыз кызматынын алгачкы чыгарылышы Сталиндин өлүмүн кабарлаган маалымат менен эфирге кеткен. Кызматтын жетекчиси жана алып баруучусу катары **Азамат Алтай** деген псевдоним менен белгилүү болгон Кудайберген Кожомбердиев ишке киришкен. “Азаттыктын” Түркестан бөлүмүндө ар кандай учурларда Төлөмүш Жакып уулу, Майра Жакыпова, Аким Өзгөн сыяктуу журналисттер иштеген. Совет бийлиги тарабынан кысымга, ободогу тоскоолдуктарга карабай алыскы кыргыз жеринде “Азаттыктын” уктурууларын уккандар бар эле. Радиосу бар кыргыздар шаар сыртына чыгып Алтайдын 15 минуталык жаңылыктарын калтырбай угушчу. 1974-жылы “Азаттыктын” Түркестан бөлүмү 3 бөлүмгө ажыратылып, кыргыз кызматы түркмөн, тажик кызматтары менен өзүнчө бөлүмдү түзүп калат. Ал эми 1976-жылы кыргыз кызматы өзүнчө бөлүнүп чыгып, аны Төлөмүш Жакып уулу башкарып калган. 1990-жылдан баштап Кыргызстан боюнча өз кабарчысы болуп Кадыралы Конкобаев иштей баштайт. Орто Азия мамлекеттеринин ичинен “Азаттыктын” башкы кеңсесинде биринчи болуп Кыргызстандын кабарчысы иштей баштаган.

Эгемендүү Кыргызстандын аймагында “Азаттыктын” программалары 1992-жылдын июль айынан баштап кечки саат 21.00 – 22.00 чамаларында уктурула баштаган. 1994-жылдын февраль айында Бишкекте кабарчылардын пункту официалдуу ачылат.

"Азаттык" радиосуна ар кандай уюмдар өздөрүнүн жогорку баасын берип, анын маалыматтарынын ынанымдуулугун, нейтралдык позицияны жакшы кармагандыгын баса белгилешип, Кыргызстандагы адам укугун, ачык коомдун калыптанышы, эркин маалымат алуу, азат ой-жүгүртүү кызматы үчүн иштеп жаткандыгын айтып келишет.

"Азаттык" радиосу Алатоолуктардын көйгөйлүү маселелерин коомчулукка коко тикенек сымал сайылган олуттуу проблематиканы, ар тараптуу чагылдырып, ары көйгөйлүү окуяларды жар салып келет. Программалардын даярдалышында темага чектөө жок. Эфир алдында бардык даярдалган программалар жетекчинин текшерүүсүнөн өтөт. Ишенич булагы болуп окуянын болгон жери эсептелинет. “Азаттыктын” эфиринде кеткен актуалдуу жергиликтүү маалыматтар башка чет тилдерге которулуп, дүйнөлүк аудиторияга таркатылып турат.

Ошондой эле мамлекеттеги акыркы жылдаркы саясий маанайдагы программаларды таратууда зор жетишкендиктерге жетишти. “2005-2010 – жылдардагы революциялардын жүрүшүндө дүйнө эли менен катар Кыргызстандын 45% эли “Азаттыкты” тыңшап турду [3:52].

Мекеме азыр акыркы үлгүдөгү мыкты техникалык жабдуулар жана байланыш каражаттары менен жабдылган. Кыргызстандагы бөлүм республиканын ичиндеги кабарды, региондордогу өз кабарчылардан, мамлекеттен тышкары четте интернеттен жана Прагадагы бөлүмдөн алышат. Прага бөлүмү дүйнөлүк эң чоң маалымат агентстволору менен тыгыз байланыштырып, такталган маалыматтарды таратышат. Мисалы: Би-Би-Си, Рейтер, Эн-би-Си, Интерфакс, Евроньюс ж.б.у.с.

"Азаттык" үналгысынан ушул тапта Кыргызстандагы жана Эл аралык жаңылыктарды күн сайын жогоруда айтылган журналисттердин даярдоосунда угуп эле эмес көрүүгө дагы мүмкүн. Мындан сырткары олуттуу окуялар тууралуу серептердин, маектердин жана репортаждардын тексттерин, үндөрүн жана видео тасмаларын "Азаттык" үналгысынан интернет сайтынан таап алууга болот: www.azattyk.org. Дүйнө информациялык кылымга кадам шилтеди. Интернеттин күндөлүк турмушка улам тереңдей кириши менен маалымат мейкиндигинде революциялык секирик жүрүүдө. Бул учкайк заманда маалыматтар өз кардарына жеткиче саат эмес, мүнөт санап эскирип жатат.

Интернет сайт учурда тездик менен өсүүдө. Айына 350 миңге жакын окурман журтчулугу окуйт. Негизги аудиториянын көпчүлүгү Түркия, Америка, Орусия, Кытай жана Европа өлкөлөрүнүн окурмандары экендиги тастыкталган. Бей тараптуу, эмоцияга алдырбаган, фактылар менен берген материалдарды оперативдүү, өз маалында берген булак катары чет жакта жүргөндөрдүн баары Кыргызстанга болгон куса, сагынычын “Азаттык” аркылуу чыгарат.

Учурдагы “Азаттык Медиа” мекемеси үч багытта иш алып барат.

1. “Азаттык” радиоберүүлөр топтому
2. “Азаттыктын” теледолбоорлору
3. “Azattyk.kg” интернет баракчасы

Саясат, адам укуктары, сөз эркиндиги, экономика, коопсуздук жана коргонуу, коом жана турмуш, маданият, илим жана билим берүү, дин, спорт жана туризм маселелерин кенири чагылдырылган аналитикалык материалдар уктурулуп, көрсөтүлөт. Маалыматтын өзөгүн өлкөбүздөгү жана дүйнөлүк мейкиндиктеги кабарлар түзөт.

Азыркы учурда "Азаттык" радиосун америкалык гражданин Кевин Клоуз жетектеп турат. “Азаттыктын” бөлүмдөрүндө жалпысынан 20дан ашык тилде радио жана телепрограммалар даярдалып турат.

Кыргыз үнүн Европага же жалпы эле дүйнө жүзүнө тараткан "Азаттык" радиосунун Прагадагы бөлүмүнүн жетекчиси Венера Сагындык кызы жана ошондой эле Гулайым Ашакеева, Жаныл Чытырбаева, Али Токтакунов (2020-жылдын октябрь айынан баштап, бул мекемеде иштебей калгандыгын билдирди), Ыдырыс Исаков, Улан Алымкул уулу, Амирбек Усманов жана тажрыйба алмашуу жана топтоо үчүн башкы кеңсесине кеткен Элиза Кененбаева иштешет.

Учурда "Азаттыктын" Бишкектеги бөлүмүн Айзада Касымалиева жетектеп турат. Кыргыз бөлүмүндө азыр (Бишкектеги) элүүдөн ашуун журналисттер эмгектенишет. Алардын жарымынан көбү кабарчылык иш алып барат. Ушул коллектив аудиториянын кызыгуусун жараткан көптөгөн теледолбоорлорду ишке ташырууда десек болот.

"Азаттыкка" тиешелүү алгачкы теледолбоорлордун бири "Азаттык плюс" жаштар программасынын пайда болушу аз убакыттын ичинде эле кыргыз көрүчүүлөрүнүн сүймөнчүлүгүнө ээ болду. Жаштардын аудиториясын камтуу маселеси көтөрүлүп, жаңы проект түзүү максатка коюлат. Биринчи команда 2004-жылы он эки бала тандалып алынып, алгач радиодолбоордо иштешкен. Кийин 2005 - жылы март революциясынан кийин теле долбоор да түзүлүш керек деген милдет коюлган. Биринчи «Азаттык +» телепрограммасын Султан Каназаров жана Аида Касымалиева алып барышкан, программанын темасы «Виртуалдык жашоо» деп аталган.

Бүгүнкү күнгө чейин "Азаттык+" программасында көптөгөн алып баруучулар иштеп кетишти. Аларга: Айгул Жунушалиева, Мирлан Токтоналиев, Султан Каназаров, Аида Касымалиева, Жанар Акаев, Каарманбек Кулуев, Элиза Кененбаева, Айгерим Акылбекова, Али Токтакунов жана азыркы алып баруучулар Айкөл Нурланбеков жана Айзада Топчубаева.

"Азаттык +" тун таанымал жүзү болгон Жанар Акаев алып барып турган мезгилде "Азаттык +" телеберүүсү кызыктуу жана көрүүчүнү өзүнө тартып турчу. Азыр ал КРнын ЖКнин депутаты, такшалган жаш саясатчы катары таанылууда.

Акыркы учурда "Азаттыкка" тиешелүү журналисттик иликтөөлөрү менен таанылган **Али Токтакунов менен Болот Темировдун** программалар сериясы, Кыргызстандын элин эле эмес, Кыргызстандын саясий системасына, андагы коррупция темасына, анын ичинде бажыдагы баш-аламандыктын чиеленишкен түйүнүнө кызыккан чет элдиктердин дагы көңүлүн бурдурду. Ар жума сайын эфирге даярдалып турган "Бажыдагы миллиондор: калкалоо жана карактоо", "Миллиондор изи: Абдукадыр кланынын сансыз мүлкү", "Дубайдагы шериктештик", "Көмүскө акча ташыгандар изи", "Аткарылбай калган убада" ж.б.у.с. атайын иликтөөлөрү коомдук резонанс жаратты.

А.Токтакуновдун иликтөөлөрүнө мамлекеттик бийлик тарабынан дагы көңүл бурулуп, учурда программада келтирилген фактыларды териштирүү

багытындагы сот иштери жүрүүдө. Ал иликтөөлөр элдин назарын буруп эле тим койбостон, ошонун чын-бышыгына жетүү, акыйкаттыкты талап кылуу багытында жарандык коомдо аракеттер дагы пайда болду.

2017-жылдан бери даярдалып жаткан “Азаттыктын” жаңы телеболбоорлорунун бири “Данисте” программасы тематикалык ар түрдүүлүгү менен бай. “Данисте” сөзүнүн мааниси байыркы түрк тилинде **“Күн тартибинде”** дегенди түшүндүрөт. Теледолбоор жашап жаткан коомдогу социалдык маселелер, көйгөйлөрдү, жалпы журттун көңүлүн оорутуп жаткан маселелерди көтөрүп чыгып, аларга көңүл бурууга чакырат. Аны менен катар “Данисте” программасын келечекке багыт берүүчү, карапайым эл арасындагы өзүнүн өзгөчөлөнгөн өнөрлөрү, көз карашы, касиети менен башкаларга үлгү болуучу турмушка ээ, белгисиз каармандарды тааныштыруу максатын дагы көздөшөт. Ошондой эле, программанын алкагында Республикада болуп жаткан реформалардын өзөгүн, анын түпкү маанисин калктын калың катмарына, аң-сезимине туура жеткирүү максаты коюлган. Мамлекеттеги демократиянын калыптанышына өз таасирин, өз салымын кошкон коомдук, саясий ишмерлердин басып өткөн жолун, алардын кырдаалга жараша коомго жетпей, белгисиз болуп калган учурларын ачып берүүдө аргументтерди туура пайдалануу, так маалыматтардын негизинде элди ынандырган программа катары аудиториянын кызыгуусун арттырууда. “Данисте” программасынын акыркы чыгармалары дагы пандемия учурундагы социалдык проблемаларга арналды. Мисалы, “Бааны көтөргөн чайкоочулар”, “Коронавирустан кантип сактанса болот”, “Окуучуларды жүдөткөн онлайн окуу” ж.б.у.с. Айрым берүүлөрдү алып баруучу Сабыр Абдимомунов үй ичинен сыртка чыкпай алып барган күндөрү болду.

“Азаттыктын” эң популярдуу теледолбоорлорунун бири **“Ыңгайсыз суроолор”** программасы алгач радиодолбоор катары ишке ашкан. Актуалдуу проблеманын тегерегиндеги маек, талкуу катары эфирден орун алган. Алгачкы алып баруучусу – Бүбүкан Досалиева. Андан соң, УТРК менен биргеликте 2005-жылы айтылуу март революциясынан кийин, телеверсиясын дагы чыгаруу кызыкчылыгы жаралып, алгачкы эле чыккан теледолбоорунун рейтинги күн санап өскөн. Программанын максаты – бир маселеге эки тараптын пикирин түз эфирде (азыркы учурда көбүнчө алдын-ала тартылуу менен) маекке тартуу. Программанын жүрүшүндө маек – кандай структурадан түзүлөт, кандай иш алып барат, деги эле ал аркылуу алып баруучу эмнелерди ала алат жана көрөрманга эмне жеткирип берет деген суроолор жаралбай койбойт.

“Ыңгайсыз суроолор” программасындагы маектин милдети – көрөрмандарга жаңы нерсе тууралуу бир теманын тегерегинде ар тараптуу пикир алышуунун негизинде, терең анализдин жыйынтыгын кабарлоо. Маектин темасы актуалдуу, учурга жараша кызыктуу болушу шарт. “Ыңгайсыз суроолор” программасы көпчүлүк учурларда атайын студияда же ыңгайлуу жайда

өткөрүлөт. Мында маекти уюштуруп жаткан журналист, эң биринчи иретте маектин катышуучусунун эмес, аудиториянын кызыкчылыгын эске алышы керек. Көрөрман маектешүүдөгү айтылган сунуш, ой пикир, кеп-кеңештердин ага карата айтылып жаткандыгын сезип турушу абзел. Программада көбүнчө өлкөбүздөгү саясий абал, саясий чөйрөдөгү эки жээктеги (оппозиция жана пропозиция) 2 маектеш чакырылып аларга алып баруучу тарабынан, ошол эле учурда маектештер бири-бирине кызыкдар суроолорун, жоопторуна аргументтерин бере алышат. “Ыңгайсыз суроолор” берүүсү учурунда маек эле уюштурулбастан, мүмкүн болушунча коюлган маселеге тиешелүү башка сюжеттер, телефон аркылуу башка каармандардын тастыктоосу, электрондук кат алмашуу, документтер (отчеттер, стенограммалар, докладдар, билдирүүлөр) менен иштөө кеңири жайылган. Мындай кадамдар угармандын, көрөрмандын маекке карата ишенимин арттырып, ошол маселе боюнча мурда ачыкталбаган маселелер тууралуу кеңири түшүнүк алып бир жыйынтыкка келет [5:35].

“Ыңгайсыз суроолор” программасынын тарыхында ага көптөгөн тажрыйбалуу журналисттер алып баруучу болушту. Алар: Бүбүкан Досалиева, Кыяс Молдокасымов, Бурулкан Сарыгулова, Султан Жумагулов, Султан Каназаров, Жанар Акаев, Тынчтык Чоротегин, Кубат Оторбаев ж.б. Ал эми акыркы 3 жылдан бери берүүнү Айзада Касмалиева алып барат. Бул алып баруучуларды бириктирип турган нерсе алардын интеллекти, кесипкөйлүгү, эки жакка тартпаган туруктуу позициясы, суроолорду узатуудагы күчтүү маалыматтык даярдыгы.

Айзада Касымалиеванын эфир алып баруу учурундагы жаакташкан эки жакты дагы ийине келтирген аргументтерди өз убагында кое билүүсү, ар бир маектешине бирдей салкын мамилеси, кийинүү стили анын негизги ыкмаларынын бири.

“Тегерек стол” форматында “Азаттык” медиасында 2018-жылы дагы бир жаңы долбоор пайда болду. Бул **“Эже-синдилер”** социалдык берүүсү. Бул программанын максаты – аялдарга байланыштуу коомдогу социалдык көйгөйлөрдү, улуттук каада-салттын күнгөй-тескейин, турмуштук тажрыйба, сабактарды, демилгелерди ар тараптуу бир туугандай, эже-синдидей ортого салып, талкуулап, аудиторияга сунуштоо. Мисалы, бул программада көтөрүлгөн темалар: “Аялдарга артпаган кесиптер”, “Кордук көргөн аял, коргобогон коом”, “Энелердин эстен кеткис түйшүгү”, “Аялды мандаттан алыстаткан жагдайлар”, “MeToo же Голливуддагы жыныстык зомбулук”, “Карантинде кадыры арткан медайымдар”, “Карантинде кор болгон аялдар” ж.б. Башкача айтканда, ар бир жагдайга тиешелүү аялдын ордун, укугун, коомдун көз караштарын тигил же бул тармактагы атайын адистердин, эксперттердин жардамы менен коомчулукка алып чыгып эле тим болбостон, коомдун көңүлүн бурдуруу жана жаңы аял үчүн ыңгайлуу тараптарга буруу, кеңеш берүү максатында даярдалат. Алгач берүүнү Бурул Сарыгулова, андан соң, чакырылган конок-эксперттер дагы алып

баруучулук милдетти аркалап жүрдү. Учурда Айгерим Акылбекова менен Алия Суранова кезектешип алып барышат.

Кыргызстандагы саясий абалдын туруксуздугу, өлкө башынан өткөргөн 2 жолку ыңкылаптарда “Азаттыктын” программаларынын ролу чоң болгон, анткени, мамлекеттик телеканалдардан таппаган трибунаны ошол учурдагы бийликке оппоненттер “Азаттыктан” издешкен. Бул багытта карачу жагдайлар өтө арбын. 2005-жылдагы март ыңкылабынан соң, “Азаттыктын” көптөгөн медиа долбоорлору КТРКнын радио жана телеэфиринен орун алган. Бирок, көп узабай алардын үзгүлтүксүз эфирден чыгуусуна тоскоолдуктар жаралган. 2010-жылдагы апрель революциясынан соң дагы, ушундай эле учурлар кайталанган десек болот. Жакында эле 2020-жылдын октябрь айында болуп өткөн окуялардан соң дагы “Азаттыктын” программалары мамлекеттик ЭлТР каналынан кетүү мүмкүнчүлүгүнөн ажырады.

Азыр “Азаттыктын” теледолбоорлору медиакеменин өз студияларында даярдалып, Кыргызстандагы жеке менчик багыттагы НТС, Next TV, Жалбырак ТВ сыяктуу телеканалдардан көрөрмандарга сунушталып жатат. Мындан тышкары, азыркы санарип доорунда алардын ар бир программасы Facebook, You Tube, Instagram өндүү социалдык баракчалардан дагы орун таап, аудиториясын кеңейтүүдө.

Кыргызстанда “Азаттыкка” анын долбоорлоруна, кабарчыларына, алып баруучуларына дагы деле эки ача пикирлер көп. “Алар башка мамлекеттин, тактап айтканда АКШнын саясатын колдогондор, кыргыз элине жаманчылык издеп, чыккынчылык кылат, айрым көйгөйлөрдү атайын уюштурат, элди козутат ж.б.у.с.” – ой-пикирди кармангандар “муздак согуш” жылдары артта калганына карабай, азыр деле арбын.

Бирок, алар көтөргөн көпчүлүк маселелер, көйгөйлөр чын эле биздин өлкөнүн ар тармагында орун алып жатканы, аларды чагылдыруудагы бейтараптуулук позицияны кармануу принциби сакталаары, КТРКнын коомдук статусун алганына 10 жылдан ашса да, улам бир бийлик башындагы адамдардын камчысына айланып жатканы, ал жактан эфир алалбагандар, аргасыз “Азаттыктын” долбоорлору аркылуу жалпы эле өз кайрылууларын, максаттарын билдирүү мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болуп жатышат.

Мындан тышкары, “Азаттыктын” теледолбоорлору коомдун ар тармагына багытталып, ар бир тармакты терең иликтөөгө, үзгүлтүксүз ал тармак тууралуу маалымат таратууга жол ачты. Маселен:

- **“Ыңгайсыз суроолор”** (алып баруучусу – Айзада Касымалиева) коомдук-саясий темадагы маек дискуссия;
- Социалдык, саясий, экономикалык, укуктук ж.б. багыттагы актуалдуу темаларга арналган **“Атайын иликтөө”** (алып баруучулар Ыдырыс Исаков, Али Токтакунов ж.б.);

- Дүйнөлүк окуялар, көйгөйлөр, тенденциялар жана алардын Кыргызстанга таасирин талдоого арналган **“Биз жана дүйнө”** берүүсү (алып баруучулар: Айнура Жекше кызы, Али Токтакунов, Кубат Касымбеков);
- Ар бир жаңырган күндүн саясий, социалдык, маданий, илимий ж.б. маанилүү жаңылыктары, актуалдуу маектер, кызыктуу репортаждар, кыска жана нуска видеосюжеттер **“Бүгүнкү Азаттык”** берүүсүндө (Бурул Сарыгулованын жетекчилигиндеги кабарчылар тобу);
- Кыргызстандагы жана чет жердеги журтташтарыбыздын жашоосу, тагдыры, көйгөйү, ийгилиги жана кызыктуу көрүнүштөрү тууралуу **“Данисте”** программасы (алып баруучусу Сабыр Абдимомунов);
- Кыргызстан жайгашкан чөлкөмдөгү коомдук, саясий, экономикалык кырдаалга саресеп салган **“Каректе Евразия”** берүүсү (алып баруучулар: Бурул Сарыгулова, Рахат Кеңешова);
- Жаштарды түйшөлткөн маселелерди жаштардын көзү менен чагылдырган **“Азаттык+”** жаштар программасы. Алып баруучулары :Айкөл Нурланбеков, Айдана Топчубаева;
- Коомдук актуалдуу маселеге адистер жана серепчилердин анализин иш күндөрү түз эфирде талдоого алган **“Эксперттер талдайт”** берүүсү (алып баруучу - Бакыт Асанов);
- Күнүмдүк турмуш көйгөйлөрү, аял-эркекти, ата энени, уул-кызды ойлондурган маселелер, коомдогу ич ара мамиле-катыш, калыптанган көз караштар тууралуу сыр бөлүшүп, ачык-айрым талдоо максатында уюштурулган жаңы теледолбоорлордун бири **“Эже-синдилер”** тегерек столу. Алып баруучулар: Алия Суранова, Айгерим Акылбекова.
Бул теледолбоорлордон тышкары, “Азаттыктын” радиочыгарылыштары дагы үзгүлтүксүз даярдалып жатат [6].

Аталган теледолбоорлордун чагылдырган тармактары, мазмуну, алып баруучуларынын чеберчилиги көрөрмандар тарабынан бааланып жаткандыгы белгилүү. Андыктан, бир кездеги “Азаттык” радиосунун азыркы кыргыз кызматы кыргыз журналистикасынын ар тараптуу өнүгүшүнө салым кошту деп айтууга негиз бар. Маалымат издөө, даярдоо жана таратууда, калкка жугумдуу радио жана теледолбоорлорду даярдоодо “Азаттык” медиамекемеси мыкты мектеп катары дагы кызмат өтөдү десек болот.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Көзкарандысыз журналистика колдонмосу. Д. Поттер. Которгон А. Акматова – Бишкек, 2008. – 62 б.
2. Окуяга негизделген иликтөө. Журналисттик иликтөө үчүн колдонмо. Марк Ли Хантер. Которгон А. Акматова. – Бишкек, 2012. - 148 б.

-
-
3. Тынчтыкбек Чоротегин. Ала-Тоонун батыштагы бүркүтү. Бишкек, 2010. – 425 б.
 4. Радио жана телепрограммаларды түзүүнүн этикалык критерийлери. Интервьюс. – Бишкек, 2012. – 87б.
 5. Эл аралык журналистиканын стандарттары. Орусчадан которгон Ш. Дүйшеева. Ред: К. Оторбаев. – Бишкек, 2012. - 126 б.
 6. www.azattyk.kg

Рецензент: Акынбекова А.У – филология илимдеринин кандидаты, Кыргыз Республикасынын терминологиялык комиссиясынын башкы адиси.

УДК 070.1/4

Керимова Б.Ж.
*Ж.Баласагын атындагы КУУ/
КНУ им. Ж.Баласагына
Kerimova B.J.
J.Balasagyn KNU*

**«Биринчи радионун» программаларынын жанрдык ар түрдүүлүгү
Жанровое разнообразие программ «Биринчи радио»
Genre diversity of "Birinchy Radio" programs**

Аннотация: Бул макалада “Биринчи радио” коомдук радиоканалынын калыптанышынын жана өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрү каралган. Ошондой эле, радио берүүлөрдүн жанрдык түрүнө өзгөчө көңүл бурулган. Түрдүү жанрлардан турган радио программаларына таолдоо жүргүзүлдү.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности становления и развития общественного радиоканала “Биринчи радио”. Особое внимание уделяется жанровому разнообразию радиопрограмм. Проведен анализ радиопрограмм, которые представлены самыми разнообразными жанрами.

Annotation: The article discusses the peculiarities of the formation and development of the public radio channel "First Radio". Particular attention is paid to the genre of radio broadcasting. An analysis of radio programs in various genres was conducted.

Урунттуу сөздөр: радио, журналистика, жанр, программа, маалымат каражаттары, угарман, эфир.

Ключевые слова: радио, журналистика, жанр, программа, маалымат каражаттары, слушатель, эфир.

Key words: radio, journalist, genre, program, the media, listener, ether.

Негизинен журналистикадагы, анын ичинде радиожурналистикадагы жанрлар системасы ар түрдүү тарыхый, илимий-техникалык, коомдук-саясий факторлордун, шарттардын таасиринен улам калыптанып, өсүп-өнүгүп, өзгөрүлүп турат. Мындай процесс учурда деле калыптануу жана өнүгүү жолунда мурдагы өткөн тенденцияларды кайталоо менен жаңы формаларды өздөштүрүүгө өттү.

Журналистиканын негизги жанрлары массалык маалымат каражаттарынын алгачкысы болгон басма сөздө калыптанып, өсүп-өнүгүүгө дуушар болду. Ал эми радиожурналистикадагы жанрлардын көпчүлүгү басма сөздөн алынышы закон ченемдүү көрүнүш.

Советтик радиожурналистиканын тарыхынан белгилүү болгондой, советтик радионун алгачкы регулярдуу массалык уктуруулары радиогазетадан башталган. Бул ошол учурдагы «аралыксыз жана кагазсыз газетаны» ишке ашыруу максаты болгон эле. Бирок, жанрлардын газеталык түрүн радио «өз үйүнө» алып кирүүгө

канчалык аракет кылбасын, бул жаңы массалык маалымат каражатынын акустикалык жаратылышы өзүнө болгон жаңыча мамилени, форманы, демек жанрлардын жаңыча тобун калыптандырды. Учурда газетадагы информация, интервью, очерк деги эле жанрлардын кандай гана түрү болбосун радиожанрлардан кескин түрдө айырмаланып, ар бири өз багытында, өз тармагында, өзүнө тиешелүү милдеттерди аркалап иш алып барып келишүүдө.

Илимий-техникалык прогресстин болуп көрбөгөндөй жетишкендиктери, бүткүл дүйнөлүк глобалдуу информация түйүнү – Интернет башында турган, спутникалык, цифралык интерактивдүү маалымат булактарынын пайда болушу маалыматтын маани-маңызынын, баасынын жогорулашына алып келди. Ошого карабай, ар бир массалык маалымат каражаттарынын, маалымат түйүндөрүнүн коомдо өзүнө тиешелүү орду аткарган милдети, көтөргөн жүгү аныкталды.

Мына ошол массалык маалымат каражаттарынын ичинен радио өзүнүн уникалдуулугу менен айырмаланып, коомго маалымат таркатып келүүдө.

Кыргызстандын аймагында элге маалымат таркатуу жагынан алып караганда Кыргыз радиосу, анын ичинде “Биринчи радио” алдыда десек жаңылышпайбыз. Себеби, калктын басымдуу бөлүгү мына ушул радиолорду угуп, маалымат менен камсыз болуп келишет. Аны биз радионун ар бир уктурууларынан баамдасак болот. Мына ошол “Биринчи радионун” программаларынын жанрдык өзгөчөлүктөрүн айтаардан мурда анын кыскача тарыхына кайрылсак.

Деги эле эгемендүүлүк жылдарындагы кыргыз радиожурналистикасына кайрылсак, мамлекеттик, улуттук, жана ошондой эле учурда коомдук болуп калган маалымат радиосу 90-жылдардан 2006-жылга чейин “Кабарлар” – жаңылыктар кызматы жана “Кыргызстан” маалымат- талдоо программалары чыгармачыл өндүрүштүк бирикмелери болуп өз-өзүнчө эки редакция болгон. Ал эми 2006- жылдын июнь айынан тарта азыркы компьютердик база түзүлүп, аталган эки маалыматтык өндүрүштүк чыгармачылык бирикме жайгаштырылган. Бара- бара эки редакция бириктирилип, “Кыргызстан” маалымат-аналитикалык программалар башкы редакциясы болуп калды. Бул учурда FM 106.9 жыштыгында “XX1 кылым радиосу, кийин “Белес радиосу” аталган жана FM 107.3 жыштыгында “Миң кыял FM” радиолорун кошпогондо, Кыргыз радиосунун маалыматтык, адабий, музыкалык уктуруулары бир гана жыштыкта обого чыгып турган.

Ал эми 2009-жылдын 6-июль айынан баштап FM 106.9 жыштыгында “Кыргыз радиосу” чыга баштагандан тартып, FM 104.1 жыштыгындагы “Кабарлар” радиосунда күнүгө таңкы саат 5тен, саат 24.00гө чейин 19 саатка чейинки көлөмдөгү маалыматтык уктуруулар өз ишин баштаган.

Мына ушул “Кабарлар” радиосу 2011-жылдын 1-январынан «Биринчи радио» деп аталып, ал жалпы республикага тараган эң биринчи орундагы маалыматтык радио болуп калды.

«Биринчи Радио» All Talk Radio же «Баардыгы жөнүндө», тактап айтканда саясий, экономикалык жана маданий, спорт жаңылыктарын суткасына 19 саат бою обого чыгып, бүтүндөй өлкөнүн аймагына бардык маалыматтарды, өз учурунда, так жана толук жеткирүүчү жалгыз гана радио болуп эсептелет.

Радионун программалык саясаты да угармандар күткөн маалыматтардын оперативдүүлүгү жана жеткиликтүүлүгүн камсыздоо. Станциянын негизги мүдөөсү- зарыл маалыматтарды таркатуучу ишенимдүү маалымат таркатуу булагы катары, угарман журттун ишенимин камсыз кылып, “бийликтеги чакан топтун кол баласына айланган канал” –деген түшүнүктөн арылды. Ошондой эле, “Биринчи радионун” башкы мүдөөсү улуттук азчылыктар ортосунда, муундар арасында жана бардык конфессиядагы адамдарды жакындаштыруу үчүн көп кырдуу багыттагы, эң бир түйүндүү маселелерди козгогон: жакырчылык көйгөйлөрүнөн тартып, саламаттыкты сактоо, билим берүү, атактуу жана карапайым адамдардын бейнеси тууралуу түрдүү тармакты камтыган уктурууларды даярдоо менен турмушка жакын болуу башкы милдети болуп саналат.

«Биринчи Радиодо» эфирди тарыхый, эксклюзивдүү репортаждар жана кыргыз радиосунун “Алтын казынасындагы” уникалдуу материалдар менен байытуу мүмкүнчүлүгү бар. Биздин радионун эфиринде чет элдик жана орусиялык атактуу саясатчылар, экономисттер, ишкерлер, коомдук ишмерлер, артисттер жазуучулар жана спортчу жана башка атактуулардын үндөрү жаңырып, элдин көңүлүн өзүнө бурдуруп келүүдө.

Аталган радиону учурда белгилүү журналист Таалайгүл Сыдыкбекова жетектеп, орус, кыргыз редакцияларын чогуу эсептегенде 21 штаттык бирдик бар. Алардын ичине: Башкы редактор, баяндамачылар, комментаторлор жана кабарчылар кирет. Ал эми режиссёрлор болсо өзүнчө режиссёрлор тобуна караса, айдоочулар автоцехке карайт.

«Биринчи радионун» жыштыктары:

1. Бишкек FM 104.1 2. Ысык-Көл FM 102.4 3. Нарын FM 100.5 4. Ош FM 100.7 5. Баткен FM 104.2 6. Жалал-Абад FM 104.7 7. Талас FM 102.0 8. Чүй FM 104

Аталган радио алгачкы башталыш катары төмөндөгү максаттарды белгилейт:

- Кыргызстандын медиа рыногунда күнү-түнү обого чыккан негизги жана жалгыз гана маалымат каналы болуп калуу;
- Эфирге чыгуунун сапатын арттыруу үчүн радио толкундарын берүүчү жаңы технологияларды өздөштүрүү;
- Программа түзүү саясатын, аудиториянын кызыкчылыгына шайкеш келтирүү.

Мына ушундай максаттарды алдына коюу менен бирге “Биринчи радио” өзүнө маалыматтык, аналитикалык жана көркөм публицистикалык жанрларда уктурууларды даярдап келет.

Деги эле, радиодо маалыматтык жанрлар системасы манилүү ролду ойнойт. Жанр – адабий өсүштүн тарыхый узак жолунда жаралган ар кыл чыгармалардын тигил же бул окшош, жакын белгилеринин негизинде обочолонгон атайын топтору, типтери. «Жанр» термин катары XVI кылымдан бери колдонулганына карабастан алигиче так илимий аныктама ала элек, аталышын француз тилинен кыргызчалаганда «тек», «түр», «уруу» деген маанилерди билдирет. Адабият, журналистика, искусство ж.б. тармактарда ар башка формада кеңири колдонулат.

Жанрды тигил же бул чыгармачыл тапшырманы аткаруудагы ал же тигил материалдарды уюштуруу, топтоо формасы катары кароого болот. Ар бир ишмердүүлүктүн негизине ар түркүн адамзаттык керектөөлөрдү канааттандыруу милдети жүктөлгөн. Андыктан, мейли адабият болсун, журналистика же искусство тармагы болсун алардагы ар бир жанр коом үчүн, анын кызыкчылыгы, табити үчүн кызмат кылат. Практика далилдегендей, жанрдын келип чыгышы, калыптанышы, пайдаланышы негизинен анын функционалдык маанисине көз каранды.

Журналистиканын маалымат каражаттарына, анын жалпы жанрлар системасына таасирин тийгизген дагы бир фактор – коммуникациялык техниканын өнүгүшү. Аталган фактордун негизинде радионун өнүгүүсүнө сапаттык жаңылыктарды киргизген студиялык үн жазууну, ага удаалаш монтаждоону кароого болот. Буга жараша, радиого гана тиешелүү радиорепортаж, радиоочерк, сүрөттөмө, радиофильм сыяктуу жана башка жанрлардын келип чыгышы шартталды. [1,102]

Радиожурналистиканын жанрлар системасы өнүгүү жолунда жана мезгил шартына жараша өзгөрүлүп турат. Учурда жанрлар ортосундагы так кесе айырмачылыктарды, чекти байкоого болбойт, экөө таптакыр бөлөк деп эсептелген жанрлардын дагы бири-бирине жакындоосу, бирин-бири толуктоосу башталды. Теорияда бул абалды «жанрлар диффузиясы» деп аташат. Мындай абалда жанрларды классификацияга ажыратууда жана бирдиктүү тегиз жанрлар системасын түзүүдө жетиштүү негиз болуш керек.

Радиожурналистиканын учурдагы системалар жанрын өз ара топ катары кароого жана таанууга төмөндөгү белгилер жардам берет:

- радионун ММК катарындагы орду;
- коммуникациялык каналдын акустикалык өзгөчөлүктөрү;
- жанрлардын ички өнүгүүсүнүн закон ченемдүүлүгү жана өз ара катышы.

Муну менен катар радиоберүүлөрдүн формалык белгилеринин өнүгүүсү, жанрлардын өнүгүүсү менен тең катар болгонун тарых айгинелейт. Форманын негизделишинин эң башкы белгиси – ар түрдүү жанрдагы берүүлөрдүн, программалык каналдардын болушу. Форма түзүүчү негизги факторлор:

- уктуруу көлөмүнүн туруктуулугу;
- эфирдик көлөмдүн туруктуулугу;
- автор, алып баруучулардын катышы;
- жанрдык көп түрдүүлүгү;
- жасалгалоо (музыкалык, дабыштар ж.б.);
- эфирге чыгуу мезгилдүүлүгү.

Белгилей кетүүчү нерсе, ар башка жанрлардын ар түрдүү методун, формасын башкача айтканда, элементтерин өзүнө камтыган жанрлардын функциясы татаалырак болот. Мисалы:

а). Сүрөттөмө – андагы интервьюнун элементтери окуянын кырдаалын кененирээк түшүнгөнгө, баяндаманын элементтери окуяга баа бергенге жардам берет.

б). Репортажда интервьюнун катышы угарманга өткөн же болуп жаткан окуянын кызыктуулугун арттырып, репортажды толук, так маамыламттар менен камсыздаганга көмөк көрсөтөт. [2, 34-36]

А бир жанрдын өзүнө тиешелүү аймагы, тактап айтканда диапозону болот. Ал диапозондор тигил же бул жанрлардын өзгөчөлүгүнө жана чыгармачылык тапшырманы аткаруудагы милдеттерине жараша ар түрдүү, кеңири же кууш, узун же кыска болушу мүмкүн.

Учурдун талабына ылайык иш алып барган азыркы радиожурналистикада функционалдык-предметтик белгилери боюнча жанрлар төмөндөгүдөй топторго бөлүнөт: [3, 55-60]

1. Информациялык жанрлар:

- радиобилдирүү;
- информациялык корреспонденция;
- басма сөзгө обзор;
- информациялык радиоинтервью;
- радиоотчет;
- информациялык радиорепортаж.

2. Аналитикалык жанрлар:

- аналитикалык радиоинтервью;
- аналитикалык радиокорреспонденция;
- аналитикалык радиорепортаж;
- радиорецензия;
- кат;

- радиомаек;
- радиокментарий;
- радиобаяндама;
- радиодискуссия;
- радиоречь;
- радиодогу журналисттик иликтөө.

3. Документалдуу – көркөм жанрлар:

- радиоочерк;
- радиосүрөттөмө;
- радиоаңгеме;
- радиофельетон;
- радиокмпозиция.

Аталган топтордогу жанрлардын жайгашышы алардын формаларынын структуралык түзүлүшүнө карай аныкталган. Жанрдагы жаңычыл формалар дагы жөнөкөйдөн татаалды көздөй өнүгөт. Мисалы, төмөндөгү бөлүштүрүүдө, информациялык жанрлардын айрым бир түрлөрүн аналитикалык жанрлардын арасында да кездештирип жатабыз. Бул алардын аткаруучу милдеттеринин татаалдаша, кеңейе баштаганынын белгиси.

Эфирде угулуучу формасына карата дагы жанрлар төмөндөгү топторго бөлүнүшөт:

1. Монологдуу жанрлар: радиобилдирүү; басма сөзгө обзор; радиоотчет; радиокорреспонденция; кат; радиорецензия; радиокментарий; радиобеседа; радиоречь; радиосүрөттөмө;

2. Диалогдуу жанрлар: радиоинтервью; радиомаек; радиодискуссия;

3. Синтетикалык жанрлар: радиоотчет; радиокорреспонденция, радиорепортаж; радиорецензия; радиобаяндама; радиоочерк; радиосүрөттөмө; радиоаңгеме; радиофельетон; радиокмпозиция.

Жанрлар арасында катаал чек аралар жок. Журналисттик чыгарманын милдетине карай, максатка жетүүнүн ыңгайлуу жолу изделип, тигил же бул жанр, же болбосо алардын аралашкан түрү колдонула берет. Ошону менен катар эле, ар бир жанр өз алдынча суверендүү. Орус окумуштуусу М.М.Бахтин жанрлардын өз ара катышы тууралуу төмөндөгүлөрдү айткан: «Жаңы пайда болгон жанр, эч убакта мурдагы жанрды жокко чыгара албайт. Ал кандай гана артыкчылыктарга ээ болбосун, мурдагы жанрларды толуктап, жанрлар системасындагы жаңы багыттарга шарт түзөт. Бирок, жаңы жанр эски жанрлардын функционалдык чек араларын тактап, өз милдеттерин жана мүмкүнчүлүктөрүн аңдап-таанышына түрткү болот» [4, 42]

А бирок, жанрлардын бири-бири менен болгон катышы, байланышы өтө динамикалуу. Андыктан, алар ар түрдүү багыттан, аспекттен каралышы абзел.

Мына ушул жогоруда аталган жанрларды колдонуу менен “Биринчи радионун” уктурууларын обого чыгарып келет.

Мисалы радиодогу “Күндүн темасы”, “Шак жүрүш” уктуруулары көбүнчө ток-шоу жанрында берилип келет.

Ал эми ток-шоу жанрына токтолсок, бул жанр кийинки учурларда радио жана телекөрсөтүүдө кеңири колдонулган жанрлардын бири болуп эсептелет. Батыш ММК да ток-шоу-“сүйлөшүү аркылуу спектакльди тартуулоону” түшүндүрөт. Жанрдын белгилери-жеңил, эркин сүйлөшүү, алып баруучунун актердук чеберчилиги жана аудиториянын сөзсүз болушу эсептелет. Ток-шоу англис тилинен сөзмө-сөз которгондо talk “маектешүү”, show- “көрсөтүү” дегенди түшүндүрөт. Сөздүктө да ток-шоу студияга чакырылган адамдардын катышуусу менен кандайдыр бир маселени талкууга алып чыккан жанр катарында аныкталат. [5, 839]

Жанрда диалогдук коммуникация жеңил, бирок драматизмдин элементтерине ээ болгон оюндун дэңгээлинде ишке ашат. Ошол эле учурда ток-шоу-бул журналистика, анткени бул каармандар менен алдын ала даярдалбаган, импровизацияга толгон, жогорку чеберчиликтеги баарлашууну шарттайт. Ошентип, учурда ток-шоунун өнүгүшүнүн айрым тенденцияларын белгилесек болот: 1) оюн-зоок көңүл ачуучу; 2) агартуучулук багыттагы; 3) саясий, экономикалык жана социалдык маселелерди талкуулаган ток-шоу программалары.

Башка жанрлардан айырмаланып ток-шоу олуттуу маселени талкуулоодо да актёрдук оюндун элементтерин активдүү колдонот, бирок мындай учурда алып баруучунун талкууланып жаткан маселе боюнча эрудициясы, чечендиги, тапкычтыгы чечүүчү мааниге ээ.

Мына ушундай өзгөчөлүктөр менен обого чыккан жогорудагы уктуруулар ар күн сайын коомдогу көйгөйлүү маселерди аудитория менен кошо талкуулап келет. Мында уктуруунун алып баруучулары өз ишин мыкты билген кесипкөй журналисттер десек да болот. Себеби аталган ток-шоу жанрында дал ушул алып баруучунун деңгээлинен көп нерсе талап кылынат. Ошондой эле бул эки уктуруу ток-шоу жанрынын үчүнчү тенденциясы болгон саясий, экономикалык жана социалдык маселелерди талкуулаган ток-шоу программалары болуп эсептелет.

Ал эми “Биринчи радиодогу” “Кыргызстан” уктуруусу көбүн эсе маалыматтык жанрларда иш алып барып келет. Аталган уктурууда радиобилдирүү; информациялык корреспонденция; информациялык радиоинтервью; радиоотчет; информациялык радиорепортаж колдонулат.

Ошондой эле аталган радиодогу “Радиоклиника” программасы форматы жагынан таанып-билүүчүлүк, агартуучулук болуу менен бирге өзүнө маалыматтык да аналитикалык да жанрлардын элементтерин камтыйт.

“Дин жана маданият”, “Коом жана коопсуздук” программаларында да маалыматтык, көркөм публицистикалык жана аналитикалык жанрлар камтылат.

Дагы бир “Коом жана коопсуздук” уктуруусунда маалыматтык жана ошондой эле ток-шоу жанрлары колдонулуп обого чыгып келет.

Жогоруда аталган радиожурналистикадагы ар бир жанрдын элементтери “Биринчи радионун” ар бир уктуруусунда камтылып, коомго тартууланууда.

“Биринчи радионун” программаларынын жанрдык жактан калыпка салынып турушу уктуруунун эффективдүүлүгүн арттырууга шарт түзөт. Радиодо иштеген ар бир журналист өзүнүн материалдарын даярдоодо тигил же бул жанрды тандап алууга аракеттенет жана ал жанрдын талаптарына ылайык, демек угарманга жагымдуу, көнүмүш формага салууга умтулат. Радио чыгармачылыктын башка түрлөрүнөн айырмаланып, бир жактуу же “жансыз” жашоону четке кагат да, эки же андан көп тараптуу байланыш, карым-катнашты жөндөөчү маалыматтык байланыш каражаты катары иш алып барат.

Учурда радиостанцияларда тигил же бул берүүнүн пайда болушуна жана анын жашап кетишине радиоугармандар өздөрү түздөн-түз түрткү болуп, радиостанциянын ишине кийлигише алат. Радиостанция дагы өзүнүн максаттуу аудиториясын тактап, аны изилдеп, ал кызыккан берүүлөрдү даярдоого кызыкдар болууда.

“Биринчи маалымат Радиосунун” уктуруулары жогоруда белгиленгендей ар кыл жанрды өзүнө камтыйт. Саясий, экономикалык жана социалдык темаларды ачып көрсөтүү “Күндүн темасы” жана орус тилинде “Тема дня” долбоору менен ишке ашат. Бул уктуруу кезегинде түз эфирде жүргүзүлүүчү маектердин башаты катары кызмат кылып, алгач “Кыргызстан” деген ат менен 2001-жылы май айында жумасына бир жолу эфирге чыга баштаган. Анда негизги максат коомдогу орчундуу жана проблемалуу окуяларды, учурдагы курч маселелерди түз эфирде эксперттер, тиешелүү тармактын өкүлдөрү, угармандар менен бирге талкуу эле. Учурда кайсы бир тармактагы олуттуу маселелерди чечмелөөдө жана анын айланасындагы маанилүү жана угарман кызыккан суроолорго жооп издөөдө, ошондой эле туура так маалыматтарды берүүдө бул уктуруу өз максатына жетип, угармандар арасында кызыгуу жаратты. Бул багытта уктурууну ар тараптан байытып, угармандар менен байланышты чыңдоого аракет кылган жана түз эфирдин жоопкерчилигин сезип, теманы толук талдап эфирге чыгуу зарылдыгы бийик жоопкерчиликти талап кылат.

Мындай форматта иштөө аудиторияны экинчи пландагы окуяларга алагды кылбастан, башкы маанилүү окуянын тегерегинде кармап турууга мүмкүнчүлүк берет. Бул уктуруу күн ичиндеги маанилүү маселенин жыйынтыктоочу учуру башкача айтканда кульминациясы десек болот. Мындай маселени чагылдырууда радио оперативдүүлүгү жана жана угармандын пикирин да угууга мүмкүн болгондугу менен айырмаланат. Мында түз эфир дагы чоң роль ойнойт.

Азыр бардык эле массалык маалымат каражаттарында эл аралык стандартты сактоо менен эки, же үч тараптын пикирин чагылдырган

маалыматтык маанайдагы сюжеттер жана репортаждарга талап күчтүү болуп келет. Бирок, Биринчи радиодо айрым учурда таанып-билүүчүлүк багыттагы жана Мамлекеттик структуралардын мамлекеттик саясаттын негизинде жүргүзүп жаткан иш аракеттерин чагылдыруу мүнөздүү. Андыктан мындай учурда айрым жагдайлар эл аралык стандарттан кыйгап өтүшү мүмкүн. Бул кыргыз радиожурналистикасында калыптанып калган жана бул кайсы бир эл аралык стандартты таануу катары кабыл албашыбыз керек.

Бүгүнкү күндө өтө олуттуу көңүл бурууларга туш болуп жаткан жана аудиториясы жагынан башка радиолордон бир топ алдыга кеткен Биринчи Радио болуп саналат. Ага жогорудагыдай коомдук-саясий, экономикалык жана социалдык тематикадагы программалар жана уктуруулары мисал боло алат. Дагы бир өтө чоң жоопкерчиликти талап кылган милдети бул радио-маалыматтык радио болгондугунда. Мына ушул жоопкерчиликти сезүү менен бирге радионун жалпы жамааты элге кызмат өтөп келүүдө.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. Фрунзе. 1969. 102-бет
2. Смирнов В. Аналитическая журналистика: жанры радиовещания в контексте массовых коммуникаций. Ростов-на-Дону, 1994.34-36-беттер
3. Ярошенко В. Информационные жанры радиожурналистики. М., 1987. 55-69-бб
4. Смирнов В.В. Жанры радиожурналистики. М., 2002. с.42-б
5. Новый словарь иностранных слов-Минск: Современный литератор, 2005. С. 839

Рецензент: Абдикеримова Ж.Т. – кандидат политических наук, доцент БГУ им. К.Карасаева.

УДК 070**Мамышева Ж.А., Жапаркулова. А.Ж., Кабатаева. Г.Э.***Ж. Баласагын атындагы КУУ/**КНУ им. Ж.Баласагына***Mamysheva J.A., Japarkulova A.J., Kabataeva G.E.***J.Balasagyn KNU*

**Журналисттик коопсуздук жана кесиптик этика маселелерин
чагылдыруудагы ишмердүүлүк
Деятельность журналиста по освещению вопросов журналистской
безопасности и профессиональной этики
Activities related to journalistic safety and professional ethics**

Аннотация: Бул макаладагы ММК жөнүндө мыйзамдарда журналисттердин коопсуз кесиптик ишмердиги үчүн кепилдиктер камтылган. Мында журналист өзүнүн кесиптик ишин аткарууда кол тийбестик гарантияларын да пайдалана алаары көрсөтүлгөн. Анткени этикалык эрежелерди сактоодо журналисттин негизги милдети бул ишенимдүүлүк жана чынчылдык менен маалыматты коомчулукка баяндап берүү болуп эсептелинет.

Аннотация: Законы о СМИ, изложенные в этой статье, обеспечивают гарантии безопасной профессиональной деятельности журналистов. Также указано, что журналист может пользоваться гарантиями неприкосновенности при исполнении своих профессиональных обязанностей. Ведь основная задача журналиста в соблюдении этических норм - достоверно и честно довести информацию до общественности.

Abstract: The media laws in this article provide guarantees for the safe professional activities of journalists. It is also stated that a journalist can use the guarantees of immunity in the performance of his professional duties. Because the main task of a journalist in observing the rules of ethics is to present the information to the public with reliability and honesty.

Урунттуу сөздөр: ММК мыйзамдары, этикалык эрежелер, укуктар, мониторинг, аккредиттөө, факт, видеокөзөмөл, плагиат, цитата.

Ключевые слова: законы о СМИ, этические правила, права, мониторинг, аккредитация, факты, видеонаблюдение, плагиат, цитаты.

Keywords: media laws, ethical rules, rights, monitoring, accreditation, facts, video surveillance, plagiarism, quotations.

“Массалык маалымат эркиндигин кысуу, башкача айтканда жарандар, кызмат адамдары, коомдук бирикмелер тарабынан уюштуруучулардын, редакциялардын басма кызматчыларынын жана ММК продукцияларынын таратуучуларынын, ошондой эле журналисттердин мыйзамдуу ишине тоскоолдук кылуу, бул юридикалык жоопкерчиликке алып келет. Ал эми журналисттин мыйзамда берилген укуктарын бузуу, анын кадыр баркын кетируүү, коркутуу, зордук-зомбулук же өмүрүнө кол салуу, ал кесиптик ишин аткаргандыгына

байланыштуу ден соолугуна жана мүлкүнө зыян келтирүү үчүн улуттук мыйзамдарга ылайык жоопкерчиликке алып келет.

Ошондой эле ММК жөнүндө мыйзамдарда журналисттердин коопсуз кесиптик ишмердиги үчүн кепилдиктер да камтылган. Мында журналист өзүнүн кесиптик ишин аткарууда кол тийбестик гарантияларын да пайдаланат. Массалык маалымат эркиндигин бузууда, массалык маалымат эркиндигинен кыянат пайдалануу үчүн жазыктык, администрациялык, тартиптик жоопкерчилик белгиленген. Бул мыйзамда сын материалдарды жарыялагандыгы үчүн журналисттерди куугунтуктоого жол берилбейт деп көрсөтүлгөнү менен эгемендүүлүктү алган күндөн бери бир топ журналисттер куугунтуктоолорго кабылып, качкын статусун алышып, башка өлкөлөргө чыгып кеткендер көп экени маалым.

2020-жылдын апрель, май айларында Журналисттердин жана ММКлардын укуктарынын бузулушу боюнча “Journalist.kg” маалымат порталы мониторинг жүргүзгөн. Бул жүргүзүлгөн мониторингде журналисттер менен ММКлардын укуктарынын бузулушу боюнча 9 билдирүү каралган. Алардын ичинен экөөсү, айдын саясий кырдаалын эске алуу менен, ММКнын иш жүзүндөгү абалын аныктоого калтырылды, алтоосу ММКлардын жана журналисттердин укуктарын түздөн-түз бузуу жөнүндө маалымат толук берилди, ошондой эле ММКларга жана журналисттерге карата соттук териштирүүлөр, бирөөсү ММКларга жана журналисттерге жасалган кол салуу жана коркутуулар жөнүндө, ошондой эле жаңжалдар жана айыптоолор боюнча изилдөөлөр жүргүзүлгөн. Бирок, акыркы учурларда мыйзамга негизделбеген ММКларга жана журналисттерге каршы чыккан материалды көп кездеширип калдык десек жаңылбайбыз.

Буга мисал катары, Медиа мүлкүн жана интернет басылмаларын уурдоо боюнча шектелген кылмышкердин табылбаганы, ага укук коргоо кызматкерлеринин көңүлү бурулбай жаткандыгы боюнча ушул эле жылда “Ачык сөз” гезитинде *“Милиция политклиниканын веб-сайтынын кеңсесине кирип кеткен кылмышкерлерди тапкан жок”* деген макала жарыяланган. Мында “Политклиника” интернет-басылмасынын жетекчилиги редакцияга талап-тоноочулуктун далили болгон видеону милицияга өткөрүп бергендиги, бирок, кабарчылардын айтымында, коопсуздук кызматкерлери дагы эле окуяга көңүл бурбай создуктуруп жатышканы боюнча чагылдырылган.

Бул тууралуу “Журналисттер” бейөкмөт уюмунун баш редактору Дилбар Алимова да өз пикирин билдирген. Анын айтымында, талап-тоноо журналисттердин иш-аракеттерине байланыштуу болгон жана жөнөкөй уурулук болгон эместиги, демек, бул ишти башкача кароо керек экендиги белгиленген.

Бул макалада редакциянын редакторуна милиция кызматкерлери сиз бул уурулукту өзүңүз уюштурдуңуз деп айткандыгы, кайра өздөрүн күнөөлөп доомат койгондугу ишти ого бетер солгундатып жаткандыгын, т.а. журналисттердин укуктарынын корголбошуна алып келүүдө деп билдирилген. Ошондуктан, алар

укук кызматкерлердин объективдүүлүгүнө күмөн санап, өздөрү кошо тергөө журналистикасы менен алектенип жаткандыгын, ошондой эле иликтөөлөрдү жүргүзүүдө жакынкы имараттардын көзөмөл камераларынан видео чогултууга аракет кылышкан. Натыйжада кылмышка шектүүлөрдү жаздырып алган камералар бар экени белгилүү болгон. Ошол видеолорду чогултуп укук кызматкерлерине берген күндө да алардан жооп алалбай жатканы макалада айтылган.

Редакциянын журналисттери тергөөчүлөрдүн аракетсиздигинен улам жазуулар түбөлүккө жоголуп кетиши мүмкүн деп чочулайт. Ал эми Дилбар Алимованын айтымында, тергөөчү “жөнөкөй ноутбуктун уурдалгандыгын” иликтөөгө өзгөчө маани берберин айтып, журналисттер бул иште Коопсуз шаар тутумуна киргизилишин суранышты. Башкы редактордун айтымында, тергөөчү суранычтарды четке кагат жана чалууларга жооп бербей койгондугу баяндалган.

Ал эми аталган факт боюнча Бишкек шаарынын Биринчи Май райондук ички иштер бөлүмү тарабынан иликтенүүлөр дагы жүргүзүлүүдө экени айтылылып, 90-берененин негизинде “Чакан өлчөмдөгү уурдоо” боюнча сотко чейинки тергөө иштери башталганын айтышкан. Бишкек шаарынын Биринчи май райондук ички иштер башкармалыгынын басма сөз катчысы Алмаш Бекбоеванын айтымында, уурулук фактысы боюнча тергөө иши дагы эле улантылып жаткандыгы жана дагы башка ушул факты жаңы маалыматтар жарыяланып тураарын белгилеп кетишкен.

Жогоруда аталган “*Политклиника*” гезити 2013-жылдан баштап гезит түрүндө жарыяланган, 2017-жылы анын сайты иштей баштаган. Басылманын журналисттери биринчилерден болуп декларацияларды саясатчылардын кыймылсыз мүлкү менен салыштырып башташкан. Бул басылма көптөгөн иликтөөлөрдү кыргыз тилинде жарыялаган. Алардын материалдары көптөгөн ММКлар тарабынан басылып чыккан.

Ал эми “Журналисттер” бейөкмөт уюмунун өкүлдөрү бул боюнча мындай деген: Ички иштер органдарынын тергөө кызматтары аракетсиз болсо, бул учурда Бишкек шаарынын Биринчи Май райондук ички иштер бөлүмү тергөөчүгө же өзүнүн кесиптик милдеттерин тийиштүү түрдө аткарбай жаткан кызматкерлерге карата жазуу жүзүндөгү арыз менен бардык деталдарды жана ойлорду эске алуу менен кайрылышы керек. Прокуратура органдары өз кезегинде текшерүү жүргүзүп, андан кийин жазуу жүзүндө жооп бериши керек – деп билдиришкени айтылган.

Бул макаланы талдоо менен “төртүнчү бийликтин” бутагы делип эсептелген массалык маалымат каражаттардын жана журналисттердин укуктары мыйзам тарабынан корголууга, колдоого алынбаганы, өлкөдө дагы эле сөз эркиндигине болгон кайдыгерликтин кесепети кете электигинен кабар берет. Азыркы маалымат доорунда кайсы өлкөдө сөз эркиндиги чектелбесе, ал өлкөнү демократиянын башаты деп атоого болот. Демек, мындай көрүнүш эркин

демократиялык өлкөлөрдө эркин ММКлар көп болушу керек деген маанини туюндурат.

Мындан тышкары ушул эле гезитте журналист Болот Темировго кол салуу боюнча соттук отурумдар болуп жатканы, ага кол салган жарандар териштирүүдө моюндабай жаткандыгы боюнча материал чагылдырылган. Макалада журналист Болот Темировду 2018 жылдын 9-январында “Фактчек” офисинин жанында сабашканы, бирок, журналист өзү ага карата каршы жасалган агрессияны кесиптик ишмердүүлүгү менен байланыштырганы камтылган. Бул кылмышты жасаган деген шек менен төрт адам кармалгандыгы айтылган.

Журналисттин айтымында, отурумдун жыйынтыгында сот айыпталуучуларды мыйзам боюнча бошотпоо чечимин кабыл алды, бирок адвокаттын өтүнүчү боюнча ишти кароо март айына жылдырылган, андан кийин да сот иштери создуктурулуп, эми кайрадан 18-июнга жылдырылгандыгы тууралуу айткан. Жарым жыл мурун 9-январда болгон окуя ошентип жайга 18-июнга создуктурулуп калууда. Айрым эркин журналисттердин айтымында ачык факт тургандан кийин офистин тегерегинде имараттарда да видеокөзөмөлдө бар экендиги тастыкталгандан кийин да сот иштери созула берсе, журналисттердин коопсуздугун ким коргойт. Сөз эркиндиги кайда, тастыктай турган ачык факттар турса да журналист Болот Темировго кол салуу үчүн кардарларды издөө боюнча тергөө иштеринин дагы улантылуусу кимдин аркасы менен, эмне соттор дагы эле сатылуудабы деген пикирлери кошо макалада камтылган.

Ал эми Factcheck.kg ресурстук редакторунун айтымында, аны токмоктогон окуя эки бөлүккө бөлүнгөн: кол салуунун күнөөкөрлөрү жана окуянын кардарларын издөө. Темиров кол салган жарандарды укук коргоо органдары таба ала тургандыгына ишене бербейт. “Кардарларды издөөдө, иш онунан чыкпай, чечилбей кала бере тургандыгын айткан. Анткени, сот аткаруучулардын айтымында, аларга кол салуу үчүн сиз күнөөнү күнөөлөй албайсыз. Жана соттолуучулардын жасаган иш-аракеттерине баа берилгенден кийин гана ачыкталат деген экен.

Бирок, КРнын мыйзамында, 13-статьяда Журналисттин кесиптик ишин коргоо жөнүндө мыйзамдарды бузгандык үчүн жоопкерчиликтер каралгандай:

- журналисттин мыйзамдуу кесиптик ишине тоскоолдук кылгандык;
- аккредиттөөдөн негизсиз баш тарткандык же аккредиттөөнү туура эмес токтоткондук;
- журналистке кысым көрсөткөндүк, анын кесиптик ишине кийлигишкендик;
- журналисттин материалдарын жана зарыл болгон техникалык каражаттарын мыйзамсыз алып койгондук;
- журналистке ынанымсыз жана калыс эмес маалыматты бергендик үчүн жоопкерчилик тартат деп мыйзамда камтылганы менен иш жүзүндө

көп учурда колдонулбай келгендигин медиа эксперттер белгилеп айтышкан.

Журналисттин ушул мыйзам тарабынан белгиленген укуктарын бузуу, анын ар-намысын жана кадыр-баркын мазактоо, ал тарабынан кесиптик ишин жүзөгө ашырууга байланыштуу журналисттин өмүрүнө, ден соолугуна жана мүлкүнө коркунуч келтирүү, күч колдонуу же кол салуу Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык жоопкерчиликке алып келет.

Ушул сыяктуу журналисттик кесиптик этикаларды бузуу маселелерди жогоруда биз мезгилдүү басма сөз беттеринде карап талдоого алган болсок, эми өлкөдөгү медиа рынокто орду бар интернет басылмаларында берилген материалдардагы мисалдарга анализ жүргүзүп көрөлү. Маселен, 2020 - жылдын 6 - мартында “vesti.kg” аналитикалык сайтында *“ММКга түшкөн даттанууларды териштирүү комиссиясы, КТРКнын журналисттеринин этикалык кодексин жана кесиптик нормаларын бузгандыгы тууралуу”* деген аталыштагы макала жарыялаган .

Анда, коомдук телерадиокорпорациядагы мыйзам бузган тараптарды жоопко тартууга чакырды. Бул макалада ММКга түшкөн даттанууларды териштирүү комиссиясы, КТРКнын журналисттери 2019-жылдын 25-ноябрында Бишкекте болуп өткөн “Коррупцияга каршы” митингинде окуяны чагылдырган сюжетти даярдоодо бир катар этика кодексин жана кесиптик стандарттарды бузгандыгы боюнча чечим чыгарган болчу.

Комиссияга доо арыз менен кайрылган жаран Умай Арыкова, 2019-жылы 25-ноябрда Бишкекте өткөн коррупцияга каршы митингдин чагылдырылышына нааразычылыгын билдирген.

Арыкованын айтымында, мындай окуялар Кыргыз Республикасынын Конституциясында каралган жарандык иш-аракеттердин маңызын жана элдин эркине доо кетирет.

Буга карата комиссия өз чечиминдеги пунктарды атап өткөн. Бул тууралуу төмөндөгүдөй билдирген:

1. Коомдук телерадиокорпорациясынын "Ала-Тоо-24" телеканалы тарабынан көрсөтүлгөндүгү тастыкталган. Мында 2019-жылдын 25-ноябрында кечки саат 19.00гу “Ала-Тоо” жаңылыктар программасынын чыгарылышында митинг жөнүндө сюжет даярдалып, коомго көрсөтүлгөн. Бул боюнча Кыргызстан Журналисттеринин Этикалык кодексинин 8-10-беренелери бузулган деп табылды.

2. Сюжеттин авторлоруна жана «Ала-Тоо-24» телеканалына Этика кодексинин кесиптик журналистика стандарттарына туура келбеген нормаларын бузгандыгы үчүн коомдук айыптоону жарыялайт;

3. "Телекөрсөтүү жана радиоуктуруу жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 6-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык, телерадиоберүү уюмунун жетекчиси же программанын автору (авторлору) программалардын жана берүүлөрдүн мазмуну үчүн жооп берет. Жана "Комиссия Байкоочу Кеңешке жана

КТРКнын жетекчилигине Комиссиянын чечимин карап чыгууну сунуш кылат. Мыйзамдарды жана корпоративдик стандарттарды бузган адамдарды тартип жоопкерчилигине тартуу каралат;

4. Бул чечимди жалпыга маалымдоо каражаттарына жарыялоо үчүн, Бейөкмөт уюмдарга, бийлик органдарына жөнөтүлгөн;

5. Мындай көрүнүштөр кайталанбаш үчүн ММКлар боюнча арыздарды кароо комиссиясы Кыргызстандын ЖОЖдорундагы журналистика бөлүмдөрүндө окуган студенттерге кесиптик журналисттик этиканын курсун өтүү керектигин сунуштаган.

Мындай этикалык бузууларды өлкөдөгү беделдүү улуттук канал жана басылмалардын чагылдырылышы өтө эле уят эле көрүнүш деп эсептесек болот. Анткени, мындай материалдар журналисттик этикалык нормаларын четке каккандыкка жатат. Демек, журналисттик ишмердикте адеп-ахлахтык этика жогору болсо, ошончолук журналисттик ишмердиктин сапаты да жакшырат десек жаңылышпайбыз. Ошондуктан бүгүнкү күндө эркин коомдогу журналисттердин эң негизги жоопкерчилиги так жана объективдүү маалыматтарды таратуу болуп эсептелинет.

Анткени этикалык эрежелерди сактоодо журналисттин негизги милдети бул ишенимдүүлүк жана чынчылдык менен маалыматты коомчулукка баяндап берүү болуп эсептелинет. Ошол кызмат башкача максатты көздөбөш керек. Себеби, чындыкты айтуу этикалык эрежелерди талап кылат. Окуяларга таасир этүүгө же бирөөлөрдүн кызыкчылыгын коргоого журналист аракет кылбоосу керек.

Мындан тышкары учурда журналистикадагы бирден - бир этиканы бузуу бул плагиат маселелери болууда. Анткени журналист, макала даярдоодо, өзү медиа эксперттерге же окуянын каармандарына чалып, маселени тактап убара болбой туруп, башка ММК каражаттарына жарыяланган материалдарды көчүрүп алуу менен эфирге берип же сайтына жарыялап салууда. Мындай көрүнүш бүгүнкү күндө көп кайталанууда. Өзгөчө сайттардагы окшош материалдар буга далил боло алат. Жада калса заголовкасын да өзгөртпөстөн макала кандай болсо, дал ошондой чыгарып салган кабарчылар да бар. Башка бирөөнүн эмгегин көчүрүп, шилтемесиз пайдалануу, автордук укукту да, кесиптик этикалык мыйзамдарды да бузгандыкка жатат.

Ошондуктан журналист эч качан башка бирөөнүн интеллектуалдык менчигин уурдоого барбашы керек. Жазма же сөз түрүндөгү бирөөнүн материалдарын колдонгондо сөзсүз түрдө ага шилтеме кылуу зарыл. Журналист жеке кызыкчылыктарын көздөп, ММК аркылуу өз араздаштарынан өчүн албашы зарыл.

Ошондой эле өтө маанилүү маселе катары материал даярдоодо журналист бир гана окурмандарынын алдында жоопкерчиликтүү эле эмес, бүтүндөй коомчулуктун алдында жоопкерчиликти сезе билиши керек. ММК кызматкери өз

кесиптештерине зыян келтирбей, алардын ар-намысын урматташы абзел. Кесиптик шериктештик деген түшүнүктү сыйлап, журналист кесибинин, чынчыл атаандаштыктын, сөз жана маалымат эркиндигинин кызыкчылыгы үчүн аракеттениши керек. Мына жогоруда биз карап өткөндөй журналисттин кесиптик этикалык маселелерди чагылдыруусунда түздөн-түз милдеттери тууралуу да маалыматтарды бергенге аракет кылдык. Эми улуттук басма сөз журналистинин плагиаттарды колдонуу же колдонбоо боюнча жана ошондой эле окурмандардын муктаждыктарына болгон талаптары боюнча кенири токтоло кетсек.

Журналист маалымат даярдоо ишинде башка ММК кызматкерлердин материалдарын колдоно турган болсо, анда автордук укуктун жана этика мыйзамдарынын бузулушуна алып келет жана юридикалык жоопкерчиликке тартылышы да мүмкүн.

Ошондуктан кабарчы плагиат материалдарды жарыялоо ишинде бирөөнүн эмгегинин аталышы менен алып, ошондой эле башка адамдардын чыгармаларынын фрагменттерин кошуп, булактарын көрсөтпөстөн чыгарып салуусу автордук укукту бузгандык болуп саналат.

Журналисттин ишмердүүлүгүндө милдеттүү өзгөчөлүгү автордук укукту, этикалык нормаларды таануу болуп саналат, анткени автордук укук менен корголгон чыгарманы мыйзамсыз пайдалануу, жарыялоо, көчүрүү жана шилтемесиз жарыялоо бул плагиаттын формаларын сактабагандык болуп эсептелинет.

Ал эми басылмалардагы плагиаттын формалары катары төмөндөгүлөрдү кароого болот.

Так шилтемелерсиз кадимки текст (басылмаларда): Тексттер ар дайым шилтеме келтирилген булактарга таянуу аркылуу толук шилтеме менен коштолушу керек. Жана ошондой эле ар дайым материал окурманга түшүнүктүү болушу керек, анын кайсы бөлүктөрү журналисттин өз алдынча жазган иши жана кайсынысын журналист башка ММКлардын материалдарындагы тексттерине таянганы көрсөтүлүшү керек.

Перефразалык плагиат: Мында журналист башка бирөөнүн эмгеги менен, аргументтердин структурасына ылайык сөздөрдү жана тексттик тартипти өзгөртүү аркылуу плагиатты колдонуусу, бирок анда шилтеменин коюлушу аркылуу баштапкы текстке жаңыланган текст же идеялардын ырааттуулугу толугу менен ага таандык деген жаңылыш ой-пикир жок экендигин текшерип турушу керек.

Так аныктамасыз Интернетти чаптоо жана көчүрүү: Интернет басылмалардан алынган маалымат тийиштүү шилтемелерге ээ болуп, библиографияга киргизилиши керек.

Авто плагиат: Мурда жарыяланган материалдарды цитаталоодо, автор жарыяланган чыгарманын шилтемесин келтириши керек. Окшош ишти кайра жарыялоо, бул авто-плагиатка айланат.

Учурда автордук укук маселеси коомчулукта кызуу талкууда. Плагиат бир гана ММК тармагын эле эмес, маданият системасын да каптаганы айдан ачык көрүнүш болуп калды. Анткени, маданият тармагын таанытып ырчыларыбыз да көпчүлүк учурда, башка авторлордун ырларын уруксатсыз, менчикке айлантып чыгарып жүргөндөрү кездешпей койбойт. Алсак айрым акындар, башка акындардын текстине таандык сөздөрдү өздөрүнүкү кылып алгандыгы да плагиат иштери катары эсептелинет.

Ошондуктан бүгүнкү шартта басылмалардагы негизги талап этикалык нормаларды бузбоо жана плагиат иштерин колдонбоо менен бирге эле ааламдашуу коомунун өзгөрүү шартына жараша ыңгайлашуу жөндөмдүүлүгүнө ээ болушу абзел. Анткени, басма сөз кызматкерлери керектөөчүлөрдүн суроо-талабына ылайык иш алып баруу принциптерин жана ошондой эле пландарын өзгөртүп турууга тийиш. Ошондуктан азыркы басылмалар кесиптик этикалык маселелерди сактоо менен рыноктук атаандаштык чөйрөсүндө туруштук берүүгө аракет кылуусу керек.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Авраамов, Д. С. Профессиональная этика журналиста: Учебное пособие / Д. С. Авраамов. М.: МГУ, 1999
2. Досалиева Б.Т. СМИ в Кыргызской Республике: политико – правовой аспект. Бишкек, Билим, 2008
3. Ибраева Г., Куликова С. Кыргызстандагы ММКнын өнүгүү тарыхы жана азыркы кездеги абалы. Бишкек, 2002
4. Керезбеков К.К., Мусабекова Ч.А., Исакова Г.Т., Качкарова Э.А. Кыргыз Республикасындагы массалык маалымат каражаттары жана укук. Бишкек, 2003
5. Киричек П. Н., Федотова О. В. Этика журналиста: учеб., Саранск: Изд-во Мордов. 2004
6. Кыргызстан журналисттеринин этикалык кодекси. Журналисттердин Республикалык жыйыныны. Бишкек, 2007.
7. Лазутина, Г. В. Профессиональная этика журналиста / Г. В. Лазутина. – М., 2000
8. Орунбеков Б. Журналистиканын эл аралык стандарты. Бишкек, 2008

Рецензент: Джанпаров Н.Р., - филология илимдеринин кандидаты, И. Арабаев атындагы КМУнун Мамлекеттик тил жана маданият институтунун кыргыз тил кафедрасынын доценти.

УДК 070.656.228

Осмонова К.Ш.
*Ж.Баласагын атындагы КУУ/
КНУ им.Ж.Баласагына*
Osmonova K.Sh.
J. Balasagyn KNU

Улуттук маданияттын азыркы жарнамаларда чагылдырылышы
Отражение национальной культуры в современной рекламе
Reflection of national culture in modern advertising

Аннотация: Макалада азыркы жарнамаларда этномаданий сүрөттөрдү колдонуунун мисалдары каралып, автор жарнамада кыргыз коомчулугуна жакын сүрөттөрдү, символдорду, каада-салттарды колдонуунун негизги тенденцияларын белгилөөгө аракет кылат.

Аннотация: В статье рассматриваются примеры использования этнокультурных образов в современной рекламе, автором делается попытка выделить основные тенденции в использовании близких для кыргызского общества образов, символов, традиций в рекламе.

Annotation: The article examines examples of the use of ethnocultural images in modern advertising, the author makes an attempt to highlight the main trends in the use of images, symbols, traditions that are close to the Kyrgyz society in advertising.

Урунттуу сөздөр: жарнама, этномаданий образ, символ, салт.

Ключевые слова: реклама, этнокультурный образ, символ, традиция.

Keywords: advertising, ethno culture character, symbol, tradition.

Жарнама заманбап коомдо маанилүү ролду ойнойт жана маалымат мейкиндигин маанилүү бөлүгү болуп саналат. Жарнама бир гана кызматтарды жана продуктуларды алдыга гана жылдырбастан, ошондой эле коомдун салттарын, эрежелерин жана баалуулуктарын түзөт. Маданияттын бир кубулушу катары жарнама мамлекеттин улуттук жеке өзгөчөлүгүн да чагылдырат. Жарнамалык билдирүүгө керектөөчүлөрдү кызыктыруу жана каармандардан баш тартпай кабыл алуу үчүн коомго улуттук кадаа-салттар, белгилүү образдар жана түшүнүктүү белгилер колдонулушу керек. Бул макалада биз Кыргызстандагы жарнаманын этномаданий образдардын колдонулушун классификациялайбыз.

Изилдөөчүлөр белгилегендей жарнамада образдардын колдонушу туралуу, этномаданий образ - “бул этникалык образды түзгөн кубулуш катары улуттук мүнөз болуп эсептелет”. Кадимки элдик сапаттарга салттар, табиттер, адаттар, маданияттар, акыл-эс жана тиричилик кирет.

Кыргызстанда жарнама жаңы ишмердүүлүк катары XX-кылымдын 90 жылдарында пайда болгон. Жарнама ишмердүүлүгүнүн пайда болушу жана өнүгүшү өлкөдөгү рынок мамилесинин жаралуусу менен байланыштуу. Мындан тышкары өлкөнүн рыногуна эл аралык чет өлкөлүк ишканалар кирип, Кыргызстандагы ишканалар арасында атаандаштык өсө баштаган. Жарнама ишмердүүлүгүн өнүгүшүнүн мезгилинде өлкөдө сырткы жарнамага багытталган алгачкы жарнамалык агенттиктер пайда боло баштаган. Жарнамада этномаданий образдарын колдонулушу жеке улуттун көрсөткүчү катары алгач жарманын өзүнө көңүл бурдурат, тарыхына, маданиятына жана коомдун маанилүү иш чараларына кызыкчылыкты жаратат. Бул магистирдик иште биз Кыргызстандагы жарнаманын этномаданий образдардын колдонулушунун негизги тенденцияларын классификациялап карап чыгабыз:

1. Элдик оозеки чыгармачылыкта образдардын жана белгилердин колдонулушу. Мисалы алсак, “Манас” эпосундагы эпизоддор, уламыштар, жомоктор жарнамаланган товардын негизинде камтылат. Көпчүлүк учурда кээ бир кыргыз элинин салттарынын элементтери, историзмдер, архаизмдер колдонулат. “Аю” компаниясынын суу продукциясынын аталышы “Ак тулпар” деп аталат. Кыргыз жомогунда “Тулпар”- баатырдын жоргосу, кенешчиси, жардамчысы жана алар биргеликте душмандарын жеңип, элди боштондуктан куткарышат.

2. Тарыхый образдардын колдонулушу. Жарнамада тарыхый образдарга кайрылуу көп санда колдонулат. Мисалы алсак, “Шоро” компаниясынын жарнамалык роликтеринде негизги каарман катары “Алай ханышасы” Курманжан Датка кыргыз элинин улуттук символдорунун бири болгон эрктүүлүктү, айкөлдүктү, эрдикти, акылмандыкты чагылдырат. Мындан тышкары “Жорго” такси кызматынын жарнамалык роликтеринде негизги каарман катары Алымбек Датканын образы берилет.

Кыргызстандагы аялдардын укуктарына арналган “Уламыштын төрөлүшү” деген социалдык роликте Курманжан Датканын образы да чагылдырылган. Кыргызстандын эгемендүүлүгүнө карата кыргыз улуттук валютасына бир катар роликтеринде да тарыхый каармандар-Курманжан Датка, Бүбүсара Бейшеналиева, Касым Тыныстанов, Абдылас Малдыбаев чагылдырылып, “Элдин нак байлыгы – анын инсандары”- деген сөз менен аякталат.

3. Улуттук каада-салттарды, белгилерди, ишеним элементтерин колдонуу. Улуттук долбоор болгон “Бүткүлдүйнөлүк көчмөндөр оюнунун” негизине Борбор Азиядагы көчмөн калктын этникалык спорттук мелдештери камтылгандыктан, бул долбоордун промо –роликтеринде Борбор Азиянын тарыхы жана маданияты бай болгон жана байыркы элдердин бири болгон кыргыз элинин бардык чыгармачылыгы, искусство ишмердүүлүгү чагылдырылган. “Бүткүл дүйнөлүк көчмөндөр оюн” долбоорунун символу

катары Бугу Эненин бейнеси көрсөтүлөт. Кыргыз эли үчүн Бугу Эне-бул жарык жашоо, эстүүлүк, элдин биримдүүлүгүнүн символу болуп эсептелет.

Эгерде Кыргызстан туралуу баардык жарнама роликтерди карап көрсөк (Somuchto discover Milan Expo Kyrgyzstan, Астана ЭКСПО-2017, Экинчи жана Үчүнчү Бүткүл дүйнөлүк көчмөндөр оюндарынын промо-ролиги ж.б.), баарында тең ак мөңгүлүү тоолор, абдан кооз жаратылыш, суу ресурстары, ак илбирстин, тайгандын бейнелери чагылдырылат; улуттук каада-салттар, кыргыз элинин улуттук оюндары.

№1 сүрөт (түркөмө)

Кыргыздарда ак илбирс ыйык жаныбар жана баатырдын коргоочусу болуп эсептелип, анын бейнеси Саймалуу-Таштарда кезигет. Ал эми Тайган (кыргыз тайганы) – кыргыз элинин кылымдык символу болгон тарыхый жана уникалдуу байлыгы. Тулпар сыяктуу да тайган ишеничтүү жолчу, сактоочу жана эрктүү коргоочу болуп эсептелет.

№2 сүрөт (түркөмө)

Экинчи Бүткүл дүйнөлүк көчмөндөр оюнунун промо-ролиндинде бир катар үндөр коштолот: “Биз баарыбыз көчмөндөрбүз! Биздин жашоо-учуучу жебе! Кылымдар бою биз өзүбүздүн маданиятыбызды, каада-салттарыбызды жана оюндарыбызды алып келдик. Ата-бабалардын мурасына тий. Эркиндиктин рухун сез. Бүткүл дүйнөлүк көчмөндөр оюну!” (Бүткүл дүйнөлүк көчмөндөр оюну 2016), бул долбоордун негизги идеясы кыргыз элинин улуу мурасын сактап калуу.

Коммерциялык жарнамалар да биздин өлкөбүздүн маданияттык булактарга кайрылат, “Билайн” компаниясынын жармалык ролигинде сюжет боюнча Кыргыз жергесине өлкө боюнча гид түзгөнгө келет.Роликтеги үндөр: “Улуу өлкө! Укмуш жаратылыш! Мен кайда болсом да адамдар ачык-айрым жана меймандос,бул өлкө аркылуу Улуу Жибек Жолу өткөн. Мен-суктанам!”

“Элине” маркасынын жарнамалык ролигинде жөнөкөй айылдык жашоонун элементтерин, кыргыз элинин каада-салтынын бир көрүнүшү-нанга болгон мамилеси, салттык боорсоктордун даярдалышын көрсө болот.Кыргыз элинде нан болсо,ыр да болот деген макал бар.Демек кыргыз элинде нан бул – жашоо. “Шоро” компаниясынын жарнамасына кайрылсак, “Шамал” деген аталыштагы жарнамасында дельтапланистер сюжет боюнча шамалды күтүшөт.Байыркы кыргыздар шамалдын рухуна ишенип,аны туу тутушкан. Шамал байыркы түрктөрдө кырдаалдын өзгөрүшүн,өзгөрүүнү түшүндүрөт.Ышкырыктын жардамы аркылуу шамалды чакырышкан, демек жаратылыш кубулушунан бир нерсе сураса,бул теңирчилик ритуалы болуп эсептелет.Дал ушул мотив жарнамада колдонулган да,”Шоро” компаниясынын жүзү болгон каарман ышкырып, шамалды чакырат,андан ары “Шоро –бул күч кубат!” деген урааны айтылат.

Бүгүнкү күндө Кыргызстанда өндүрүштүн көптөгөн тармактары өнүгүүдө. Алар ички рынокту багындырып, ишеничтүү түрдө мамлекеттен сырткары чет жака бекем кадам таштоодо.Социалдык-экономикалык реформа ата мекендик өндүрүүчүлөр чет өлкөлүк компаниялар менен атаандашуу мүмкүнчүлүгүн талап кылууда. Баарыбызга белгилүү болгондой товарды таанымал кылыш үчүн натыйжалуу жарнама талап кылынат.

Батышта жарнама индустриясына көп көңүл бурулуп, дайыма пайдалуу рынок жана төлөө мүмкүнчүлүгү бар кардарларды издешет.Ата мекендик өндүрүштөр жана коомдук кызматтар качан гана рынокто таасир этичүү жарнама жаратып, жергиликтүү жана чет өлкөлүк кардарлардын табитине жана багытына таасир берип,башкача айтканда улуттук психологияны эсебинен,менталитет, кадаа-салттар жана жашоо образдарынын өзгөчөлүктөрүн жүрүм-турумун өзгөртүүгө мүмкүн болгондо гана ийгиликтүү өнүгүшө алат.Ошондуктан жарнамага көп социалдык жоопкерчилик дайындалып,коомдук –психологиялык көйгөй болуп саналат.Кыргызстанда азырынча жарнаманы кабыл алуу,табит,коомдук тартип жана баалуулуктарды ,жашоо образ,калктын психологиясын эсепке алуу менен жарнаманын улуттук индустриясы жеткиликтүү өнүкпөгөндүктөн негизги социалдык көйгөй болуп жатат. Рынокто кардардын жүрүм-турум өзгөчөлүгү жеткиликтүү деңгээлде изилденбей жатат.

Жарнама бизнесинде дүйнөлүк салттарды изилдөөдө эл аралык жарнама дайыма калк менен өлкөнүн арасындагы маданий айырмачылыктарга басым жасалары көрсөтүлөт. Бирок, ошого карабастан дүйнө жүзүндөгү адамдардын

керектөөлөрү бирдей , бирок бул керектөөлөр ар кайсы маданиятта ар кандай канаттандырылат. Мисалык алсак, изилдөөчүлөр белгилегендей Австралия өлкөсүндөгү ишканадагы коллективдер арасындагы достук мамиле Япония жергесине жат көрүнүш болуп эсептелет. Түштүк Америкада коллектив бири - бирине аты менен кайрылса, Германияда тескерисинче мындай көрүнүштү жактыра беришпейт. Биз маалыматты жана баалуулуктарды классификациялап жатканда ал биз жашаган айлана - чөйрөдөн көз каранды. Ал эми жарнамага келсек, анын функциясы бардык жерде бирдей болуп, жарнамалык билдирүү маданияттын айырмачылыгынан көз каранды.

Эгерде маркетингдин функциясы маалымат берүү, кызмат же товар туралуу керектөөчүгө маалыматты эскертүү жана унуттурбоо болсо, анда реклама индустриясында жарманын улуттук-маданий өзгөчөлүктөрүн эске алуу зарыл деген суроо туулат. Изилдөө боюнча ата мекендик жана чет элдик окумуштуулардын ой пикирлери эки айрым. Батыш тарапта (Арнхейм Я., Бергер П., Веркман К. Дж ж.б.), керектөөчүлөр үчүн жаңылык камылгаларга жана кызмат боюнча жарнамалык кабарга басым жасашат. Ата мекендик жарнама азыктарын даярдоочулар (Данилова А.Г., Семенова В.Г., Матвеева Л.В. ж.б.) жарнамада улуттук -маданий өзгөчөлүктөрүн эске алуу зарылдыгын моюнга алышат. Иш жүзүндө, Кыргызстандагы жарнамалык азыктар, Россия жана Батыш сыяктуу маданий өзгөчөлүгүн эске албай "жарнама экспорту" ыкмасын пайдаланууда.

Ак илбирс Кыргызстандын тоолуу аймактарында гана кездешкен жалгыз жаныбар болуп эсептелет. Сейрек кездешүүчү илбирстин бейнеси көптөгөн заманбап сырткы жарнамаларда жарнамалык тексттин улуттук-маданий өзгөчөлүгүнүн символу катары болууда. Мисалы, заманыбыздын залкар жазуучусу Ч. Айтматовдун акыркы романы “Тоолор кулаганда” чыгармасында мындай чагылдырылат: “...Арийне, алар бири-биринин кадыресе жер үстүндө жашап жатышкандыгы жөнүндө күмөн санашкан эмес, атүгүл алардын антип ой чыгарышына да шек-себеп деген жок эле.

Анткени, алардын бири көчөдө соодасы менен ичимдик ичилчү жайлары жайнаган жана да жыты шилекейди агызган шишкебек бышчу көмүрдүн түтүнү түндөй каптаган, эл деген быкпырдай кайнаган шаарда жашачу да, экинчиси дал ошо кезде күндүн нурун сындырган бийик тоолордо, арасынан шамал өткүс арча өскөн, тескейинде темендей тагы жок аппак кар алты айлап жаткан, аскасы көктү көтөргөн, адамдын изин көрөлөк капчыгайларда өктөм өмүр өткөрчү. Ак кар, көк муз жердеген бу жаныбарды ушундан улам мөңгү барсы дешет, ал эми тоо жырткычтарын изилдеген илим анын түпкү тегин мышыктарга алып барат да, андан кийинкиси кабылан тукумунан тараган Теңир-Тоонун мөңгү барсы экендигин айтат. Билгендер болсо аны түз эле Жаабарс дешет, чынында бул аталыш анын олжосуна оңтою келген кезде кол салганына, көзгө илешпей, жебедей сызып каргыган кездеги табиятынан чыккан. Ооба, кээде аны кар жиреген илбирс деп да коюшат.

Бул дагы анын жашоо-табиятына шай келген сөз. Башка макулук аттуулар тоолордогу күрткүлөрдүн түбүндө калбаш үчүн из түшкөн чыйыр издешет, а тигил Барс дегениң болсо ушундай, жер өңүтүн тандабай, бет алган жагынан кайра тартпай, мемиреген ак карды жара жиреп, артына арык салып кете берет. Күчүнөн көзүң өрттөнөт!” Тоонун улуттук символу катары ак илбирстин бейнеси жарнамада же календарлык буклеттерде жана башка маалыматтык кабарларда кездешет.

Биздин ата-бабалар кол өнөрчүлүктө улуттук килем жана туш кийиздердин негизги жасалгалоосун табияттан алышкан. Кол өнөрчүлүктөгү оймо-чиймелер тоодо мекендеген архар жана тоо текелердин мүйүздөрүн чагылдырышат.

Демек, биздин ата-бабаларыбыз кыргыздын улуттук оймо-чиймелерин жаныбарлардан алышкан. Бул элементтер заманбап жарнамада логотип катары кездешет. Мисалы, Кыргыз авиалиниясынын учактарында улуттук оюусу учактын формасы катарында колдонулат. Бул элементте жарнаманын улуттук өзгөчөлүгү баса белгиленип турат.

№2 сүрөт (тиркеме)

Мындан тышкары кыргыз жарнамасында үй - бүлөлүк салттар чагылдырылат. Кыргыздарда үй - бүлөлүк салттарда баарынан мурда чогуу убакыт өткөрүү, үй - бүлө арасында мамиле куруу, үй бүлө мүчөлөрү менен тыгыз мамиледе болуу көздөлөт.

«КУТ» курулуш компаниясынын жарнамасынын урааны- “чоң үй-бүлөөгө чоң батир!”, алгач үй бүлөлүк баалуулуктарга басым жасалган, жарнамалык баннерлеринде чон атасы менен небереси, жаш жубайлар ортосундагы жакшы карым-катнаштар чагылдарылат. Бул образдар аркылуу муундар арасындагы тыгыз байланышты, бири-бирине болгон камкордук жана салттуу кыргыз үй бүлөсүндөгү жакшы карым - катнашты көрсөтүп турат.

Белгилеп кетсек, кыргыз жарнамасында этно-маданий образдар аз санда колдонулат. Себеби сапаттуу жарнама даярдоодо жергиликтүү кардарлар жеткиликтүү каражаттары жетишпегендигине байланыштуу. Анын үстүнө кыргыз жарнамасына батыштын маданияты таасир берип, башка мамлекеттин

салттарын чагылдырып, чет өлкөлүк жарнама өзүнүн баалуулуктарын, образдарын түртүүдө.

Демек, Кыргызстанда жарнама массалык маданияттын бир бөлүгү, башкаруунун жана пропаганданын каражаты болуп эсептелет. Кыргызстандагы жарнаманы аналалымбиздегенден кийин, жарнамада улуттук-маданий салттарга кайрылуу бар экендигин териштирдик. Мындай тенденция көбүнчө социалдык жарнамаларда, жергиликтүү жарнама өндүрүүчүлөрдө жана ошондой эле улуттук иш-чараларда (долбоорлор) чагылдырылат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Асанкулова с.с. issn: 1012-9103 2013.
2. Азизбек уулу Б. Жарнамалык тексттин тили. – Бишкек.: 2014. – 108 б.
3. Алефиренко, Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка / Н.Ф. Алефиренко. – М.: Флинта, 2010. – 152 с.
4. Ананич, М.И. Основы рекламной деятельности. -Новосибирск, 2001.
5. Березовая, Т. Г. История мировой рекламы, или Старинные рецепты изготовления «бесплатного сыра» / Л. Г. Березовая. М.: Пресс, 2004. -431
6. Ноздренко Е.А., Ескина А.А. Использование этнокультурных образов в отечественной рекламе как отражение культурных традиций// Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 6 <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=11118>
7. Использование этнокультурных образов в отечественной рекламе//
8. studbooks.net/.../ispolzovanie_etnokulturnyh_obrazov_v_otchestvennoy_reklamat
9. Промо-ролик Вторых Всемирных игр кочевников в Кыргызстане <https://www.youtube.com/watch?v=yrNpBBYDwhk>
10. Промо-ролик Третьих Всемирных игр кочевников <https://www.youtube.com/watch?v=97R1UK-5SoQ>
11. Реклама «Шоро» (Ветер) <https://www.youtube.com/watch?v=xuutiJth9fo>
12. Жорго такси кызматынын жарнамасы <https://www.youtube.com/watch?v=N8VyrQpLKug>

Рецензент: Джапаров Н.Р. - филология илимдеринин кандидаты, И.Арабаев атындагы КМУнун доценти

Политология

УДК 327.8

Акилова П.О., Базаркулова Г.С., Усенбаева Ж.Р.
*КНУ им.Ж.Баласагына/
Ж.Баласагын атындагы КУУ*
Akilova P.O., Bazarkulova G.S., Usenbaeva J.R.
J.Balasagyn KNU

**Сотрудничество КНР и Кыргызстана: особенности реализации в
современном Кыргызстане (лингвистическое измерение)**
**КЭР жана Кыргызстандын кызматташуусун азыркы учурда ишке
ашыруунун өзгөчөлүктөрү
(лингвистикалык өлчөм)**
**Cooperation of the PRC and Kyrgyzstan: features of its
implementation in modern Kyrgyzstan (linguistic measurement)**

Аннотация. Статья посвящена анализу содержания и особенностей сотрудничества КНР и Кыргызстана на современном этапе. Основной акцент в ее рамках делается на продвижение и популяризацию изучения китайского языка, в процессе которого происходит знакомство с культурой и современными достижениями Китая. Это стимулируется большим количеством образовательных программ и стажировок для студентов и преподавателей большей части ВУЗов республики. Это в значительной мере формирует позитивное восприятие этой страны в представлении кыргызстанцев. Учитывая рост числа изучающих китайский язык в нашей республике, фактически происходит формирование заметной группы людей, которая в той или иной мере связывает будущее Кыргызстана с Китаем. В перспективе это ведет не только к улучшению отношений КНР и Кыргызстана, но и к развитию культурно-лингвистических связей.

Аннотация. Макалa Кыргызстан жана КЭРдин азыркы учурдагы кызматташуусунун ишке ашырылышынын мазмунун жана өзгөчөлүктөрүн талдоого арналган. Анын алкагында изилдөө процессинде Кытай маданияты менен заманбап жетишкендиктерин тааныткан кытай тилин окуп-үйрөнүүнү илгерилетүүгө жана жайылтууга негизги басым жасалат. Буга биздин өлкөнүн көпчүлүк ЖОЖдорунун окутуучулары жана студенттерине арналган көп сандаган билим берүүчү программалар менен такшалмалар (стажировка) аркылуу түрткү берилет. Бул олуттуу деңгээлде бул өлкөнүн кыргызстандыктар тарабынан позитивдүү кабыл алынуусун калыптандырат. Биздин республикадагы кытай тилин үйрөнүп жаткандардын саны өскөнүн эске алуу менен, иш жүзүндө кайсы бир деңгээлде Кыргызстандын келечегин Кытай менен байланыштырган адамдардын көрүнүктүү тобунун калыптануусу жүрүүдө. Бул келечекте биздин өлкөдө бул коңшулаш өлкөнүн таасиринин күчөшүнө гана эмес, ошол эле учурда Кыргызстандын маданий-лингвистикалык чөйрөсүндөгү байкаларлык өзгөрүүлөргө да алып келет.

Annotation. *The article is devoted to the analysis of the content and characteristics of cooperation between China and Kyrgyzstan at the present stage. The main focus within its framework is on the promotion and popularization of the study of the Chinese language, in the process of which one becomes acquainted with the culture and modern achievements of China. This is stimulated by a large number of educational programs and internships for students and teachers of most universities of the country. This largely forms a positive perception of this country in the view of the Kyrgyz people. Considering the growing number of learners of Chinese in our republic, a significant group of people is actually forming, which to some extent connects the future of Kyrgyzstan mainly with China. In the future, this leads not only to improving the attitude of the PRC and Kyrgyzstan, but also to the development of its cultural and linguistic activity.*

Ключевые слова: *сотрудничество, Кыргызстан, КНР, китайский язык, культура, образование.*

Урунттуу сөздөр: *кызматташуу, Кыргызстан, КЭР, кытай тили, билим берүү.*

Keywords: *Cooperation, Kyrgyzstan, PRC, Chinese language, culture, education.*

Современный мир претерпевает значительные геополитические сдвиги, фактически стремясь к многополярному устройству. Серьезную заявку в этом отношении подала Китайская Народная Республика, которая поставила перед собой цель превращения уже к 2050 году в державу мирового уровня [1, с. 85-87, 90; 2; 3]. Как и другие государства, обладающие или стремящиеся к данному статусу, КНР прилагает значительные усилия, прибегая к методам продвижения и отстаивания своих геополитических интересов и влияния в региональном и глобальном измерениях.

Обладая богатой тысячелетней культурой, динамично развивающейся экономикой и динамично развивающимся обществом, которое по уровню жизни уже постепенно начинает приближаться к развитым странам мира (по крайней мере, в мегаполисах), КНР стремится создать положительное восприятие своей страны в глазах мирового сообщества. Данное государство фактически уже вышло на глобальный уровень реализации сотрудничества между другими государствами, что свойственно державам мирового уровня – это еще раз прямо указывает на высокие цели Поднебесной. Ярким тому доказательством служит открытие по всему миру Институтов Конфуция – 548 институтов в 154 странах мира (по данным агентства Синьхуа) [3], которые служат основным мостом китайского сотрудничества по всему миру, а также способствует приобщению к языку, культуре и достижениям этой страны. Характерной особенностью сотрудничества между странами выступает то, что оно продвигается постепенно и внешне без излишнего давления и агрессии, что отвечает традиционным ментальным особенностям китайской нации [4, с. 68]. И именно данный фактор объясняет ее столь быстрый успех в современном мире.

Еще с середины 1990-х годов Китай, приняв участие в оформлении такой региональной международной организации как ШОС, фактически обозначил свое

присутствие и интересы в Центральной Азии [5, с. 48-51, 55-61]. Со второй половины 2000-х годов КНР постепенно приступает к активной реализации своей культурно-гуманитарной программы в государствах Центральной Азии, которая, в свою очередь, является основной целью сотрудничества в данном регионе. Последнее в заметной мере позволяет продвигать свои экономические интересы, которые занимают одно из ключевых мест [6, с. 69]. Активная реализация во многом зависит и от темпа развития экономики и социальной стабильности в самой КНР.

Одним из элементов сотрудничества с Поднебесной является изучение китайского языка и культуры. Последнее составляет значительную часть культурно-гуманитарного сотрудничества между КНР и Кыргызской Республикой. При этом изучение языка сопровождается постепенным и ненавязчивым приобщением к основам китайской культуры и мировоззрения, через восприятие которых закладывается позитивное восприятие Китая в целом.

В рамках этого в настоящее время изучение китайского языка в нашей республике становится все более популярным. По нашим оценкам, не менее 4-5 тыс. человек изучают китайский язык и культуру. И это без учета количества людей, кто изучал данный язык и культуру самостоятельно в предыдущие годы. Поэтому оценочно можно говорить о большом количестве людей, владеющих китайским языком в современном Кыргызстане, что для сравнительно небольшой страны, как наша – является довольно высоким показателем.

Одним из важнейших центров изучения и распространения китайского языка и культуры в Кыргызстане стали четыре Института Конфуция. Самый первый из них был открыт в 2008 г. при Бишкекском государственном университете им. К. Карасаева. А спустя короткий промежуток времени при крупнейшем университете страны – Кыргызском национальном университете им. Ж. Баласагына. Через несколько лет два аналогичных учреждения появляются не только в столице, но и в важнейших вузах южного региона страны – Ошском и Джалал-Абадском государственных университетах. Суммарно в этих Институтах Конфуция в Кыргызстане на данный момент обучаются более 3 тыс. студентов, которые показывают хорошие результаты в изучении китайского языка и культуры.

Помимо этого китайский язык преподается в настоящее время в значительной части столичных и провинциальных ВУЗов – КГУ им. И. Арабаева, КРСУ им. Б.Н.Ельцина, НарынГУ, ОшТУ, ОшГПИ. Классы китайского языка были созданы при Дипломатической академии им. К. Дикамбаева, МУК, КГЮА, КТУ им. И. Раззакова и КТУ «Манас». Впрочем, изучение данного языка теперь можно начать не с университета, а уже со школьной скамьи – в нескольких столичных и провинциальных школах (в Джалал-Абаде и Караколе) открыты соответствующие классы. В 2018 году в столице была введена в эксплуатацию школа № 95 с углубленным изучением китайского языка, которая была построена

за счет китайского гранта [7 <https://95.edubishkek.kg/>]. Эта тенденция коснулась не только государственных средних учебных заведений, но и частных. К примеру, китайский язык уже несколько лет успешно изучается учениками частной школы «Таалим» в Бишкеке. И, очевидно, подобная тенденция в ближайшие годы будет только нарастать, учитывая поступательное расширение сфер сотрудничества Кыргызской Республики и КНР на современном этапе.

На то, что китайский язык в настоящее время в достаточной мере востребован в республике, указывает также и большое количество курсов, где его можно изучить с различной степенью интенсивности. Одни из наиболее популярных – бесплатные восьмимесячные курсы при Научной библиотеке Национальной Академии наук КР. Существует также большое количество курсов по изучению китайского языка в частных образовательных центрах во всех городах страны.

Китай предусмотрел очень широкую программу по поддержке изучения китайского языка и культуры и для студентов, и для преподавателей, которая призвана стимулировать и углублять их знания. Так, ежегодно несколько сотен кыргызстанских студентов принимают участие в сдаче экзамена по китайскому языку HSK, в случае успешной сдачи которого предоставляется возможность для бесплатного продолжения обучения в Китае или же длительной языковой стажировки. В настоящее время более 3 тыс. студентов из Кыргызстана проходят обучение в различных университетах Поднебесной. Для преподавателей китайского языка также предусмотрены различные программы в ведущие вузы Китая, позволяющие улучшить и расширить методику преподавания языка. Помимо этого в Институтах Конфуция организовываются кратковременные ознакомительные поездки в Китай для сотрудников вузов Кыргызстана, во время которых создаются условия для знакомства с культурой и современной жизнью этой страны. В рамках этих программ в КНР прошли обучение или стажировку более 10 тыс. кыргызстанцев.

Все эти меры способствуют количественному росту кыргызстанцев, знающих китайский язык, который при усилении экономического присутствия КНР в Кыргызстане в последнее десятилетие становится все более востребованным, но и формированию представления об этой стране, как о современном и технологически развитом государстве с богатейшей культурой. Следует отметить, что стратегия сотрудничества в целом в своем лингвистическом направлении достигла к настоящему времени значительных успехов. Опросы кыргызстанцев, проходивших обучение или стажировку в КНР, подтверждают положительное восприятие данной страны – по нашим оценкам, это не менее 80 % из обучившихся в Китае. Именно они в последующем становятся специалистами в области китайского языка, которые знакомы с культурой и современной жизнью Китая.

Анализируя особенности реализации на современном этапе в Кыргызстане, можно констатировать, что КНР активно реализует сотрудничество с нашим государством. Изучение китайского языка и культуры проходит на базе современных технологий. При этом поддерживаются те кыргызстанцы, которые достигают определенных успехов в изучении языка. Они получают возможность участвовать в различных образовательных программах и стажировках, направленных на углубление их знаний китайского языка для улучшения его преподавания в Кыргызстане. Все это позволяет постепенно заинтересовывать все большее количество граждан нашей республики в изучении китайского языка и культуры, что в полной мере оправдывает затрачиваемые финансовые средства. Более того, постепенно начинает складываться мнение, что стабильное будущее нашей республики во многом связано с конструктивным сотрудничеством с Китаем.

В конечном счете сотрудничество КНР и Кыргызстана реализуется не только в изучении языка и культуры, но и в экономической и политической сфере. Люди, достаточно хорошо знающие китайский язык, ментальность и особенности бытовой культуры китайского народа выступают, как правило, ценным звеном в построении эффективного взаимодействия в данных сферах сотрудничества.

В то же время нельзя не заметить, что Китай, по-видимому, поставил перед собой цель в долгосрочной перспективе увеличить количество изучающих язык в культурно-лингвистическом пространстве Кыргызстана, как, впрочем, и во всем регионе Центральной Азии. Это со временем может привести к сокращению изучения английского языка, и составить серьезную конкуренцию. Впрочем, пока что несколько рано давать прогнозы в этом отношении, так как другие геополитические страны-игроки в регионе не готовы к тому, чтобы в одночасье сдать свои позиции и отказаться от своих интересов в регионе. А пока что, принимая во внимание заметные успехи стратегии реализации китайского сотрудничества с Кыргызстаном, необходимо учитывать, что знание нескольких распространенных в современном мире языков открывает перед нашей республикой большие возможности и перспективы.

Список цитируемых источников:

1. Нартов Н.А., Нартов В.Н. Геополитика - М., 2007.
2. Китай-2016: уверенность в экономике, ориентация на народ [Электронный ресурс]: // <http://Russian.people.com.cn/n3/2016/0307/c95181-9026346.html>
3. Бояркина А.В. Новая модель международных отношений КНР // Россия и АТР. - 2013. - № 2 (80).
4. Количество Институтов Конфуция в мире достигло 548 // Синьхуа. - 2018. - 5 декабря. [Электронный ресурс]: http://russian.news.cn/2018-12/05/c_137652677.htm

-
-
5. Муратшина К.Г. «Китай-2050»: специфика формирования стратегии // Известия Уральского государственного университета. Сер. 3: Общественные науки. - 2010. - Т. 80. - № 3.
 6. Нежданов В. «Новая эра» Си Цзиньпина: развитие КНР и перемены в международных отношениях. [Электронный ресурс]: <http://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/columns/sandbox/-novaya-era-si-tszinpinga-razvitie-knr-i-peremeny-v-mezhdunarodnykh-otnosheniyakh/>
 7. Парамонов В.В., Строков А.В., Столповский О.А. Россия и Китай в Центральной Азии: политика, экономика, безопасность. - Бишкек, 2008.
 8. Портяков В.Я. Контуры внешней политики пятого поколения лидеров Китайской Народной Республики // Портяков В.Я. Муравей грызет кость. Избранные очерки о Китае. - М., 2018.
 9. Айдаркул Каана Международные отношения кыргызов и Кыргызстана: история и современность. – Бишкек, 2002.
 10. Иманалиев М. Очерки внешней политики Кыргызстана. – Бишкек, 2003.
 11. Бажанов Е.П., Бажанова Н.Е. Международные отношения в XXI веке. - М.: Восток-Запад, 2011.

Рецензент: *Мидин кызы Айгуль - PhD, лингвист Института Конфуция при КНУ им. Ж.Баласагына.*

УДК 327.57

Тургунбаева А.М.
КНУ им. Ж.Баласагына/
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Turgunbaeva A.M.
KNU J. Balasagyn

**Постконфликтная реконструкция
Чыр-чатактан кийинки калыбына келтирүү
Post-conflict reconstruction**

К 10-летию Ошских событий 2010 года

Аннотация: Данная статья посвящена анализу постконфликтной реабилитации как универсального инструмента разрешения конфликта и построения долгосрочного мира. Актуальность данной темы остается на высоком уровне в современном мире и любом обществе. Человечество конфликтует всю свою историю, однако, инструменты, подходы и механизмы постконфликтного урегулирования еще нуждаются в доработке, как с теоретической, так и с практической точек зрения. Целью данной статьи стало освещение проблемы постконфликтной реконструкции как многоаспектной задачи. Обращение к исследуемой тематике позволило сделать промежуточные выводы о том, что инструменты регулирования и разрешения современных конфликтов еще не в полной мере изучены и, соответственно – недостаточно применяются на местном уровне.

Аннотация: Бул макала жаңжалды жөнгө салуунун жана узак мөөнөттүү тынчтыкты орнотуунун универсалдуу куралы катары чыр-чатактан кийинки калыбына келтирүүнү талдоого арналган. Бул теманын актуалдуулугу заманбап дүйнөдө жана ар кандай коомдо жогорку деңгээлде калууда. Адамзат өзүнүн тарыхында ар кандай карама-каршылыктарга дуушар болуп келген, ошентсе да конфликттен кийинки куралды, мамилелерди жана механизмдерди теориялык жактан да, практикалык жактан дагы өркүндөтүү керек. Бул макаланын максаты жаңжалдан кийинки калыбына келтирүү көйгөйүн көп өлчөмдүү милдет катары белгилөө болгон. Изилдөө темасына кайрылсак, заманбап чыр-чатактарды жөнгө салуу жана жөнгө салуу инструменттери али толук изилдене элек жана ошого жараша жергиликтүү деңгээлде жетиштүү деңгээлде колдонулбай жатат деген аралык тыянак чыгарууга мүмкүнчүлүк берди.

Abstract: This article is devoted to the analysis of post-conflict rehabilitation as a universal tool for resolving conflict and building long-term peace. The relevance of this topic remains at a high level in the modern world and any society. Humanity has been in conflict throughout its history, however, the tools, approaches and mechanisms of post-conflict settlement still need to be improved, both from a theoretical and practical point of view. The purpose of this article was to highlight the problem of post-conflict reconstruction as a

multidimensional task. Turning to the research topic allowed us to draw intermediate conclusions that the tools for regulating and resolving modern conflicts have not yet been fully studied and, accordingly, are not sufficiently applied at the local level.

Ключевые слова: реконструкция; реабилитация; вмешательство в конфликт; трансформация конфликта; постконфликтный период.

Урунтлуу сөздөр: калыбына келтирүү; чыр-чатакка кийлигишүү; чыр-чатактын трансформациясы; жаңжалдан кийинки мезгил.

Keywords: reconstruction; rehabilitation; interference in the conflict; transformation of the conflict; post-conflict period.

Термин «реконструкция», хотя и широко распространен, может ввести в заблуждение, если будет применяться по отношению к ущербу, причиненному насильственным конфликтом. Во многих случаях попытки восстановить существовавший порядок приведут лишь к последующим вспышкам насилия. Они также грозят задушить любые новые инициативы по выходу из кризиса.

В действительности же общинам и обществам, затронутым конфликтом, нужно двигаться вперед, строить что-то новое, что поможет восстановлению. Однако часто у них нет такой возможности, поскольку регион начинает входить в сферу больших коммерческих интересов, часто закамуфлированных под программы помощи. Материалы продаются по демпинговым ценам, и процессом начинают руководить иностранные эксперты. Ресурсы поглощаются дорогостоящим международным персоналом и коррупцией.

Опыт организаций, работающих в этой области показывает, что воссоздание порядка после разрушений содержит потенциал построения мира. Чтобы быть действенным, процесс восстановления должен объединять архитекторов, планировщиков, работников сферы развития, частные предприятия, центральную и местную власть – как формальную, так и традиционную, а также сами затронутые войной сообщества. Таким образом, задача содержит и материальный, и социальный аспекты: должны быть созданы справедливые и устойчивые структуры, основанные на потребностях населения в постконфликтный период.

Одним из принципов восстановления должно стать уважение к местной культуре и образу жизни, отражаемое в планировании работы. На всех стадиях должны участвовать люди из разных слоев и групп общества, и опираться нужно прежде всего на их знания и вклад. Любое вмешательство должно быть основано на тщательном рассмотрении реальной ситуации на местах. Всегда будут разногласия и конфликты, и вмешательство должно быть готово работать с ними конструктивно, рассматривая их как перспективы развития возможностей в рамках трансформации конфликта. Конструктивный процесс восстановления поможет привнести новые формы взаимодействия и не даст укорениться раздорам прошлого.

Безусловно, такая работа требует много времени и ресурсов, которые должны быть включены в бюджеты и заявки, а также подразумевает базовое «просвещение» доноров. Любые дополнительные расходы с лихвой возмещаются тем, что значительно увеличивается возможность избежать дальнейшего насилия и встать на путь подлинного развития.

Постконфликтная реконструкция и реабилитация, а также вмешательство с целью предоставления помощи, могут при правильной реализации изменить социальные характеристики затронутого конфликтом общества и значительно снизить вероятность нового насилия, поскольку будут строить инфраструктуры, поддерживающие мир. Для этого лидерам нужна высокая степень координации и взаимного обучения.

Материальная реконструкция, как бы осторожно не проводилась, никогда не сможет адекватно справиться со всеми аспектами восстановления после насильственного конфликта.

Психологическая реабилитация. Там, где люди много страдали, скорее всего будет очень трудно помочь им примириться с прошлым, поэтому здесь понадобится высококвалифицированная помощь. Однако часто такая помощь недоступна, или предлагается только в таком виде, который неприемлем для местной культуры. Специалисты утверждают, что, когда всплывают воспоминания о прошлом, это может сопровождаться противоречивыми и бурными эмоциями. В некоторых культурах старейшины или женщины, которые берут на себя ведущую роль в примирении и прощении, специально инициируют разговоры о пережитом с пострадавшими, чтобы вызвать эмоции. Их опыт свидетельствует о том, что у людей появляется свобода увидеть ситуацию по-другому тогда, когда они смогут выплеснуть свои эмоции. Например, в Эритрее, по окончании войны за независимость, правительство объявило месяц скорби, чтобы каждый смог оплакать тех, кого потерял.

Однако работа в этой сфере в значительной степени зависит от местной культуры и контекста. Поэтому, как и в других типах работы с конфликтом, нежелательно, да и невозможно давать готовые рецепты по использованию тех или иных методов. Помощь в реабилитации после жестокого обращения в прошлом может принимать различные формы: залечивание травм или компенсация других видов ущерба от войны или конфликта, или же организация социальных или культурных мероприятий, которые могут заменить мрачные воспоминания о прошлом более позитивными переживаниями.

Например, собирая истории людей, пострадавших вследствие нарушений прав человека, Комиссия по установлению истины и примирению в Южной Африке предложила консультирование по подобным нарушениям для групп и отдельных людей. Комиссия поощряла общины создавать форумы, где они могли встречаться и обсуждать свои чувства по поводу прошлого.

Работа с травмами. Психологическая реабилитация и излечение происходят только тогда, когда пережившим насилие будет дана возможность почувствовать, что они услышаны, и заново пережить в безопасной обстановке детали травмирующего события. Бывают ситуации, когда нужно оказать немедленную поддержку. Прежде чем появится возможность предоставить более значительную помощь. Это можно сделать эффективно только тогда, когда принимаются во внимание культурные и социальные потребности людей, и за основу берется помощь, доступная в данной местности.

Социальная реабилитация: построение взаимоотношений. Существуют три ключевых элемента, которые требуют особого внимания при восстановлении постконфликтного общества: истина, справедливость и милосердие [1, р. 185-187]. Именно через концепции истины, справедливости и милосердия пролегает путь от насилия к миру. В поиске баланса между этими тремя концепциями можно достичь примирения, и что именно примирение является основой для построения *позитивного мира*.

Примирение – это не только цель, но и процесс. Это сочетание концепций истины, милосердия и справедливости, которое общество выбирает после прекращения насилия. Примирение не происходит мгновенно или просто потому, что вступило в силу новое законодательство. Для процесса примирения и установления мира чрезвычайно важно широкое и активное участие людей, затронутых насилием. Поскольку каждая ситуация насилия и конфликта уникальна и ей присущи собственные сложности, путь к примирению и миру также должен быть уникален, и ему будут присущи свои сложности. Часто концепции истины, милосердия и справедливости понимаются по-разному. Чтобы примирение обрело смысл и мир не остался просто видением, каждое общество или каждая община индивидуально выбирает, как интерпретировать эти концепции и как им следовать.

Истина. Что подразумевается под истиной и чья истина верна? Нет окончательного ответа на эти вопросы, но полезно взглянуть на некоторые исследования, проведенные в разных странах [2, р.113]. После освобождения от апартеида в Южной Африке, во время организации и функционирования Комиссии по установлению истины, ее активисты выделили в концепции четыре категории:

- Истина (признание, прозрачность, раскаяние, ясность);
- Справедливость (равенство, возмещение ущерба, права, ответственность);
- Милосердие (принятие, прощение, поддержка, сопереживание, излечение);
- Позитивный мир (гармония, единство, благополучие, безопасность, уважение).

Комиссия пошла дальше и подчеркнула, что установление истины не должно быть отделено от утверждения достоинства людей. Процесс выяснения истины сам по себе очень важен, поскольку именно через него люди снова учатся, как относиться друг к другу. Таким образом, этот процесс становится методом

установления новой совокупности норм и моделей взаимодействия, который может поднять общество над ужасами насилия и заменить старый порядок ценностями, отражающими видение будущего.

Процесс воссоздания в памяти должен стать возможностью для жертв взглянуть на свои страхи и преодолеть их, для преступников – признать и осознать свои действия, и для всех членов общины или общества – начать глубокий процесс осознания причин и последствий насилия. Нужно извлечь уроки, которые позволят людям избежать повторения негативной истории.

При это важно понимать, что Комиссия по установлению истины может лишь уменьшить количество лжи, циркулирующей в публичном пространстве. Так, например, в *Аргентине* работа Комиссии не позволила отрицать, что военные выбрасывали полумертвых жертв из вертолетов в море. В *Чили* больше недопустимо утверждать на публике, что режим Пиночета не предавал смерти тысячи абсолютно невинных людей [2, p.113]. Как известно, у входа в музей в бывшем нацистском концлагере в Дахау (Германия) посетителей встречает надпись: «*Те, кто забывает прошлое, обречены повторить его*».

Некоторые утверждают, что попытка вскрыть старые раны может оказаться губительной и что лучше просто все «простить и забыть». Однако, основываясь на опыте работы по восстановлению после десятилетий военной диктатуры в *Латинской Америке*, организация «*Хьюман Райс Уотч*» пришла к заключению, что «для того, чтобы любая страна примирилась со своим прошлым и успешно сосредоточила внимание на будущем, очень важно официально установить истину о прошлом. Невозможно ожидать примирения, если часть населения отказывается признавать, что в прошлом допускались ошибки, если никогда не были признаны страдания другой части населения, и не был назван ответственный за эти страдания» [3, с.70-71].

Но память сама по себе и о самом себе является только частью процесса. Выяснение правды о прошлом, без знания того, как двигаться дальше к видению будущего, может привести к горечи и ожесточению. Именно в этот момент в процессе примирения ключевую роль начинают играть концепции милосердия и справедливости.

Милосердие включает концепцию прощения, но не только ее. Это способность людей, подвергшихся насилию, развить уважение к общей человечности и согласиться с тем, что сосуществование возможно. Людям важно признать, что они могут разделить ответственность за произошедшее и выработать общее видение будущего – несмотря на гнев, страх, чувство вины или подозрения, вызванные прошлым. *Милосердие* – это прежде всего осознание того, что движение к этому видению может принести исцеление каждому.

Опять же, каждая ситуация уникальна, и к каждой ситуации требуется индивидуальный подход. Но милосердие должно присутствовать на всех уровнях

общества – не только между лидерами, но также между общинами и между отдельными людьми.

Во многих культурах и обществах, проходящих процесс исцеления после насилия, демонстрация милосердия будет встречать противодействие, и преодолеть ненависть и гнев будет подчас невозможно. Нередко приходится начинать с некоей формы суда или слушаний, которые бы рассмотрели прошлые действия групп или отдельных людей, и затем решили бы или отменить приговор, или объявить амнистию за прошлые действия. Это может стать неоднозначным процессом, который вызовет много эмоций. Но это один из тех процессов, которые должны привлечь к обсуждениям и работе как можно больше людей; он также позволяет начать устанавливать нормальные социальные взаимоотношения с перспективой на будущее. Подобный процесс широко применяется, например, в *Чеченской Республики Российской Федерации*, как политика постконфликтного урегулирования.

Милосердие зависит от готовности людей проявить сопереживание, преодолеть свой гнев и поддержать *новую посленасильственную концепцию справедливости без мести*.

Справедливость. Важно помнить, что *прощение* и *примирение* – это не одно и то же. Дорога к примирению проходит не только через коллективную память о прошлом и способность простить. Примирение требует не только индивидуальной, но и социальной справедливости. Но что понимается под справедливостью?

Если справедливость понимается как возмездие, месть, тогда будет сложно увидеть, как стремление к справедливости сможет совмещаться с концепцией милосердия, в частности амнистии. Однако *месть* – это характерная для человека реакция, и подавление гнева, стоящего за желанием мести, также может наносить ущерб.

Следовательно, существует потребность бросить вызов поведению, ставшему общепринятым в рамках *культуры насилия*. Индивидуальные акты мести должны заменяться присоединением к восстановленной справедливости, сосредоточенной на исцелении социальных взаимоотношений и стремящейся построить такой тип общества, который отражает ценности пострадавших.

Социальная справедливость также требует тщательного рассмотрения допущенной в прошлом несправедливости, не только произошедшей в насильственный период, но и лежащей у корней и изначально послужившей причиной насилия. Это, вероятно, потребует обширной материальной и социальной реконструкции, которая сделает распределение ресурсов более справедливым. Может быть, в прошлом многие люди получали материальные выгоды, и нужно найти способ компенсировать это тем, кто пострадал. Все должны будут приложить согласованные усилия, чтобы исправить несправедливость и заложить фундамент для построения мира и примирения.

Примирение. Через обращение к этим трем понятиям – истине, милосердию и справедливости – общество может начать процесс примирения. Комиссия по установлению истины и примирению в Южной Африке выделила следующие уроки, извлеченные из процесса работы с этими понятиями:

- Примирение не приходит без усилий. Оно требует упорства. Оно требует времени.
- Примирение основано на уважении к нашей общей человечности.
- Примирение включает в себя формы восстановленной справедливости, которая не подразумевает стремление отомстить, но и не настаивает на безнаказанности. При восстановлении преступника в обществе должна быть создана обстановка, в которой он или она могут внести вклад в построение демократии, культуры прав человека и политической стабильности.
- Примирение не стирает память о прошлом, оно мотивировано формой памяти, которая подчеркивает потребность помнить без боли, горечи, желания отомстить, страха или чувства вины.
- Примирение не обязательно влечет за собой прощение. Оно лишь предполагает минимальную готовность сосуществовать и работать на то, чтобы впредь к разногласиям применялся мирный подход.
- Примирение требует приверженности к *трансформации конфликта* от войны к миру.

Через полное и активное участие в этом процессе как можно большего числа людей можно начать строительство долгосрочного мира, который является чем-то большим, чем просто отсутствие насилия, во имя нового образа жизни, и утверждения общности жизни.

Работа с последствиями насилия требует размышлений, анализа и времени. Не существует магических ответов и быстрых решений. Каждая сторона должна проявить заинтересованность и найти методы и процессы, которые наилучшим образом соответствуют именно ее ситуации и предполагают участие других в их совершенствовании и реализации.

Список цитируемых источников:

1. *Lederach, John Paul.* Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies, United States Institute of Peace (USIP), Washington, 1997.
2. *Articles of Faith, Index on Censorship*, № 5, 1996.
3. Прошедшее несовершенное: работа с прошлым в Северной Ирландии и в переходных обществах / под ред. *Брэндона Хэмбера.* – Лондон, 1999.

Рецензент: Плоских С.В. – доктор исторических наук, профессор КРСУ им. Б. Ельцина.

Социология

УДК 37 012: 316

*Айтымбетова Д.А., Молдобекова К. Ж.,
Ж. Баласагын атындагы КУУ/
КНУ им. Ж. Баласагына
Aitymbetova D.A., Moldobekova K. Zh.,
KNU J. Balasagyn*

**Кыргызстанда бүгүнкү жаштардын социалдык көйгөйлөрү
Социальные проблемы современной молодежи Кыргызстана
Social problems of modern youth in Kyrgyzstan**

Аннотациясы: Илимий макаланын негизги бөлүгү жаштардын көйгөйлөрүн аныктоо менен кошо, аларды тарыхый-педагогикалык өңүттө изилдөөгө багытталат. Азыркы мезгилдеги болуп жаткан окуялар көбүнчө жаш муундун айланысында болгондуктан, жаштардын көйгөйлөрүн чечүү заманбап көйгөйлөрдүн негизгилеринин бири экендигин көрсөткүбүз келди.

Аннотация: Основная часть научной статьи направлена на выявление проблем современной молодежи, а также на историко-педагогическое изучение данной проблемы. В статье мы хотели обратить внимание, что решение социальных проблем современной молодежи - одна из главных задач нашего времени, и что оно должно быть приоритетным направлением развития современного общества.

Abstract: The main part of the scientific article is aimed at identifying the problems of modern youth, as well as the historical and pedagogical study of this problem. We would like to draw your attention to the fact that solving the social problems of modern youth is one of the main tasks of our time, and that it should be a priority in the development of modern society.

Урунттуу сөздөр: жаш муун, жаштар көйгөйлөрү, жаштардын заманбап көйгөйлөрү.

Ключевые слова: молодое поколение, проблемы молодежи, проблемы современной молодежи.

Key words: young generation, youth problems, problems of modern youth.

Ар бир муундун өзүнүн көйгөйлөрү бар. Бул маалымат мурдатан бери белгилүү болсо да улуу муундар үчүн азыркы жаштарды түшүнүү жана жакында эрезеге жете турган жаштарды тынчсыздандырып жаткан нерселерге байланыштуу маселерди аныктоо да кыйын болушу мүмкүн.

Албетте, көйгөйлөр менен кыйынчылыктар ар бир адамга жараша ар кандай болот –ар кайсыл улутуна, киреше деңгээлине жана жашаган жерине, жашоо шартына жараша жаштар ар кандай көйгөйлөргө туш болушат, жана бирдей эле көйгөйлөрдү ар башкача кабыл алышат. Бул маселени бүгүнкү күндө чечмелөөдө ушуну эске алуу керек деген ойдобуз.

Бириккен Улуттардын Эл аралык эмгек уюму дүйнөлүк экономикалык кризистен улгайгандарга караганда жаш жумушчулар көбүрөөк жапа чеккенин билдирүүдө. Иликтөөлөргө караганда, бул жылы 15 тен 24 кө чейинки жаштардын арасында

жумушсуздуктун саны Экинчи дүйнөлүк согуштан кийинки эң бийик көрсөткүчкө жетти. Эл аралык эмгек уюмунун айтымында, акыркы эки жылда улгайгандардын арасында жумушсуздук кандай тез өссө, жаштар арасындагы жумушсуздук дагы эки эсеге көтөрүлгөн. [4]

Акыркы жылдардагы изилдөөлөрдө дүйнө жүзү боюнча 81 миллион жаш адам жумушсуз калышы мүмкүн деп айтылууда. Ошондой эле глобалдык кризистин айынан жумуш орундары кыскарып, иш издөөнү токтоткон жаштар жөнүндө айтылат. Мында алар - жоголгон жаш муун, деп сыпатталган. Өнүгүп келаткан өлкөлөрдө глобалдуу кризис жаштарга оор кесепетин тийгизүүдө. Алар үчүн жумушун жоготуу олуттуу маселе болуп эсептелет. 15 тен 24 чейинки жаштардын 90 пайызы жакыр өлкөлөрдө жашайт. Өнүккөн өлкөлөрдө деле, Латвия, Литва, Эстония жана Испания өлкөлөрүн мисалга алсак, жаштар арасындагы жумушсуздук маселеси абдан курч. [8]

Коомдун жаштар көйгөйлөрүнө кызыгуусу жаш адамдын жөндөмүн өркүндөтүү үчүн шарттарды түзүү (анын акыл-эси, руханийлиги, билими, мекенчилдиги ж.б.), терең ойлонулган гумандуу жаштар саясатын жүргүзүү дегенди билдирет. Азыркы коомдун өткөөл абалынын шарттарында жаштардын бош убактысын уюштуруу менен алектенген жаштар бирикмелеринин ролу өсүүдө.

Табигатка керектөөчүлүк мамилени, коммерциялык ийгиликтерди, массалык маданияттын жетишкендиктерин, билим берүүнүн адистештирүү тенденциясын ж.б. негизделген жашоонун заманбап модели коомдун заманбап талаптарына жана анын өнүгүү тенденцияларына туура келбейт. Заманбап жаштар үчүн эс алуунун артыкчылыктуу түрлөрү: телеберүүлөрдү, видео тасмаларды көрүү, радио уктурууларды, аудио кассеталарды угуу - 77,6%; дискотекаларда - 57,3%; акысыз клубдарда, көчөдө теңиштары менен баарлашуу - 46,4%; барларга, кафелерге баруу - 40,9%; компьютердеги оюндарды ойноо - 39,7%; театрға баруу - 32,3%; кинотеатрларға баруу - 30,0%. Ошентип, азыркы жаштардын көпчүлүгү бош убактысын көңүл ачууга, ошондой эле сергек жашоого арнаганды жакшы көрүшөт. Жаштардын бир аз гана бөлүгү бош убактысын билим алууга, билимге жана өнүгүүгө арнашат [4].

Азыркы коомдо жаштар коомдун руханий жана адеп-ахлактык баалуулуктары менен кандайдыр бир карама-каршылыктарга туш болууда. Мамлекеттик жаштар саясаты жалпы кабыл алынган социалдык, руханий жана маданий баалуулуктарды толук эске албайт. Жаштардын бош убактысын уюштуруудагы ачык-айкын багыттагы социалдык институттарын жоготуусу билим берүү жана тарбиялоонун таасирин олуттуу абалга алып келди.

Мисалы, Кыргызстанда жаштардын заманбап көйгөйлөрү: мансапка жетүү кыйын, маданий баалуулуктарга ээ эмес, көп убактысын социалдык тармактарда өткөрөөрү белгилүү. “Кыргыз Республикасында жаштар саясатын өнүктүрүүнүн көйгөйлөрү жана келечеги” аттуу тегерек столдо жаштар маселелери боюнча эксперт К. Ларионов 2014-жылы жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыгына таянып: “Жаштардын 19 пайызы гана мамлекеттик кызматка тартылат”, деп жаштар маселелесин ошондо эле көтөрүп чыккан. Анын айтымында, жаштар өкмөттүк эмес чөйрөдө активдүрөөк болушат. Жаштардын ойлорун мисалга келтирип: “Жаштар Кыргыз Республикасында мансап куруу кыйын экенин - мында тааныш же акча керек болот, анткени адамдын билими алдынкы орунда турбайт”, - деп айтышканын К. Ларионов эскерет.[7]

Расмий маалыматтар боюнча, акыркы жылдары Кыргыз Республикасында 14 жаштан 28 жашка чейинки 1 миллион 676 миң адам бар. Алардын 51 пайызы эркектер, 49 пайызы аялдар. Жаштардын 67 пайызы айылдарда жашайт. 73 пайызы кыргыздар, 14,2 пайызы өзбектер, 5 пайызга жакыны орустар.[4]

Изилдөөнүн жыйынтыгында жаштар арасындагы кылмыштуулуктун деңгээли туруктуу жогору экендиги аныкталды. Жаш жарандар маданий иш-чараларга катышпайт, алардын баалуулуктары коомдук баалуулуктар менен көпчүлүк учурда шайкеш келбейт. Ошондой эле аларда ден-соолукту сактоо боюнча маалыматтар жетишсиз, алар медицинаны сапатсыз деп баалашат, ошондуктан акчаны текке кетирбөө үчүн ооруканага кайрылышпайт.

Азыркы учурда жаштар үчүн эмгекке орношуу чектелүү. Ошол эле учурда, калктын жаштар категориясы дымактуу жана жогорку айлык алгысы келет. Белгилей кетүүчү нерсе, жаштардын 35 пайызы, айрыкча айыл жеринен келгендер, кимдер менен иштөөнү каалашаарын чече элек. Расмий маалыматтар боюнча, 96 миң жаш жаран жумушсуз, көпчүлүгү көмүскө кирешелер чөйрөсүнө тартылган. Эмгек мигранттарынын көпчүлүгү 28 жашка чейинки адамдар. Өлкөдөгү чектелген мүмкүнчүлүктөр алардын өлкөдөн чыгуусуна аргасыз кылат. Айрымдары Сирияга кетип жатат деген маалыматтар да бар. Мындай жарандардын саны, Ички иштер министрлигинин маалыматы боюнча, буга чейин 150 адамдан ашкан. Дагы бир терс көрүнүш: жаштардын 43 пайызы Интернетте жана социалдык тармактарда көп убакыт өткөрүшөт.[7]

Мына ошондуктан, азыркы жаштарды ойлондурган айрым көйгөйлөрүнө көз чаптырып көрөлү.

Акча маселеси.

Тарыхый өнүгтө караганда жаш жеткинчектерге акча маселеси жалпы көйгөй болуп келген жана бул азыркы жаш муун үчүн дагы өзгөчө жагдай болуп саналат.

Чындыгында, мисалы, окуу жайларга төлөнүүчү чыгымдар көбөйүп, жана эмгек акылар күнүмдүк турмуштун кымбатташына туруштук бере албай жаткандыктан, азыркы жаштар мүмкүн болушунча ушул көйгөй менен күрөшүп, көзү жеткен экономикалык чөйрөгө кадам ташташууда.

Натыйжада, жогорку окуу жайында окуган жаштар окуу жайдын акысын кантип төлөйм деп тынчсызданышат, кээде кээ бир студенттер окуп жүргөндөн баштап эле иштей башташат, алардын эмгек акысы алардын чыгашаларынан төмөн болсо да иштөөгө аргасыз болушат. Ал эми жаш жеткинчектер ата-энеси анын чыгымдарын төлөттүрүүдөн качышат, анткени алар ата-энелерин кыйнабоого аракет кылып, өз алдынча эмгектенүүнү эрте баштап, окуп да, иштеп да өмүр сүрүшөт.

Эрте бойго жетүү салттуу түрдө адамдардын каржылык туруксуздугун көбүрөөк сездирет, бирок азыркы жаштар кирешелердин теңсиздигин жаштайынан жакшы билишет жана эч качан каржылык туруктуулукка жетээрине ишенишпейт, ошондуктан бул алар үчүн олуттуу маселе.

Окуу маселеси.

Барган сайын жаштар жогорку окуу жайына тапшырам деген үмүт менен жашап келишет, анткени, жумушка орношуу учурунда жаштардан жогорку окуу жайынын дипломун талап кылат. Бул биринчи кезекте жогорку окуу жайына кирүү үчүн дагы да болсо чоң атаандаштык бар экендигин билдирет. Демек, кээ бир жаштарга бул көйгөй абдан оор көйгөйлөрдүн бири. Анын үстүнө, билим берүү стандарттары жыл өткөн сайын

өзгөрүлүп тураары да белгилүү. Мурунку муундарга караганда азыркы муундагы студенттерден көп нерсе талап кылынат жана күтүлөт.

Билим берүү чөйрөсүндөгү мындай өзгөрүүлөр башталгыч класстардан башталып, орто мектеп жана жогорку окуу жайынында да уланат. Андан сырткары, академиялык стандарттар гана жогорку деңгээлге көтөрүлбөстөн, студенттерге, адатта, сабактан тышкары иш-чараларга катышуу, ыктыярдуу жардам көрсөтүү, жумушка орношуу же практика өтүү аркылуу өздөрүнүн ар тараптуу өсүп-өнүккөн инсан экендигин далилдөө талаптары да коюлат.

Бул жогорку класстын же жогорку окуу жайынын биринчи курстун студенттеринин мойнуна жүктөлгөн оор нерсе, натыйжада окуу азыркы жаштардын негизги көйгөйүнүн бирине айланат.

Зомбулук

Зордук-зомбулук кылмышы, статистикалык маалыматтарга таянсак, 1990-жылдардан бери чындыгында төмөндөө тенденциясына ээ экендиги белгилүү болду. Бирок, коомдогу көрүнүштөр көбүнчө расмий статистика менен макул эмес, ошондуктан коомдо зордук-зомбулук күчөп жатат деп эсептеген жаштар, албетте, бул ишенимде жалгыз эмес. Акыйкаттык үчүн, зордук-зомбулук жалпысынан мурункуга караганда төмөн болсо дагы, зордук-зомбулук жана жек көрүү кылмыштарын камтыган зомбулуктун белгилүү бир түрлөрү акыркы жылдары абдан көбөйүүдө. Массалык маалымат каражаттарынын көңүлү жаштар арасында зордук-зомбулук алар үчүн олуттуу көйгөй болуп саналат деген түшүнүккө өбөлгө түзүшү мүмкүн. Анткени, 24 саат бою иштеп турган жаңылыктар булактарын көрүү жана ал жаңылыктарды социалдык тармактарда кеңири бөлүшүү мүмкүнчүлүгү кенен болгондуктан, алар аркылуу жер жерлерде, өлкөдө жана бүткүл дүйнө жүзүндө болуп жаткан зомбулук кылмыштары жөнүндө кабарлар суудай төгүлөт. Жаштар - бул дайыма смартфондо же башка мобилдик шайманда болуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон адамдар жана зордук-зомбулукка байланыштуу жаңылыктар жөнүндө кабарларды тез-тез алып турушат. Андан тышкары, жаштарга тиешелүү зордук-зомбулуктун белгилүү бир түрү – алардын арасында ок атуучу курал жарактардын кээ бир түрлөрүнүн бардыгы. Эң көп катталган массалык ок атуулар жаштар арасында, мисалы, мектептерде, интернет клубдарда, кинотеатрларда, эс алуучу, бий бийлөөчү жайларда жана концерттерде болгону белгилүү.

Ошондуктан, бүгүнкү мектеп окуучулар жана жогорку окуу жайында окуган жаштар сыягы, көп жылдардан бери аткычтар менен машыгуудан өтүп, өздөрү массалык ок атуудан түздөн-түз таасирин алышпаса дагы, мектепке жана башка окуу жайларына кирип жатканда металл издөөчү драйверлерден өтүшү керек.

Жаш муундардын курал жаракты өзгөчө өз муунуна коркунуч туудурган көйгөй катары карашканы жана куралдануу көйгөйүн кандайдыр бир нерсени чечүүнүн бирден-бир жолу катары эсептеши азыркы мезгилде кадимки эле көрүнүш катары болуп баратат, жана бул жалпы коомчулукту абдан тынчсыздандырат.

Климаттык өзгөрүү.

Климаттын өзгөрүшүнө көңүл буруп жаткан адамдар бул жаштар экендиги таң калыштуу деле эмес. Көпчүлүк жаштар климаттын өзгөрүшүн тез арада чечүүнү талап кылган көйгөй катары карашат. Алар аба-ырайы боюнча илимпоздордун көпчүлүгүнүн чыгарган тыянактарын, мисалы, климаттын өзгөрүшү болуп жатат, аны адамдар өздөрү

кылып жатышат, жана келтирилген зыяндын ордун толтуруу же андан аркы өзгөрүүлөргө жол бербөө үчүн шашылыш чараларды көрүү керек деп коңгуроо кагып келишет.

Эң кызыгы, аба-ырайынын өзгөрүү маселесинде жаштар гана эмес, жашы улуу адамдар да жаштарга кошулуп климаттын өзгөрүшү чыныгы көрүнүш экендигин белгилеп, зыяндуу жагы менен техногендик терс касиеттери бар экендиги менен макул болушат. Башка экологиялык маселелер, мисалы, ичүүчү таза сууну, жер кыртышын жана андагы жаратылыш ресурстарын сактоо, ошондой эле жаныбарлардан алынган азык-түлүктү этикалык жактан пайдалануу жаштардын эң курч маселеринин катарында башкы орунду ээлейт. Дүйнө жүзүнүн жаштары бул көйгөйлөрдү алар менен алектенүүгө түрткү берген маанилүү көйгөй катары эсептешет.

Коомдук массалык маалымат каржаттары.

Купуялык маселелеринен тартып, социалдык медианын өзүн-өзү сыйлоо сезимине жана дене-бойдун имиджине тийгизген таасирлерине чейин, жаш жеткинчектерде социалдык медианы көйгөй катары көрүүгө көптөгөн себептер бар.

Ошол эле учурда, коомдук массалык маалымат каржаттары академиялык жана кесиптик муктаждыктардан улам байланыш түзө билиши керек болгон жаш өспүрүмдөр үчүн зарыл маселелердин бири болуп саналат. Бул аларда медиа чөйрөсүндөгү көйгөйлөрдү чечүүнүн мыкты жолун табууга кызыгуусун жаратат. Кыскасы, коомдук массалык маалымат каражаттары аркылуу заманбап жаштар бири-бири менен тыгыз байланышып турушат.

Тыянактап айтканда, азыркы жаштардын алдында турган көйгөйлөр менен кыйынчылыктар татаал жана ар түрдүү. Жаштардын ошол кыйынчылыктарды жеңүүдө улуу муундун колдоосу жана түшүнүүсү өтө маанилүү шарт болуп эсептелет. Демек, биздин оюбуз боюнча, жаштар көйгөйүн чечүүдө бул маселеге тарыхый-педагогикалык өнүгтө карап, чечмелөө жолун басып өткөн жылдардын мисалында аныктап алуу замандын талабы болушу мүмкүн.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Агапов Е.П. Теория социальной работы. Учебное пособие. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°»; Наука – Спектр, 2010.
2. Азарова Р.Н. Досуг современной молодежи // Внешкольник, 2003. № 10. С. 19-20.
3. Асипова Н.А. Актуальные проблемы воспитания и образования учащейся молодежи. Тандалма макалалар жыйнагы. Бишкек: КТУ «Манас», 2016. – 227 б.
4. 2020-2030-жылдарга Жаштар саясатынын КОНЦЕПЦИЯСЫ //Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 18-октябрындагы № 562 токтомунан.
5. Молодежная политика в Кыргызстане. Отчет по результатам исследования. – Бишкек, 2008.

-
-
6. Денисова Н.С. Технологии социальной работы с молодежью/ Н.С. Денисова, И.А. Гизатова // Педагогическое мастерство: материалы II междунар. науч. конф. (г. Москва, декабрь 2012 г.). – М.: Буки-Веди, 2012.
 7. В КР определили проблемы молодежи. //https://24.kg /obschestvo /9626_v_kr_opredelili_problemyi_molodeji_ey_slojno_sdelat_kareru_u_nee_n et_kulturnyih_tsennostey_i_ona_provodit_mnogo_vremeni_v_sotssetyah.
 8. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Жаштар иштери боюнча кеңешинин биринчи жыйыны. //https://www.gov.kg/ky/post/s/kyrgyz-respublikasyinyin-km-t-n-karashtuu-zhashtar-ishteri-boyuncha-ke-eshinin-birinchi-zhyiyuinyi-tt.
 9. Социальная работа с молодежью. Учебное пособие. /Под ред. Н.Ф. Басова. – 4-е изд. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2012.- 328 с.

***Рецензент: Мамырканов М.А., - социология илиминин кандидаты,
Кыргызстан Эл аралык университетинин доценти.***

Химия

УДК: 547.24:57.04(547.2) (04)

Бообекова С. Б., Качикеева А. Б.
КНУ им. Ж.Баласагына/
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Boobekova S. B., Kachikeeva A. B.
J.Balasagyn KNU

**Определение загрязнения почвы города Бишкек тяжелыми металлам
Бишкек шаарынын топурагынын оор металлдар менен булганышын
аныктоо
Determination of the soil of Bishkek city by heavy metals**

Аннотация: В данной работе исследовано загрязнение почвы города Бишкек тяжелыми металлами. Из тяжелых металлов (ТМ) были выбраны свинец, ртуть, кадмий, потому что эти тяжелые металлы выбрасываются транспортом, а в городе Бишкек имеются очень много видов транспорта. Исследование проводилось современным атомно- абсорбционным методом с использованием атомно- абсорбционного спектрометра марки ААС-800.

Аннотация: Берилген иште биз Бишкек шаарынын топурагынын оор металлдар менен булгануусун изилдедик. Оор металлдардан коргошун, сымап, кадмий металлдарын алдык, себеби бул металлдар көбүнчө транспорттордон бөлүнөт, анткени Бишкек шаарында өтө көп ар түрдүү транспорттор кездешет. Изилдөөнү атом- абсорбциялык ыкма менен атом- абсорбциялык спектрометрди, ААС-800 маркасын колдонуп жүргүздүк.

Abstract: In this work, we investigated the pollution of the soil in Bishkek with heavy metals. From heavy metals lead, mercury, cadmium were chosen, because these heavy metals are emitted by transport, and in the city of Bishkek there is a lot of transport. The study was carried out by a modern atomic absorption method using an atomic absorption spectrometer, AAS-800 brand.

Ключевые слова: экология, тяжелые металлы, предельно допустимая концентрация, атомно - абсорбционный метод.

Урунттуу сөздөр: экология, оор металлдар, чектелген концентрация, атом- абсорбциялык ыкма.

Keywords: ecology, heavy metals, maximum permissible concentration, atomic absorption method.

В современном мире экология окружающей среды становится все больше глобальной проблемой, так как загрязнения атмосферы, воды и почвы различными химическими веществами приводят к различным заболеваниям человека. По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), в 2016 году произошло 600000 случаев смерти детей от острых инфекций нижних дыхательных путей, вызванных загрязненным воздухом. [1] В Кыргызстане за

2010- 2015 годы число больных с онкологическими болезнями увеличилось на 23%, а число новорожденных с природными аномалиями (инвалиды) увеличилось на 64%, также было увеличено число женщин с гинекологическими-онкологическими болезнями на 18%. [2]

Более 40% мирового населения, включающего 1 миллиард детей в возрасте до 15 лет, подвергаются воздействию высоких уровней загрязнения воздуха внутри помещений, в основном, в результате приготовления пищи с использованием загрязняющих воздух технологий и видов топлива.[1]

В вышеуказанном докладе также приведено, что ежегодно в мире из за загрязнения воздуха преждевременно умирают около семи миллионов человек.[1]

Загрязнение окружающей среды происходит в результате природных явлений (извержение вулканов, землетрясения, пылевые штормы, падающие на Землю метеориты), а также антропогенными факторами (использование твердого топлива, этилированного и метилированного бензина, дизельного топлива, низкое качество дороги, уменьшение зеленых насаждений, лесных массивов, отсутствие экологического знания и культуры у людей и др.)[3]

В данной исследовательской работе нами была поставлена цель исследовать загрязнение почвы города Бишкек некоторыми тяжелыми металлами, а именно свинцом, ртутью, кадмием (Pb, Hg, Cd).

Эти тяжелые металлы в виде различных химических соединений применяются в различных областях производства, также в транспорте. Например, свинец в виде тетраэтилсвинец $(C_2H_5)_4Pb$ и тетраметилсвинец $(CH_3)_4Pb$ добавляются в бензин (20%) как антидетонаторы. Свинец используется при изготовлении аккумуляторных батарей и типографических шрифтов, различных красок (сурик, белила, пигмент желтый хром, также для получения оксида свинца, который применяется в производстве стекла и др. [4] Ртуть тоже ядовитое вещество, встречается при производстве ртутных батарей, пестицидов, ртутных лампочек (в каждой лампочке находится 150мг Hg, это количество загрязняет 500 000 м³ воздуха). При отравлении ртутью человек болеет желудочно-кишечными, сердечно- сосудистым, почечными заболеваниями, также болезнью Альцгеймера.

Кадмий ядовитее чем свинец и при отравлении накапливается в почках образуя камни, вызывает нервное и гипертоническое расстройство, болят кости. ПДК кадмия 1,0 мг/кг, но в почвах Бишкека в некоторых точках эта норма превышает в несколько раз. Из вышесказанного следует, что кадмий, свинец, ртуть больше применяются в автомобилях, значит, где много транспорта там и больше загрязняется почва этими тяжелыми металлами, поэтому для исследования нами была выбрана почва города Бишкек. Исследование проведено атомно- абсорбционным методом с использованием атомно- абсорбционного спектрометра. Атомно- абсорбционный спектральный анализ как инструментальный метод определения химического состава веществ по атомным

спектрам поглощения, на сегодняшний день, достиг весьма широкого распространения в аналитической практике. [5] Этот метод позволяет определить около 70 элементов. В основном это металлы: Al, Ba, Be, V, Bi, W, Fe, Ca, Cd, Co, Si, Mg, Mn, Cu, Mo, Ni, Sn, Pb, Ti, Cr и Zn, но возможно применение метода и для определения некоторых неметаллов: As, B, I, Se, Si, и Te. В настоящее время с использованием данного метода можно анализировать такие экологические объекты как природные и сточные воды, почвы, биологические ткани и жидкости, атмосферные выбросы и другие. [6].

Схема работы атомно- абсорбционного спектрометра приведена на рис.1.

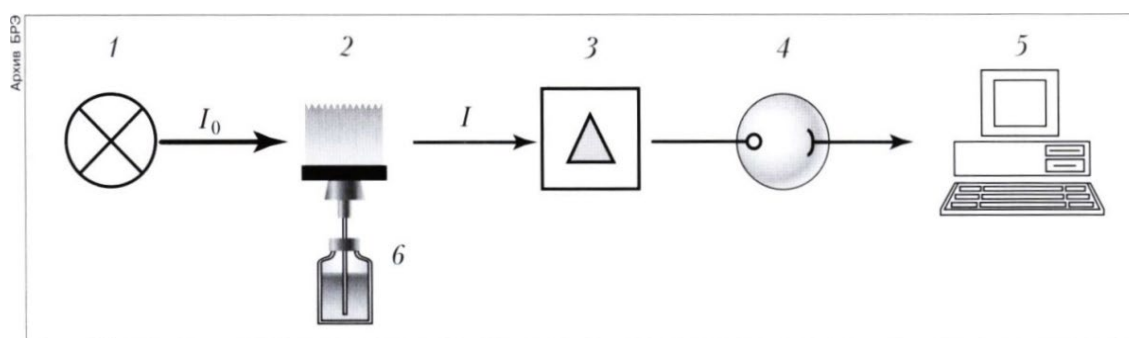

Рис.1. Принципиальная схема установки атомно- абсорбционного спектрометра.

1- источник излучения; 2- атомизатор; 3-монохроматор;4-детектор оптического излучения; 5- система обработки данных; 6- анализируемое вещество.

Проведение анализа:

Для проведения анализа мы использовали в качестве окислителей концентрированную азотную кислоту, перманганата калия. После окисления $KMnO_4$, для разложения органических соединений почвы добавляли 50%ного раствора персульфата калия и каждый раз создавали необходимые условия: (температура, время и концентрацию окисления и разложения). Через 18-20ч охлажденный раствор фильтровали используя “ синюю ленту” предварительно смоченный 4М HCl и осадок промывали бидистиллированной водой и через тот же фильтр переносим в колбу, доведя объем до метки 100см^3 .

Содержимое колбы переносили в барбатер, приливали $5-15\text{см}^3$ 1,5% - ного раствора гидросиламина до полного обесцвечивания раствора в барбатере, затем приливали 5см^3 10% - ного раствора двухлористого олова, после быстро закрывали барбатер и подключили к прибору. Колбу (барбатер) встряхивали, открыли кран, включили насос и покачивали воздух, который захватывали пары ртути и несет их через осушитель в трубку – аналитическую ячейку анализатора, через которую проходит луч от спектральной ртутной лампы. При поступлении паров ртути в аналитическую ячейку (трубку) стрелка измерительного прибора

начинает отклоняться. Максимальное отклонение стрелки покажет четкое максимальное отклонение величины абсорбции. После окончания работы на приборе систему продувают, удаляя пары ртути. Почвы для анализа были взяты на пересечении улицы Чүй-Бейшеналиева (около Ошского базара) в марте 2020 и в сентябре 2020 года.

В результате исследования мы получили следующие экспериментальные данные, которые приведены в таблице 1 и по этой таблице построили градуировочные графики рис.2;3 и диаграмму 1.

Содержания ТМ в почве города Бишкек (Март- 2020г.), (Сентябрь-2020г.).

Таблица 1.

№	Название элемента	Ед. Измер.	Весна	Осень	ПДК мг/кг
1	Свинец	мг/кг	6,11	6,41	6
2	Кадмий	мг/кг	1,0	1,08	1
3	Ртуть	мг/кг	0,15	0,20	2

Как видно из этой таблицы, весной содержание свинца в почве данной точки почти 2 раза превышают ПДК, содержание ртути не превышает ПДК, содержание кадмия в пределах нормы. Также из этой таблицы видно, что осенью содержание свинца и кадмия чуть увеличены. По нашему мнению, это оттого, что осенью увеличивается поток транспорта, людей и также накопление мусора осенью в этом районе.

По данным таблицы 1 нами были построены градуировочные графики содержания тяжелых металлов в почве города Бишкек (Март-2020г) рис.2.(Сентябрь-2020г.) рис.3.

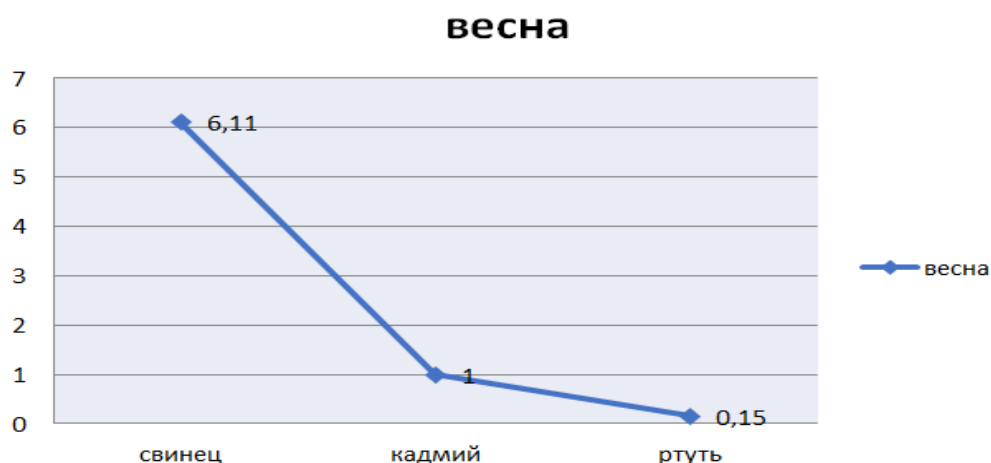

Рис.2.Градуировочный график содержание ТМ в почве города Бишкек (Март-2020г)

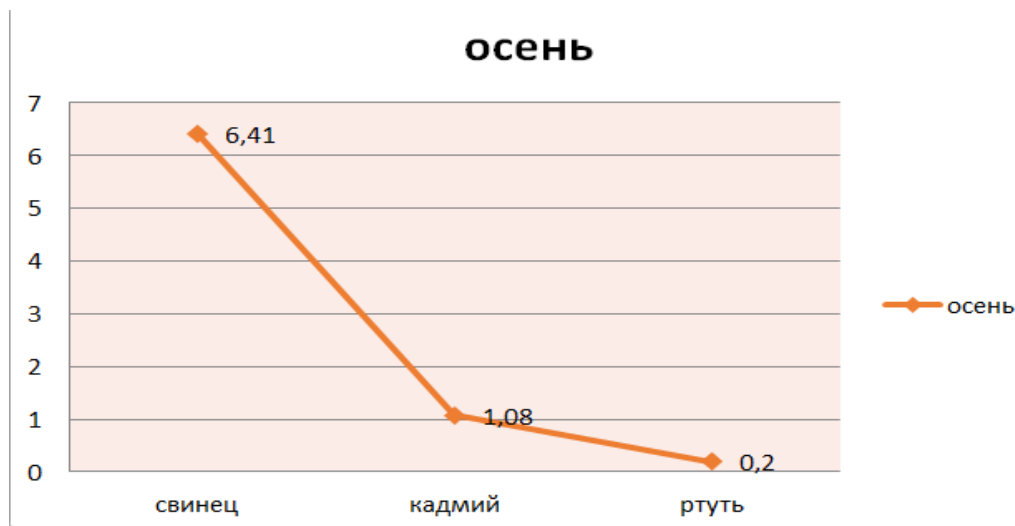

Рис.3.Градуировочный график содержание ТМ в почве города Бишкек (Сентябрь-2020г)

Объединяя экспериментальные данные химических анализов мы составили диаграмму 1.

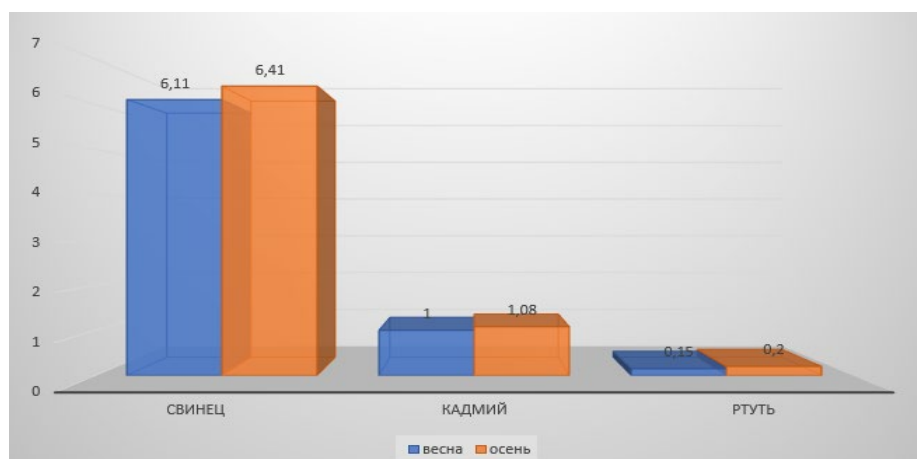

Диаграмма 1. Химический анализ в отобранных пробах почвы города Бишкек.

Из вышеуказанных экспериментальных данных мы сделали следующие выводы.

Выводы:

1. Методом атомно- абсорбционной спектрометрией определены концентрация ТМ в почве города Бишкек(ул.Чуй-Бейшеналиева), Март-2020г, Сентябрь- 2020г.
2. По данным спектрометрического анализа были составлены таблица, градуировочные графики и диаграмма.
3. Полученные результаты показывают, что в почве ул. Чуй-Бейшеналиева города Бишкек концентрация свинца превышает ПДК 1,2 раза, а концентрация кадмия и ртути содержится в пределах нормы.

Список цитируемых источников:

1. Доклад ВОЗ “ Загрязнения воздуха и здоровье детей: прописываем чистый воздух” 2016г.-1-3с.
2. Кыргыз Республикасындагы жашыл экономика Концепциясы “Айлана-чөйрөнүн жана элдин ден соолугунун азыркы абалы.” Бишкек, 2020ж.-5-7с.
3. С.Б. Шустов, А.В. Шустова. Химические основы экологии. Москва, Просвещение 1995г.-167с
4. С.Б. Бообекова “Айлана-Чөйрөнүн химиялык заттардан булгануусу жана анын кесепеттери” “ Бай Принт басмасы” Бишкек, 2017ж.-161-165с.
5. А.А. Пупышев “ Атомно-абсорбционный спектральный анализ”. — М.: Техносфера, 2009. — 784 с
6. Болтунова А.Д., Смирнова С.В., Солтис В.В. Накопление тяжелых металлов в почвах под влиянием промышленного производства // Современные проблемы науки и образования. – 2017. – № 4.

Рецензент: Сатывалдиев А.С. – доктор химических наук, профессор КГУ им. И. Арабаева.

УДК 378.147

*Бейшекеева Г.Дж., Кенешова Г., Атанаев А.А.
Ж.Баласагын атындагы КУУ/
КНУ им. Ж.Баласагына
Beishekeeva G.Dzh., Keneshova G., Atanaev A.A.
J.Balasagyn KNU*

**Рудалык минералдардын маалымат базасын жана аны
талдоочу автоматташтырылган колдонмо программасын даярдоо
Разработка базы данных рудных минералов и автоматизированной
системы для их анализа**

**Development of a database of ore minerals and an automated system for their
analysis**

***Аннотация:** Макалада Кыргызстандагы рудалык минералдарыгын маалымат базасын жана аларды талдоочу автоматташтырылган системасын иштеп чыгуунун технологиясы берилген. Системаны маалымат базасы жана аны башкаруучу интерфейс тузулгон. Microsoft Access программасында информациялык системанын маалыматтары сакталат (3-сүрөт) ал эми Delphi 7 программалоо тилинде колдонуучуга ылайыктуу интерфейс түзүлүп, маалыматтарды иштетүү атайын программалык коддор жана SQL сурамжылоосу (запрос) аркылуу ишке ашырылат. Аалымат базасы рудалык минералдарынын 11 муноздомосун камтыйт, иштелип чыккан интерфейс аларды талдай алат. Информациялык системаны “Минералогиялык экспертиза”, “Материалдардын, нерселердин жана буюмдардын экспертизасы” сабактарын отуудо колдонсо болот.*

***Аннотация:** В статье приводится технология разработки базы данных и автоматизированной системы по анализу рудных минералов КР. При разработке системы создана база данных и разработан интерфейс для управления данными. В среде Microsoft Access сохранена база данных рудных минералов, а в среде Delphi 7 разработан интерфейс автоматизированной системы с использованием программного кода и языка запросов SQL. База данных включает 11 характеристик рудных минералов, разработанный интерфейс позволяет проводить их анализ. Разработанную информационную систему можно использовать при изучении дисциплин “Минералогическая экспертиза”, “Экспертиза материалов, веществ и изделий”.*

***Abstract:** The article describes the technology for developing a database and an automated system for analyzing ore minerals in the Kyrgyz Republic. When developing the system, we created a database and developed an interface for data management. In Microsoft Access, the database of ore minerals is saved, and in Delphi 7, the interface of an automated system with the use of program code and the SQL query language is developed. The database includes 11 characteristics of ore minerals, and the developed interface allows for their analysis. The developed information system can be used for studying the discipline “Mineralogical examination”, “Examination of materials, substances and products”.*

Урунттуу сөздөр: Рудалык минералдар, маалымат базалары, информациялык системалар, интерфейс, Delphi.

Ключевые слова: Рудные минералы, база данных, информационная система, интерфейс, Delphi.

Keywords: Ore minerals, database, information system, interface, Delphi.

Кыргызстандын тоо-кен тармагы экономикалык тез өсүштү камсыз кыла турган негизги потенциалдардын бири катары каралып келатат. Азыркы кезде тоо-кен тармагы өлкөнүн өнөр жай продукциясынын 48% берет. Ал эми жалпы ички дүң өнүмдүн 10% түзөт. Өнөр жайынын жарымын берген тармак экспорттун да тең жарымына жакынын түзөт. Анткени өлкөдө өндүрүлгөн алтын, сейрек металлдар негизинен экспортко кетет. Алтын кендерин ала турган болсок, жалпысынан 2.5 миң кен аныкталган. Анын ичинен мамлекеттик баланска 500 тонна алтын кени алынган. Ири алтын кендердин ичинен уникалдуу деп эсептелген 200 тоннадан ашуун кени бар. Кумтөр, ири деп эсептелген Жерүй, Талды-Булак-Сол-Жээк, орточо болгон Макмал, Бозумчак, Иштамберди, Алтын-Жылга, Үңкүр-Таш кендери турат. Геология жана минералдык ресурстар боюнча мамлекеттик агенттиктин маалыматы боюнча, Кыргызстанда алтын, күмүш, сурма, сымап, вольфрам, калай, бериллий, уран, алюминий, жез, коргошун, темир, көмүр жана башка кендер бар[1-5].

Алтындан сырткары эки миң тоннадай кору бар күмүш, 1 млрд. тоннадан ашуун запасы бар көмүр кендери, алардан сырткары сурма, сымап, калай, сейрек кездешүүчү металлдар, алюминий кендери бар.

Мындай шарттарда рудалык минералдар боюнча маалымат базасын түзүү, аны талдаган информациялык система даярдоо Кыргызстандын кен байлыктары изилдөөгө жардам берет, ошондуктан бул багыт актуалдуу жана өнүгүшү керек.

Келтирилген изилдоонун максаты: рудалык минералдарды изилдөө, маалымат базасын түзүү жана аны башкаруучу автоматташтырылган системасын иштеп чыгуу

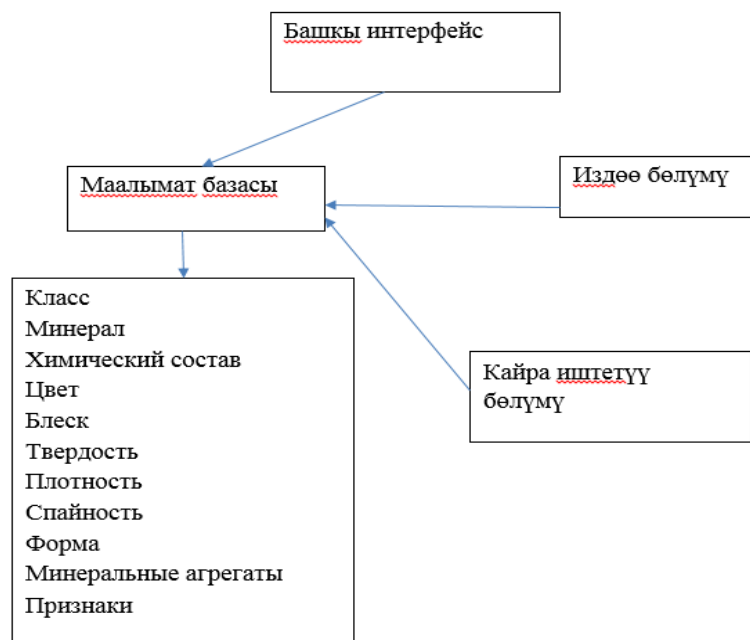
Кыргызстандын негизги рудалык минералдары

Негизги рудалык минералдар: пирит, түссүз рудалар, халькопирит, сфалерит, галенит, алтын, электрум, арсенопирит. Рудадагы алтындын камтылышы 1-2 ден 349 г/т. чейин. Кыргызстанда бир нече миң ар кандай пайдалуу кендер чыккан жерлер жана ачык жаткан жерлер табылган. Бул жерде Д.И.Менделеевдин мезгилдик системасынын элементтик курамынын дээрлик бардыгы орун алышкан. Мамгеологоагенттиги тарабынан ар кандай карталар иштелип чыгып жатат.

Информациялык системалар - өз учурунда, так жана пайдалуу маалымат менен камсыз кылуучу элементтер жыйындысы. Маалымат системасы компьютердик жана коммуникациялык жабдыктар, программалык камсыздоо,

маалымат ресурстарынан турат. Компьютерде маалымат системасы алты элементти (компьютердин аппарат каражаттары, программалык жабдык, так берилиштер, маалымат системасынын адистери, кабар колдонуучулар жана катталган жол-жоболор) камтыйт. Ар бир элемент маалымат системасынын ийгиликтүү иштешине салым кошот, ал эми тескерисинче бул элементтердин биринин начарлашы маалымат системасынын иштен чыгышына алып келет. Маалымат системасы пландоо, анализдөө, иштеп чыгуу, аткаруу жана кодго айландыруу деп аталган кадамдардан турат. Анализдөө кадамынын аягында мекеме иштеп чыгуу же жаңы сатып алуу чечиминин алдында турат, башкача айтканда сырткы булактан комплекстик пакет сатып алуу же талапты канааттандырган программалык жабдыкты жаңыдан түзүү керекпи деген суроо туулат. Эгерде компания программалык жабдык иштеп чыгууну чечсе, анда сырткы булакта же ички программалык жабдыкты өркүндөтүү керектигин чечүү керек. Ички программалык жабдыкты өркүндөтүү чечилсе, анда SDLCни иштеп чыгуу кадамында программистке иштеп чыгуунун деталдуу талаптары коюлат. Бул иштеп чыгуу талаптары программа талаптарынын спецификасынын пакети деп аталып, ал программистке ар бир программа үчүн киргизүү, чыгаруу, иштетүү жана берилиштерге карата коюлган талаптарды байланыштырат.

Рудалык минералдар боюнча информациялык системасынын структурасы 1- сүрөттө көрсөтүлгөн.

1-сүрөт

Рудалык минералдардын негизги маалымат базасынын негизги маалыматтары болуп: класс, минерал, химиялык курамы, түсү, жаркырактыгы,

катуулугу, тыгыздыгы, катмардуулугу, кристаллдык формасы, Минералдык агрегаттык абалы, Диагностикалык касиети боюнча маалыматтар адабияттардан келтирилген (2. Сүрөт)

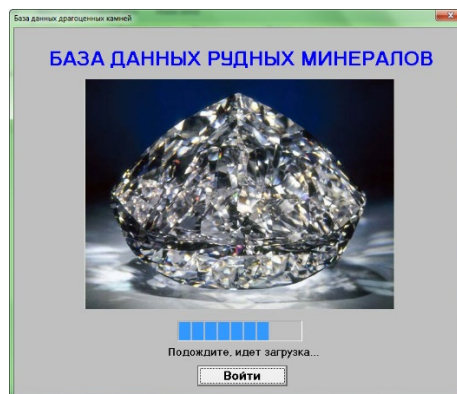
Несиликатные минералы											
Класс	Минерал	Химический состав	Цвет	Цвет черты	Блеск	Твердость	Плотность	Спайность, излом	Форма кристаллов	Минеральные агрегаты	Диагностические признаки
I. Самородные элементы	Золото	Au	Золотисто-желтый	Золотисто-желтый, блестящий	Метал.	2-3	15-19	Отсутствует, крючковатый	Кристаллы редки, неправильные зерна, пластинки	Дендриты, самородки, нитевидные формы	Цвет, блестящая черта, высокая плотность, неокисляемость
	Серебро	Ag	Серебряно-белый (с черным налетом на поверхности)	Серебряно-белый, блестящий	Метал.	2-3	10-11	Отсутствует, крючковатый	Кристаллы редки, пластинки	Дендриты, волосовидные и проволоочные формы	Цвет, высокая плотность, электропроводность
	Сера	S	Желтый, зеленовато-желтый	Светло-желтый	Стекл., жирный	1-2	2	Отсутствует, раковистый	Дипирамидальная (усеченная)	Зернистые, плотные (канифолеподобные), землистые массы, друзы	Цвет, блеск, хрупкость, горючесть

2-сүрөт.

Microsoft Access программасында информациялык системанын маалыматтары сакталат (3-сүрөт), ал эми Delphi 7 программалоо тилинде колдонуучуга ылайыктуу интерфейс түзүлүп, маалыматтарды иштетүү атайын программалык коддор жана SQL сурамжылоосу (запрос) аркылуу ишке ашырылат (4-сүрөт) [6].

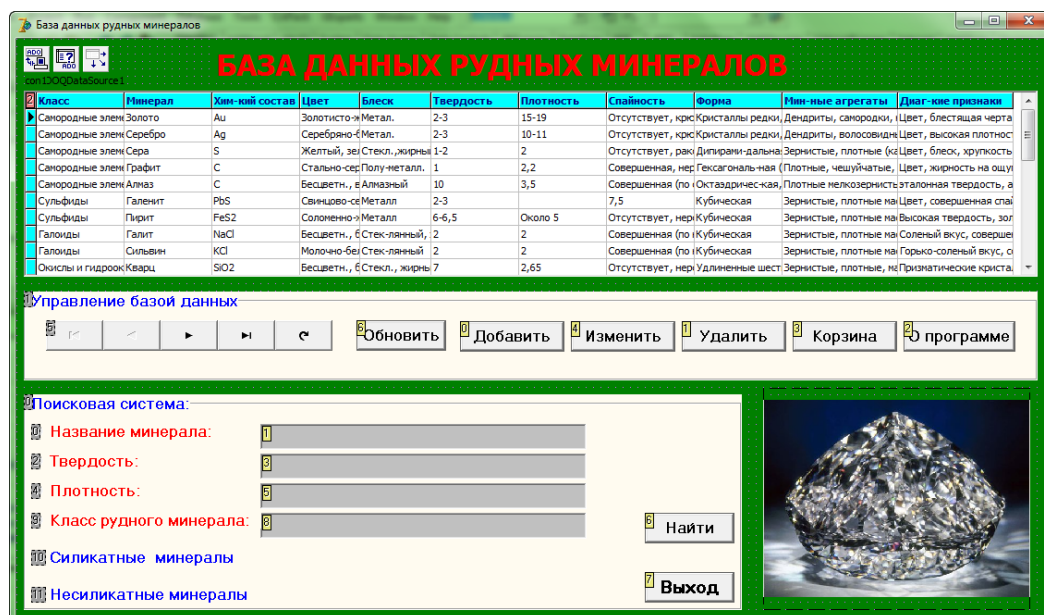
Имя поля	Тип данных
код	Счетчик
vid	Короткий текст
klass	Короткий текст
mineral	Короткий текст
him_sostav	Короткий текст
cvet	Короткий текст
blesk	Короткий текст
tverdost	Короткий текст
plotnost	Короткий текст
spainost	Короткий текст
forma	Короткий текст
min_agregaty	Короткий текст
priznaki	Короткий текст

3-сүрөт

4-сүрөт

Рудалык минералдардын маалымат базасын жана аларды талдоочу автоматташтырылган колдонмо программасынын башкы бети 5- сүрөттө көрсөтүлгөн.

5-сүрөт

Жаны маалымат кошуу терезечеси (6-сүрөт)

Вид минерала:
14 силикатные минералы

Класс:
2 самородные элементы

Название минерала:
3 золото

Химический состав:
4 Au

Цвет:
5 золотисто-желтый

Минеральные агрегаты:
6 дендриты, самородки, нитевидные ф...

Блеск:
7 метал.

Твердость:
8 3

Плотность:
9 19.3

Спайность:
10 отсутствует, крючковатый

Форма:
11 кристаллы редки, неправильные зерна

Признаки:
12 мет. блестящая черта, высокая плотн...

0 Добавить фото и сохранить

13 Сохранить

6-сүрөт. Добавить формасы.

База данных рудных минералов

BAZA ДАННЫХ РУДНЫХ МИНЕРАЛОВ

Класс	Минерал	Хим-кий состав	Цвет	Блеск	Твердость	Плотность	Спайность	Форма	Мин-ные агрегаты	Диаг-кие признаки
Самородные элем	Золото	Au	Золотисто-ж	Метал.	2-3	15-19	Отсутствует, кри	Кристаллы редки,	Дендриты, самородки,	Цвет, блестящая черта
Самородные элем	Серебро	Ag	Серебряно-б	Метал.	2-3	10-11	Отсутствует, кри	Кристаллы редки,	Дендриты, волосовидн	Цвет, высокая плотност
Самородные элем	Сера	S	Желтый, жел	Стекл., жирны	1-2	2	Отсутствует, ра	Дигирами-дальна	Зернистые, плотные	Цвет, блеск, хрупкост
Самородные элем	Графит	C	Стально-сер	Полу-металл.	1	2,2	Совершенная, нер	Гексагональ-ная	Плотные, чешуйчатые,	Цвет, жирность на ощу
Самородные элем	Алмаз	C	Бесцветн., б	Алмазный	10	3,5	Совершенная (по	Октаэдричес-кая,	Плотные мелкозернист	заталонная твердость, а
Сульфиды	Галенит	PbS	Свинцово-се	Металл	2-3	7,5	Отсутствует, нер	Кубическая	Зернистые, плотные на	Цвет, совершенная спай
Сульфиды	Пирит	FeS2	Соломенно-ж	Металл	6-6,5	Около 5	Отсутствует, нер	Кубическая	Зернистые, плотные на	Высокая твердость, зол
Галоиды	Галит	NaCl	Бесцветн., б	Стек-лянный,	2	2	Совершенная (по	Кубическая	Зернистые, плотные на	Соленый вкус, соверше
Галоиды	Сильвин	KCl	Молочно-бе	Стек-лянный	2	2	Совершенная (по	Кубическая	Зернистые, плотные на	Горько-соленый вкус, о
Оксиды и гидрок	Кварц	SiO2	Бесцветн., б	Стекл., жирны	7	2,65	Отсутствует, нер	Удлиненные шест	Зернистые, плотные, не	Призматические криста

Управление базой данных

Обновить | Добавить | Изменить | Удалить | Корзина | выйти

Поисковая система:

Название минерала: 1

Твердость: 3

Плотность: 5

Класс рудного минерала: 8

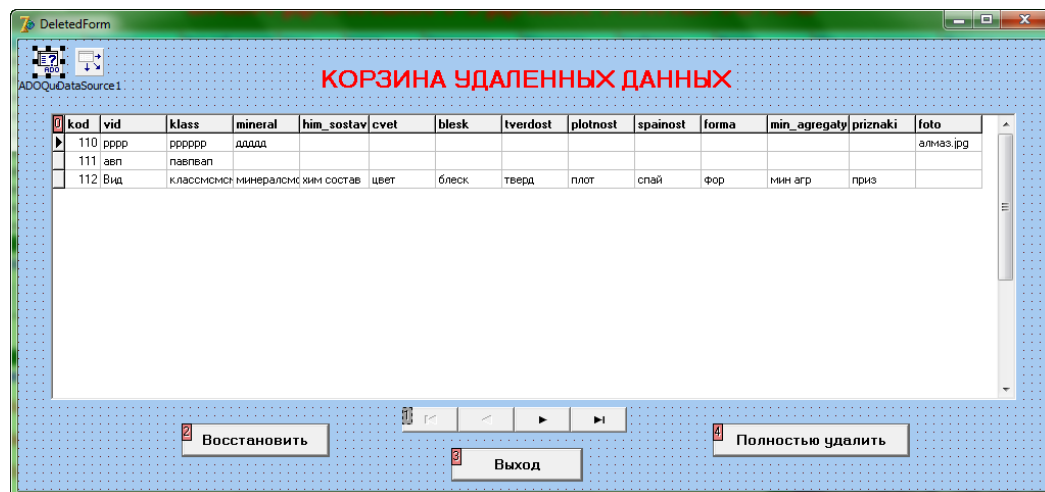
Силикатные минералы

Несиликатные минералы

Найти | Выход

7-сүрөт.

7-сүрөттө көрсөтүлгөндөй башкы формадан кокусунан өчүрүлгөн маалыматтар жок болуп кетпеш үчүн Корзина базасы дагы кошулган. Ал жактан кокусунан өчүрүлгөн маалыматты кайра калыбына келтирип алсак болот же биротоло жок кылууга мүмкүн (7-сүрөт, 8-сүрөт).

8-сүрөт. Өчүрүлгөн маалыматтар формасы.

Жыйынтыктар

Биздин Кыргызстан үчүн рудалык минералдарды изилдөөнүн актуалдуулугу шексиз, анткени жаратылыш кен байлыктарын изилдөө аларды иштетүүгө багытталган. Ал эми тоо-кен тармагынын өнүгүшү экономиканын кайра жаралуусуна алып келиши керек. Даярдалган информациялык системасын жана аны даярдоо технологиясы кызыккандар үчүн жана окуу процессинде информациялык системаларды даярдоо менен байланышкан сабактардын лабораториялык практикумдында колдонсо болот.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Осмонбетов К.О. Геология и металлогения Кыргызстана.- Бишкек.:1999.-420 с.
2. Мусакожоев Ш.М., Мейманов К.М. Экономика Кыргызской Республики.- Б. 1997.
3. Статистический сборник НСК КР. Малое и среднее предпринимательство в Кыргызской Республике. 1999-2002 гг. – Бишкек.2003
4. Айтматов И.Т. Геоэкологические проблемы в горнопромышленном комплексе Кыргызстана / И.Т. Айтматов, И.А. Торгоев, Ю.Г. Алешин // Наука и новые технологии. – 1997. - №1. – С.81-95.
5. Бакиров А. Минеральные богатства Кыргызстана / А. Бакиров // Наука и новые технологии. - 1997. - № 4. - С.52-60.

-
-
6. Введение в среду визуального программирования Delphi: Методические указания-Ч.2 /С.В.Борисов, С.С.Комалов, И.Л.Серебрякова и др.; Под ред.Б.Г.Трусова. - Москва.:Изд-во МГТУ им.Н.Э.Баумана, 2011.-96 с.: ил.

Рецензент: Кененбаева Г. М. – физика – математика илимдеринин доктору, УИАнын профессору.

Сведения об авторах
Авторлор жөнүндө маалымат
About the author

Азыгалиева Бактыгуль Камчыбековна – старший преподаватель кафедры французского языка факультета Иностранных языков КНУ им. Ж. Баласагына
Айтымбетова Динара Анарбековна – старший преподаватель кафедры Педагогике высшей школы КНУ им. Ж. Баласагына

Акилова Перизат Оторбаевна – старший преподаватель факультета Международных отношений и Востоковедения КНУ им. Ж. Баласагына

Акназарова Гулумкан Анварбековна - старший преподаватель факультета Русской и славянской филологии КНУ им. Ж. Баласагына

Алдашова Гулянда Мурадиловна - преподаватель кафедры Теле-радиожурналистики факультета Журналистики КНУ им. Ж. Баласагына

Алымбаева Зарылкан Арстанбековна – кандидат филологических наук, доцент факультета Журналистики КНУ им. Ж. Баласагына

Алымбекова Махабат Турсунбековна – преподаватель факультета Журналистики КНУ им. Ж. Баласагына

Атанаев Азамат Атайбекович – заведующий лабораторией кафедры Физики КНУ им. Ж. Баласагына

Базаркулова Гулбайра Сабирдиновна – старший преподаватель факультета Международных отношений и Востоковедения КНУ им. Ж. Баласагына

Бейшекеева Гульмира Джумабаевна – кандидат физико-математических наук, доцент факультета Физики и электроники КНУ им. Ж. Баласагына

Бердиева Огулбагт Артыкмамедовна – магистрант факультета Социально-гуманитарных наук КНУ им. Ж. Баласагына

Бообекова Сайнеке Бообековна – кандидат химических наук, профессор факультета Химии и химической технологии КНУ им. Ж. Баласагына

Бронникова Камилла Олеговна – магистрант факультета Биологии КНУ им. Ж. Баласагына

Джумагазиева Нуржан Курманбековна – кандидат филологических наук, профессор КНУ им. Ж. Баласагына

Дуйшоналиева Света Асековна - старший преподаватель Межфакультетской кафедры государственного языка КНУ им. Ж. Баласагына

Думанаева Мээрим Газинуровна – старший преподаватель Межфакультетской кафедры государственного языка КНУ им. Ж. Баласагына

-
-
- Жапаркулова Айжан Жапаркуловна** – преподаватель факультета Журналистики КНУ им. Ж.Баласагына
- Заипова Таджихан Фазыловна** – старший преподаватель кафедры французского языка факультета Иностраннных языков КНУ им. Ж. Баласагына.
- Кабатаева Гульзат Есенгуловна** – преподаватель факультета Журналистики КНУ им. Ж.Баласагына
- Кадыралиева Нуриза Шералкановна** – старший преподаватель факультета Истории и регионоведения КНУ им Ж. Баласагына
- Калчаева Лира Темирбековна** – старший преподаватель факультета Журналистики КНУ им. Ж.Баласагына
- Каролова Айжан Муратбековна** - преподаватель Межфакультетской кафедры государственного языка КНУ им. Ж.Баласагына
- Карыева Анара Карыевна** - доктор исторических наук, профессор кафедры ФСГН КГУСТА им. Н. Исанова.
- Касымбекова Нурида Жумагуловна** – старший преподаватель КГМА имени И.К.Ахунбаева
- Качикеева Айдана Бектуровна** – магистрант факультета Химии и химической технологии КНУ им.Ж.Баласагына
- Кенешова Гульмира** - магистрант кафедры ИТиММ ИГД и ГТ им. У.Асаналиева
- Керимова Бегимай Жаныбековна** – преподаватель факультета Журналистики КНУ им. Ж.Баласагына
- Кудайбердиева Гульмира Каримовна** - аспирант кафедры педагогики КГУ им. И.Арабаева
- Кулбачаев Данияр Кожоналиевич** – старший преподаватель Межфакультетской кафедры государственного языка КНУ им. Ж.Баласагына
- Мамышева Жамийла Аскарловна** – старший преподаватель факультета Журналистики КНУ им. Ж.Баласагына
- Молдобекова Кундуз Джаныбаевна** – магистрант факультета Социально-гуманитарных наук КНУ им. Ж.Баласагына
- Нужный Вячеслав Александрович** – кандидат педагогических наук, доцент кафедры Педагогики высшей школы КНУ им. Ж.Баласагына
- Окулич-Казарина Анна Валерьевна** – старший преподаватель факультета Русской и славянской филологии КНУ им. Ж.Баласагына
-
-

Осмонова Каныкей Шаршембековна – преподаватель факультета Журналистики КНУ им. Ж.Баласагына

Сагындыкова Канымбубу – кандидат филологических наук, доцент факультета Международных отношений и востоковедения КНУ им. Ж.Баласагына

Сооданбекова Алтынкыз Сооданбековна – кандидат биологических наук, доцент факультета Биологии КНУ им. Ж.Баласагына

Сыдыков Назир – кандидат филологических наук, профессор кафедры Манасоведения и мировой литературы КНУ им. Ж.Баласагына

Тургунбаева Айгуль Мамадалиевна – кандидат исторических наук, доцент факультета Международных отношений и востоковедения КНУ им. Ж.Баласагына

Узекеева Жазгул Шералиевна – старший преподаватель Межфакультетской кафедры государственного языка КНУ им. Ж.Баласагына

Усенбаева Жылдыз Рыспековна – старший преподаватель факультета Международных отношений и Востоковедения КНУ им. Ж.Баласагына

Чодолдоева Гулзат Жусуповна – кандидат исторических наук, доцент факультета Истории и регионоведения КНУ им. Ж.Баласагына

Шайжигитова Буурабия Асановна – преподаватель кафедры Кыргызского языка КГМА им. И.К.Ахунбаева

Вестник КНУ им Ж.Баласагына

Вестник №3 (103) 2020

Журнал зарегистрирован Министерством юстиции Кыргызской
Республики.

Свидетельство о регистрации №1530 от 15.05.09.

Материалы, публикуемые в журнале "Вестник КНУ им. Ж.Баласагына",
не обязательно отражают точку зрения редакции.

Адрес редакции:

720033, Кыргызская

Республика, г. Бишкек,

пр. Манаса 101

ИИН: 01409199310050 ОКПО:02168992

E-mail: vestnik@university.kg

Компьютерная верстка:

Мирболотова М.М.

Бумага офсет. Формат 70*100 1/16

Объем 13,5 п.л. Тираж 100 экз.

